

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

JIŘÍ MATYÁŠ

EMANCIPAČNÍ Hnutí ČESKÉHO DĚLNICTVA
NA LOUNSKU V LETECH 1868 - 1938

Příspěvek k problematice výzkumu kulturního života
dolních vrstev společnosti

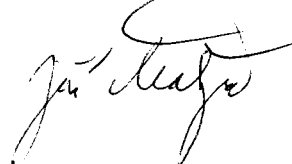
Rigorózní práce

PRAHA 2007

Prohlašuji, že jsem svou práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Žatci 15. dubna 2007

Jiří Matyáš

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Jiří Matyáš', written in a cursive style.

MOTTO:

Poněvadž zemědělský lid a příslušníci průmyslového stavu patří u nás k nejdrobnějším kategoriím své třídy, pochopíme, proč okres náš nevyniká bohatstvím a proč jeho celkový ráz je tak demokratický.

profesor dějepisu na lounské reálce
Kamil Linhart (1933)

Obsah

Seznam zkratek	6
Úvod	7
KAPITOLA I.	
Přehled přístupů české historiografie k výzkumu dělnictva v posledních šedesáti letech	18
KAPITOLA II.	
Socioekonomický a kulturní profil lounského okresu	43
II.1. Vymezení okresu a přírodní podmínky.	43
II.2. Zemědělství, doprava, průmysl. Bydlení dělníků.	45
II.3. Sociální struktura obyvatelstva.	53
II.4. Stručný kulturní profil lounského regionu.	61
KAPITOLA III.	
Spolky v politickém a kulturním životě českého dělnictva na Lounsku	65
III.1. Vývoj od konce 60. let 19. století do roku 1918.	65
III.2. Vývoj v letech 1919 - 1938.	76
KAPITOLA IV.	
Od chleborádovského Oulu ke komunistické Budoucnosti aneb Proměny družstevního hnutí	88
KAPITOLA V.	
Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech	97

KAPITOLA VI.

Spolky mezinárodního socialistického hnutí na Lounsku	110
VI.1. Dělnický vzdělávací spolek "Svornost" v Lounech.	111
VI.2. Pěvecký spolek dělnický "Lyra" v Lounech.	121
VI.3. Dělnické tělovýchovné hnutí na Lounsku.	128
VI.4. Federované komunistické osvětové jednoty - Svaz proletářských bezvěrců.	144

KAPITOLA VII.

Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva "Barák" v Lounech	150
---	-----

KAPITOLA VIII.

Politický a národohospodářský spolek "Česká družina" v Lounech.....	167
---	-----

KAPITOLA IX.

Bouřlivé roky 1905 a 1920 na Lounsku - vrchol emancipace, či počátek hegemonie?	177
Závěr	191
Poznámky	198
Seznam pramenů a literatury.....	225
A. Seznam pramenů	225
B. Seznam literatury	226
Příloha 1: Přehled českých dělnických spolků na Lounsku v letech 1868-1938	233
Příloha 2: Dvě básně Čeňka Zemana	243

Seznam zkratek

- AVN - Akční výbor nezaměstnaných
ČsČH - Československý časopis historický
ČSD - Československé státní dráhy
ČSDSD - Československá sociálně demokratická strana dělnická,
Československá sociálně demokratická strana dělnická
ČSL - Československá strana lidová
ČSR - Československá republika
ČSS - Československá strana (národně) socialistická
DTJ - Dělnická tělocvičná jednota
FDTJ - Federovaná dělnická tělocvičná jednota
FF UK - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FKOJ - Federovaná komunistická osvětová jednota
FPT - Federace proletářské tělovýchovy
JPT - Jednota proletářské tělovýchovy
KML - Kulturní měsíčník Louny
KSČ - Komunistická strana Československa
MO ČRS - Místní organizace Českého rybářského svazu
MO NJS - Místní odbor Národní jednoty severočeské
MO ÚMŠ - Místní odbor Ústřední matice školské
MVS - Mezinárodní všeodborový svaz
PdF UJEP - Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty
Purkyně
PdF ZČU - Pedagogická fakulta Západočeské univerzity
SOkA - Státní okresní archiv
SPB - Svaz proletářských bezvěrců
SSSR - Svaz sovětských socialistických republik
VSL - Všestudentský spolek Louny

Úvod

Předkládaná rigorózní práce je částečně přepracovanou diplomovou prací *Spolkový, kulturní a politický život českého dělnictva na Lounsku v letech 1868 - 1938*, kterou jsem úspěšně obhájil na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v Praze v roce 2003.¹ Rigorózní práce se zabývá kulturním vývojem dělnictva na Lounsku v letech 1868 – 1938 a její těžiště leží ve výzkumu spolkového života českého dělnictva. Svou práci chápu především jako příspěvek ke sledování emancipačních tendencí dolních vrstev společnosti (pojmy „dělnictvo“ a „dolní vrstvy společnosti“ v názvu práce ještě dále upřesním, níže - v podkapitole II.3. – bude rozvedeno, které skupiny obyvatel jsou konkrétně pod pojmem dělnictvo myšleny ve specifických podmínkách lounského okresu). Emancipační hnutí se ovšem nedotýká jen kultury, ale přirozeně také politiky, rovněž je nutné si alespoň v základech všimnout různých ideových názorů a ideového vývoje dělníků a dolních vrstev vůbec. Ideový vývoj dělnictva však nebude stěžejním tématem této práce, neboť se chci z větší části odlišit od toho způsobu výzkumu dolních vrstev, který byl pro dřívější historiografii z větší části charakteristický - od důrazu na popis hospodářských a sociálních bojů a vývoje politických institucí dělnictva.

Naopak je mi sympatičtější ta část tradice české historiografie dělnického hnutí, která kombinuje sociologický a etnografický přístup k dějinám dělnické kultury a každodennosti. A protože tímto směrem směřuje můj dosavadní studijní zájem, vybral jsem si vzpomenuuté téma pro rigorózní práci. Myslím si, že kombinace těchto přístupů může být i pro příští roky nosným způsobem, čili metodou zkoumání sociálních dějin. Práce na druhé straně zpracovává úzce regionální historickou faktografii, ale regionální dějiny rozhodně už dnes nejsou pojímány jako sbírka kuriozit či vývojových anomálií. Spíše chtějí osvětlit význam jednotlivých

regionů ve vývojových tendencích obecného významu. A o toto pojetí "regionálního tématu" se snaží i předkládaná rigorózní práce.

Časové rozmezí zkoumaného období je poměrně dlouhé (1868 - 1938) a už z toho je zřejmé, že se práce bude snažit spíše o syntetizující pohled na vývoj kulturních a politických aspektů dělnické emancipace v regionálním prostředí Lounska než o detailní postižení jejich jednotlivých projevů. Detailněji zde bude propracován pouze spolkový život lounských dělníků, který tvoří nejsledovanější část problému emancipace. První hraniční mezník práce - rok 1868 - byl zvolen vcelku jednoznačně - v Praze tehdy začínají vznikat první dělnické spolky (Ouly) a ozvěna jejich vzniku dorazí ve velmi krátké době i na Lounsko a stane se impulsem pro zakládání spolků stejného zaměření. Nabízí se však jiná otázka: Proč nebyla práce ukončena v roce 1914, či 1918? Vždyť dolní vrstvy společnosti se za první republiky vyvíjely ve zcela odlišných podmínkách! Při takto položené otázce musíme dát její druhé části za pravdu. Ale, i když některé parametry společenského života byly v letech první republiky diametrálně odlišné, přece jen se řada jiných oproti habsburské monarchii výrazněji nezměnila. Mezníky sociálních a kulturních dějin nejsou totožné s mezníky dějin politických. Základní změnu pro lounskou společnost znamenal její vstup do industriálního období a právě v ukončenosti či neukončenosti industrializace lze spatřovat mezník daleko podstatnější než v konci habsburské monarchie.

Pro takto dlouhé zkoumané období se vyslovuje rovněž hledisko zcela praktické. Pramenný materiál pro spolkový život dělníků by byl při kratším období daleko mezerovitější a těžko by bylo možno postihnout některé dlouhodobější tendence a změny. Proto byl druhý hraniční bod posunut do roku 1938.

Pod pojmem Lounsko rozumím v práci bývalý politický okres Louny, který měl daleko skromnější rozsah než okres Louny vymezený správní reformou z roku 1960 a v současné době již víceméně neexistující.

I když většina zkoumaných a detailněji rozebraných spolků měla svoje sídlo v Lounech, nebudou pominuty ani spolky v odlehlých vesničkách na samých hranicích okresu. K práci je připojen jako příloha č. 1 seznam všech dělnických spolků na Lounsku (mimo politických a družstevních organizací), ať už hrály roli významnou, či okrajovou. Přirozeně tento seznam je zapojen i do výkladu, i když jeho funkce má být především ilustrativní a dokumentární. - Dokumentuje místní intenzitu dělnického spolčování ve sledovaném období.

Dělnické hnutí na Lounsku bylo již dříve zpracováváno v regionální historiografii. Stěžejní jsou pro vymezenou oblast výzkumu práce bývalého lounského archiváře B. Lůžka a diplomové práce, které jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Lounech (dále jen SOkA Louny).² Práce J. Tůmy a J. Požárského, zabývající se bývalým Severočeským krajem, si všímá Lounska jen v duchu obecného vývoje.³ Všechny uvedené práce však mapují především politický a ideový vývoj dělnictva, některé až na práh "Vítězného února". Pro svou dobrou faktografickou hodnotu jsou neopominutelné, i když z hlediska metodologického jsou jistě již zastaralé. Z novějších diplomových prací týkajících se Loun a okolí bych rád připomenul diplomovou práci M. Vostřela Město Louny v letech 1880 – 1914, ve které je mimořádně dobře zpracován oddíl o vzniku průmyslové základny města.⁴

Širším rámcem severních Čech se také zabývají starší práce J. Měchýře a J. Matějčka (hlavně severočeskou hnědouhelnou pánví), které překvapí svou tehdejší metodologickou pokrokovostí (jak bude ještě připomenuto v následující kapitole) a lze v nich dohledat některé zajímavé souvislosti a paralely k vývoji na Lounsku.⁵ Nelze rovněž opominout nové metodologické přístupy ke zkoumání sociálních dějin a kulturního vývoje vůbec z dílny autorské dvojice J. Matějčka a J. Macháčové, publikované ve sbornících Studie k sociálním dějinám 19. století a Studie k sociálním dějinám. Zvláště studie týkající se různých aspektů výzkumu sociálního

a kulturního prostředí dolních vrstev společnosti tvoří teoretický základ této práce.⁶

Moje rigorózní práce hojně využívá literatury, kterou můžeme bez rozpaků označit jako popularizační. Mám tím na mysli novinové a časopisecké články o některých úzce regionálních tématech publikované v místním tisku.⁷ Články jsou psány někdy odborně školenými historiky (pracovníky SOkA Louny, Okresního muzea v Lounech, nebo Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem), jindy jen neproškolenými zájemci o minulost rodného města a okresu. Jejich účel je hlavně osvětový. To však nijak nesnižuje jejich hodnotu pro tuto práci, neboť se leckdy jedná o vůbec jediné zpracování dílčích témat z regionálních dějin. Bez nich by byl obraz některých oblastí minulého života nepřijatelně kusý. I přesto některé dílčí problémy nejsou v literatuře dosud zpracované, a proto jsem se musel uchýlit k hypotézám. V těchto případech jsem se však vždycky snažil, aby je čtenář mohl odlišit od empiricky podloženého výkladu.

Práce je postavena především na obsáhlém výzkumu archivních pramenů. Nejvíce to platí o rozboru spolkové činnosti dělnictva lounského okresu, kde bylo využito pozůstatků po spolkových archivech, které jsou uloženy v SOkA Louny. Snaha o ucelenost výkladu se však v tomto momentě dostává do povážlivých problémů. Fondy uchovávané pozůstatky jednotlivých spolkových archívů jsou velice různorodé, jak po stránce kvantitativní, tak po stránce výpovědní hodnoty. Někdy se z celého spolkového archivu zachovala třeba jen jedna protokolní kniha. Proto bude obraz spolkového života tu pestřejší, tu šedivější. Rovněž jsem dbal o to, aby tyto partie rigorózní práce byly využitelné pro místní badatele a zájemce o regionální dějiny, proto jsou kapitoly pojednávající o jednotlivých spolecích tématicky uzavřené a doplněné podrobnostmi možná pro celkový záměr nepodstatnými, ne však bezcennými. Odkazy na fondy obsahující pozůstatky po spolecích jsou psány co nejstručněji, ale několik

fondů není utříděno, takže odkazy zde mohou působit na nezasvěceného čtenáře poněkud zbytnělým dojmem.

Při práci bylo řady fondů využito jen částečně, či okrajově. Týká se to např. fondu Okresní hejtmanský a Okresní úřad, pozůstalosti Jaroslava Blažka a dalších, na které bude ještě odkazováno. Pro zvláště rozsáhlé fondy jsou v seznamu pramenů a literatury uvedeny také archivní pomůcky - mají případnému zájemci o dané téma ulehčit orientaci při archivní práci. Všechny využití prameny pocházejí z SOkA Louny, s výjimkou některých tištěných pramenů.⁸ Taktéž studované exempláře citovaných listů jsem získal v SOkA Louny.

Již jsem se zmínil o tom, že předkládaná práce pojednává o kulturních a politických aspektech emancipačního procesu dolních vrstev společnosti. Nebude proto na škodu definovat samotný pojem "kultura". Ve své rigorózní práci preferuji širší pojetí pojmu dle Jiřího Matějčka: *"Kultura jsou všechny výtvořiny lidí a společnosti, které slouží uspokojování potřeb, a to hmotné předměty a způsoby chování, způsoby činnosti, způsoby dosahování žádoucích cílů, "technologie dosahování cílů", "technologie chování", technologie řešení situací."*⁹ Matějček bez sebemenší nadsázky hovoří o "technologii existence". Proto by stačilo práci nazvat např. Kulturní život českého dělnictva na Lounsku v letech 1868 - 1938 a titul by při mém pojetí dostatečně vystihoval celkové zaměření a charakter práce. V titulu rigorózní práce jsem však dal přednost tradičnějším termínům, neboť jsem si vědom možného nedorozumění při pozdějším využití práce jinými badateli.

Samu "technologii existence" můžeme ještě blíže specifikovat, neboť se nám při práci s pramenným materiálem rozpadá do několika sfér. Sféra kulturní, politická, hospodářská tvoří nedělitelné součásti této "technologie", které nám umožní přehledněji nahlédnout pod jednotný povrch vzájemně se ovlivňujících dějů. Důležité při jejich odkrývání bude

neustálé vědomí vzájemného spolupůsobení těchto sfér, jež nelze uměle preparovat bez rizika, že nás zavedou ke scestným závěrům.

Podobně stěžejním termínem je i "dělnictvo". I když bude obsahu tohoto pojmu věnován prostor v podkapitole II. 3. (v souvislosti se sociálním profilem regionu), přece nebude na škodu zdůraznit již nyní, že dělnictvo ve smyslu jednotné třídy (tj. třídy, jejíž příslušníci mají stejné zařazení v pracovním procesu, stejné materiální podmínky pro svůj život a v důsledku toho totožné, či hodně podobné vidění světa atd.) na půdě lounského okresu a ani na půdě města Loun nikdy neexistovalo. Ale podobný poznatek učinili i jiní autoři (již zmíněný J. Matějček a J. Machačová), takže spíše hovoří o dolních vrstvách společnosti ve snaze tuto sociální vrstvu blíže rozčlenit a překonat tak schematické vidění sociálních dějin. Zároveň je nutné přesně vymezit, co je myšleno pojmy „dělnictvo“ a „dolní vrstvy společnosti“. Mluvím-li tedy o dolních vrstvách společnosti, nejsou tím myšleni pouze tovární (ti také, ale v převážně zemědělském regionu jich musela být menšina) a zemědělství dělníci, ale celé spektrum profesního zařazení (dokonce vůbec nemusí být takovýto zkoumaný objekt v námezdním pracovním poměru, např. živnostník). Uvědomme si, že kvalifikovaný dělník prosperující továrny měl prestižnější sociální pozici než živnostník upadajícího řemesla. První směřuje k přechodu do vrstev středních (i když si to zatím neuvědomuje), druhý se nezadržitelně propadá do vrstev dolních (i když se třeba sám považuje za příslušníka vrstev středních – zde může působit i setrvačnost v chápání svého postavení). Pojem "dělnictvo" pak můžeme precizněji definovat tím, že jsou to ti příslušníci dolních vrstev, kteří pracují v námezdním poměru. Pro označení celého konglomerátu dolních vrstev by zcela určitě šel použit i pojem "nižší vrstvy", ale může v něm být skryt i jistý povýšený, a proto pokřivený úhel pohledu, a tak se jeho užití budu vyhýbat.

Práce se bude snažit nalézt předpoklady kulturního vývoje dolních vrstev v rámci lounského regionu. Bude si všímat sociální stratifikace a jí odpovídajícího rozdělení společnosti na funkční skupiny. Jednotlivé skupiny (tedy v našem případě dělnictvo či dolní vrstvy) mají odlišné sociální pozice a jejich profesní (ale tím i životní) zařazení má odlišné sociální uznání, sociální prestiž. Netřeba zdůrazňovat, že tím je determinována také úroveň zdrojů, které může (a chce!) skupina vyčlenit na svou kulturní emancipaci, která je jedním z ústředních pojmů dělnické subkultury a je rovněž důležitým předpokladem (alespoň částečným) kulturní změny.

Vždy bude nutno mít na paměti, že dělnická subkultura je jen součástí celkové kultury v daném čase a prostoru, a bude na místě položit si otázku, do jaké míry vzniká tato dělnická subkultura jako autonomní projev dělnické emancipace a do jaké míry přijímá prvky tehdejší měšťanské kultury (kultury středních vrstev).

Problém kulturní změny musíme v procesu dělnické emancipace řešit spolu s přihlédnutím k akulturaci nových hodnot, které si dělník zvnitřní podle určitého vzoru. Je další otázkou, kdo byli nositelé těchto kulturních vzorů, které dělnictvo přejímalo. Změna vzorů je do značné míry ovlivněna (oboustranně) změnami sociálních pozic aktérů kulturní změny.¹⁰

S některými výchozími tezemi autorské dvojice J. Matějčka a J. Macháčové bych chtěl v závěru práce také polemizovat. Především si zde položme otázku, zda-li je dělnická subkultura jen nedokonalou nápodobou kultury středních vrstev (pravděpodobně z důvodu nedostatku materiálních zdrojů). Nemohla naopak střední vrstvy také ovlivnit? Nemohly být kulturní vzory dolních vrstev v leccems podnětem k přemýšlení alespoň pro ty příslušníky středních vrstev, kteří se později dali do služeb socialistického hnutí ("proletářská inteligence"), např. v jejich revoltě

právě proti kulturním vzorům "měšťáckého" světa? Ani na tyto otázky nebudeme v průběhu výkladu zapomínat.

Přijmeme-li tezi, že kulturní vývoj by měl mít nějaký cíl (pokusím se také odpovědět na otázku, zda-li si ho byli aktéři vědomi), můžeme jím třeba označit kvalitu života jednotlivců. I když je tu problém, jak stanovit objektivní kritéria jejího určení, zamyslím se nad možným posunem v kvalitě života dělníka 70. let 19. století a 30. let 20. století. Nutno již zde přiznat, že ne všechny trendy budou moci být vyloženy jednoznačně.

Z uvedeného teoretického úvodu plyne i různá důležitost, kterou příkládám jednotlivým kapitolám. Vlastní práce je uvedena v I. kapitole přehledem jednotlivých výzkumných proudů zabývajících se dělnictvem a dolními vrstvami vůbec, které se za posledních šedesát let v české historiografii vyskytly. Nejde o nějaké podrobné hodnocení historické produkce o dělnictvu v minulých desetiletích, jako spíše o ukázkou přístupů, ze kterých se můžeme poučit – a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu slova. O ukázkou základních přístupů, které byly a jsou k dispozici a které ovlivňovaly a ovlivňují historiografii dolních vrstev společnosti (a paradoxně i negativně podbarvený pohled historiků – nebo poučených laiků! - na tuto problematiku, i když se jí právě odborně nevěnují).

II. kapitola zabývající se socioekonomickým a kulturním profilem lounského regionu má úvodní charakter pro zkoumanou historickou látku. Jejím smyslem je rámcově představit město Louny a lounský okres vůbec a ukázat v jakém ekonomickém, kulturním a vzdělanostním prostředí probíhala emancipace dolních vrstev na Lounsku. Při širokém okruhu popisovaných skutečností si v žádném případě nečiní nárok na úplnost a vyčerpávající přístup, spíše jde o jakousi orientaci v problematice regionu, někdy v otázkách zásadních (např. struktura dělnictva). Vystihuje určité tendence ve vývoji lounského regionu v letech 1868 - 1938. Tendence, které byly totožné, či odchylné od obecného vývoje v českých zemích. Pozornost je zde i věnována kulturním institucím místního, či regionálního

významu (především ze sféry sociálního a zdravotního zabezpečení, sleduje i počátky spolkové činnosti měšťanstva). Pro detailnější poučení lze využít nedávno vydanou knihu *Louny*, kterou se město dočkalo prvního moderního komplexního zpracování svých dějin.¹¹

III. kapitola mapuje úlohu rozličných spolků v politickém a kulturním životě lounského dělníka. Nelze zde opomenout také různé ideové směry, které spolky do prostředí regionu přinášely a které nakonec ovlivnily i dělníky, kteří stáli mimo jakoukoliv spolčovací aktivitu. Kapitola chce představit všechny typy dělnických spolků, tedy i ty, jichž se později nebude týkat rozbor jednotlivých vybraných spolků. Některé dělnické spolky totiž nemohly být zahrnuty do podrobnějšího výkladu, i když bych si to přál. Chybí k nim totiž jakýkoliv archivní materiál, který by mohl pozvednout obraz těchto spolků z dosud (a pravděpodobně navždy) nejasných stop zanechaných v historii Lounska.

Následujících pět kapitol tvoří jeden celek, rozdělený spíše z důvodů přehlednosti, vypovídající o spolkovém životě lounských dolních vrstev nejvěrohodněji. Jeho těžiště leží v rozboru spolčovacího života těchto vrstev v konkrétních spolcích na podkladě archivních materiálů, které jsou dnes již jen torzem kdysi pečlivě opatrovaných spolkových archivů. Z praktických důvodů jsem spolky rozdělil dle konceptu řešení sociální, respektive "dělnické" otázky. A tak se v pěti kapitolách objeví spolky propagující:

- družstevní hnutí (kap. IV.),
- spolupráci se středními a horními vrstvami a hledající jejich materiální pomoc při emancipaci dolních vrstev (kap. V.),
- mezinárodní socialistické hnutí – a to jak jeho sociálně demokratické, tak později komunistické křídlo (kap. VI.),
- ideje národních dělníků (od protisocialistického hnutí až k vytvoření další socialistické strany v Čechách - kap. VII.),
- antisemitské postoje (kap. VIII.).

U každého ze spolků jsem se snažil postihnout následující kritéria:

- vznik a historii spolku,
- početnost členské základny, popř. její kolísání, a profesní příslušnost členské základny, popř. její vývoj,
- cíle a poslání spolku (pokud se dochovaly stanovy, lze to říci s největší přesností),
- každodennost spolkové činnosti, tzn. jak spolky své deklarované cíle a poslání plnily (nebo neplnily a proč),
- zakotvení spolku v tehdejší lounské společnosti (či společnosti jiných obcí) a hustota sítě kontaktů těchto spolků s jinými,
- ideové tendence (vyhraňující se i u spolků, které se deklarovaly jako nepolitické) uvnitř spolků,
- vystižení místa spolku, které měl v procesu dělnické emancipace.

Přirozeně všechna kritéria se dala sledovat jen tam, kde je k tomu dochován archivní materiál, ojediněle je souzeno podle analogií zmíněných v literatuře.

Poslední - devátá - kapitola nám představí dva bouřlivé roky nejen v dějinách Lounska, ale také v dějinách českých zemí, roky 1905 a 1920. Položíme si zde otázku, zda-li se tehdejší události dají považovat za vrchol emancipačního hnutí lounského dělnictva, či zde je již přítomná předzvěst snahy "proletariátu" o hegemonii ve společnosti, tak jak ji v českých dějinách - alespoň podle dřívějšího oficiálního výkladu - měl odstartovat Únor 1948.

V závěru předkládané rigorózní práce se pak nad otázkami položenými v tomto úvodu hlouběji zamyslíme se znalostí konkrétních historických faktů předložené empirie a interpretace a neponecháme stranou ani ty, které se vynoří v průběhu výkladu. A přidejme ještě jednu otázku: Jakého charakteru jsou fakta, která mohou přispět k poznání emancipace dolních vrstev, jedná se o fakta, jež svou povahou převrací naše poznatky o dějinách dělnického hnutí?

Rigorózní práce nemá žádné obrazové přílohy. Ty jsem záměrně opominul, i když by práci jistě oživily. V nedávné době byly totiž o lounských dějinách vydány dvě práce: jedna s bohatým obrazovým doprovodem pro celou historii (i prehistorii) města, druhá je přímo na obrazovém materiálu (i když specifickém – pohlednicích) založena a dokumentuje období, které se téměř překrývá s časovým vymezením rigorózní práce. Po vydání těchto děl – knih *Louny* a *Louny a okolí na starých pohlednicích* - jsem o obrazové příloze přestal přemýšlet.¹² Obě obrazově výpravné knihy jsou totiž dobře dostupné ve veřejných knihovnách.

Ještě než se však začnou odvíjet leckdy pohnuté děje jedné z velkých historických period na malém prostoru, dovoluji poděkování pracovníkům Státního okresního archivu v Lounech (dnes už zapojeného do konglomerátu Státního oblastního archivu v Litoměřicích) za to, že mi při bádání ve jmenované instituci vycházeli vstříc daleko nad rámec běžných pracovních povinností.

Kapitola I.
***Přehled přístupů české historiografie
k výzkumu dělnictva v posledních šedesáti
letech***

Při zkoumání přístupů k výzkumu dělnictva v české historiografii od roku 1945 do současnosti se nelze vyhnout skličujícímu dojmu. I když je produkce z této doby velice objemná, neboť za minulého režimu patřilo zkoumání dělnické třídy (od jejího vzniku až po „únorové vítězství“ a „výstavbu socialismu“) k profilujícím tématům české historiografie, jen v málokterých případech jsou ještě dnes výstupy z těchto výzkumů přínosné, nebo dokonce podnětné. Protože se však chci vyhnout paušalizujícím hodnocením, pokusím se o krátký, typově členěný exkurs po výzkumech dělnictva v posledních šedesáti letech, který se pokusí zmapovat i několik metodologicky hodnotných prací, jež vznikly v neslavném období ideologického dohledu nad historickou tvorbou, a nad tvorbou o vývoji dělnictva zvláště.¹

V žádném případě se nebude jednat o nějaké vyčerpávající hodnocení veškeré produkce o dějinách dělnictva či příbuzných témat,² ale spíše o nastínění těch nejdůležitějších přístupů, které byly v minulosti uplatňovány. Stranou nelze potom samozřejmě ponechat díla, která reprezentují právě tyto různé typy přístupů.

První větší práce o dělnickém hnutí vyšla již dva roky po konci 2. světové války. Sociálně demokratický archivář Miloslav Volf přinesl ve své publikaci *Naše dělnické hnutí v minulosti* marxistický popis vývoje dělnictva a organizací jím zakládaných od 1. poloviny 19. století až do roku 1938.³ Sám autor v úvodu díla podotýká, že se jedná pouze o přehled zpracovaný „vědeckou pracovní metodou“, neboť v této době není dostatek vhodných podkladů pro větší syntézu. Nechce zkoumat jen

politiku dělnického hnutí, ale i „*poměry dělnické třídy*“ samé. Z toho vychází i výstavba celé publikace, která počíná stručným teoretickým úvodem (co znamená dělnické hnutí v Marxově pojetí, vysvětlení Marxova konceptu kapitalistické ekonomiky), vznikem dělnictva v návaznosti na rozvoj strojí výroby, dále navazuje popisem ideových proudů v dělnickém hnutí a socialistických proudů (zmiňuje se i o křesťanských a národních sociálech, či anarchitech) a vrcholí kronikou politického snažení dělnictva a jeho zástupců (velký důraz klade na sociální zákonodárství a na odborové hnutí). Tato solidní práce (solidní i tím, že se nevyhýbala nemarxistickým socialistickým proudům) určila do budoucna schéma, jakým mají badatelé postupovat při výzkumu dělnictva – tj. od popisu průmyslu, ve kterém zkoumaní dělníci pracují, přes jejich sociální podmínky až po organizace a jedince zastupující jejich zájmy. Autor na toto téma promluvil rovněž na II. sjezdu československých historiků v Praze v říjnu 1947, kde upozornil také na český příspěvek modernímu socialismu (T. G. Masaryk, E. Beneš).⁴

Po roce 1948 se stává výzkum dělnictva vlajkovou lodí české historiografie. Bohužel je při tomto výzkumu povolena pouze jediná možná metoda – marxismus, a to pouze ve své dogmatické podobě (až do doby politického tání na konci 60. let). Názornou představu, jak tato metoda byla uplatňována v praxi, nám dává reprezentativní výstup historického bádání - *Přehled československých dějin* (II. díl pro léta 1848 – 1918 a III. díl pro léta 1918 – 1945).⁵ Tato kniha je přehledem dějin hospodářských, sociálních, politických a kulturních a jasně ukazuje svým pojetím – ale daleko více ještě jazykem - na dobu svého zrodu v 50. letech. V oddílu zabývajícím se sociální strukturou společnosti je tato rozdělena na buržoazii a proletariát podle vlastnictví základních výrobních prostředků. Rozdělení je vysloveně schematické, žádná z obou tříd není podrobněji analyzována. Zvláště to platí o „proletariátu“, který je jen

zmiňován pod tímto názvem, či synonymy „dělnictvo“, nebo „dělnická třída“. Výjimku tvoří snad jen popis „třídního rozkladu vesnice“, kde se mimo „zemědělský proletariát“ a „nádeníky“ rozeznává „poloproletariát“, tj. rolníci, kteří sice vlastní půdu, ale samotná půda je neúživá a jsou nuceni hledat doplňkové zaměstnání. Dalšími skupinami jsou „kulaci“⁶ (kterýžto termín nás upamatovává na neblahé události na vesnici 50. let 20. století) a „velkostatkáři“. Hlubší nerozčlenění kategorie „proletariát“ si vysvětlují především snahou (samozřejmě odporující historické faktografii) zdůraznit, či lépe řečeno vytvořit semknutost dělnictva, neboť absolutizovaný třídní boj je považován za jedinou hnací sílu dějin (proto jsou zvláště sledovány „třídní boje“ od demonstrací po stávky a s tím spojená „taktika dělnické třídy“, které slouží jako přechod od sociálních k politickým dějinám). Semknutá dělnická třída pak dobývá jednu pozici za druhou na upadající, leč bránící se buržoazii. Netřeba zdůrazňovat, že při takovém rozvrstvení české společnosti se nikam nevešla skupina dnes nazývaná střední třídou.

Velká pozornost se věnuje v díle sociálnímu postavení dělnické třídy. Ale to není zkoumáno pro diferencované skupiny dělnictva, ale pro dělnickou třídu jako celek. Dílčí údaje se tak berou jako reprezentativní pro veškeré dělnictvo, aniž by autoři dělali rozdíl např. mezi nádeníkem a vysoce kvalifikovaným dělníkem ve strojírenství či službách. Zdá se mi, že většina údajů dokumentující sociální postavení dělníků má platnost pouze pro nejhůře placené profese továrního dělnictva. V zásadě se jen ilustrují schémata klasiků marxismu – leninismu (nebo spíše koryfejů stalinismu?) o přechodu kapitalismu volné soutěže k monopolistickému kapitalismu, čili imperialismu. To samozřejmě vypovídá o metodě veškeré tehdejší historické práce. Ta je postavena na rozvíjení již předem schválených ideologických tezí (někdy ovšem velice věrohodných) a jejich podpírání skrze nalézanou empirii. Hlavním účelem zkoumání dělnictva je přinášet doklady a důkazy jeho špatného postavení v minulosti, které se má –

pokud je to jen trochu možné – srovnávat s jeho neskonale lepším postavením v přítomnosti 50. let 20. století. Historie tak v této době leckdy klesá na úroveň pouhé propagandy, neboť se neopomíná zpravidla zdůraznit význam sociálnědemokratické (pro období do roku 1921) a komunistické (pro následující období) strany v tom smyslu, že pouze jim vděčí dělníci za svou nynější skvělou přítomnost. Dějiny dělnictva jsou v této době především dějinami třídních bojů z pohledu, jenž byl zmíněn výše.

Ale mimo dnes již bezcenné produkce i tehdy vznikala díla trvalé hodnoty. Jejich reprezentantem může být přístup ke studiu dělnictva, který podnikli rovněž v 50. letech archivář Jan Klepl a spisovatel Adolf Branald a prezentovali dílem *Hrdinové všedních dnů*.⁷ Kniha je publikačním výstupem projektu, který se rozběhl v roce 1950 ve Studijním a dokumentačním oddělení Národního technického muzea v Praze, v jehož čele stál právě Jan Klepl. Archiv zaangažoval celou řadu venkovských kronikářů, kteří dostali za úkol systematicky sbírat životní vzpomínky starých dělníků. Na otázku, proč tyto vzpomínky začal archiv sbírat, odpověděl J. Klepl, že cílem snažení je: „zajistit... především však našemu lidu velikou zásobárnu věrných dokumentů o lidské práci, o zapomenutých pracovních postupech, o vývoji strojní techniky, o výrobních vztazích, o sociálních a hospodářských poměrech v minulosti dávné i nedávné.“⁸ Samotná dvoudílná kniha není edicí v pravém slova smyslu, neboť sesbíraný materiál A. Branald upravil, aby bylo dílo čtenářsky zajímavější (tzn. zkracoval jednotlivá vyprávění a zřejmě i přestylizovával pro přesnější vyjádření myšlenek vypravěče). Jistě to však udělal pietně a nezměnil myšlenky vyprávění a jejich smysl.

První díl publikace je nazván „Život“. V jeho čtyřech kapitolách vypravěči z řad dělníků hovoří o svých mladých letech, o svém pracovním životě, o svých zálibách a trávení volného času a o významných politických a hospodářských událostech, kterých byli za svého života

svědky. Ve druhém díle – nazvaném „Dílo“, který opět obsahuje čtyři kapitoly - se vypravěči z řad dělníků rozhovořili o své práci (s detailním vylíčením pracovních postupů). Tvůrci knihy nechali promluvit také vynálezce o jejich slavných dílech (v kapitole „Průkopníci techniky“), podnikatele, úředníky, či policejního komisaře o svém pohledu na rakouskou byrokracii, podnikatelské zákulisí, či jen svůj běžný život (kapitola je výstižně nazvána „S druhého břehu“). Poslední kapitola pak přináší vzpomínky na práci českých dělníků v zahraničí.

Význam této publikace spočívá především ve výběru vzpomínek (časově jsou vymezeny počátkem 19. století a rokem 1945) - přinesla vzpomínky řadových dělníků (ne předních politických funkcionářů) na život kolem sebe, pracovní a politické, ekonomické a sociální problémy. Tyto vzpomínky rovněž přinesly pohled na dělnictvo a způsob jeho života mnohem plastičtější než bylo běžné v politicky vypjaté atmosféře 50. let. Důležité totiž bylo, že nebyly publikovány pouze vzpomínky dělníků „organizovaných“, stávkujících atd., ale i takových, kteří byli spokojeni se svým údělem (např. panský kočí, který pocíťoval uznání zaměstnavatele i svého okolí). Dále např. představuje funkcionáře sociálně demokratické strany, který jen pasivně přihlížel v obecním zastupitelstvu machinacím s potravinami za 1. světové války, a nevystoupil proti nim ani po urgenci svých spolustraníků.⁹ Už toto samo o sobě relativizovalo ideologické teze vládnoucí v tehdejší historiografii. Neméně důležité je i to, že si autoři uvědomili, že výzkum dělnictva nelze zdárně vést bez výzkumu podnikatelských elit, jak dokládá kapitola „S druhého břehu“ zahrnutá do knihy. Sebrané vzpomínky, kterým jejich sběratelé dali název živé prameny (dnes se tato metoda označuje termínem „oral history“), jsou dodnes uloženy v archivu Národního technického muzea v Praze a jsou využitelné – jak již bylo naznačeno – pro další výzkum. A je jen potěšitelné, že dnešní historická věda o nich ví.¹⁰

Na začátku 60. let dochází v české společnosti k jistému uvolnění, které bylo patrné i v historiografii. Autoři historických prací si uvědomují, že je nutné více jednotlivá témata propracovávat a místo ideologických schémat předkládat hypotézy. Tento slibný vývoj lze postihnout v práci Milana Myšky *Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku*.¹¹ Autor se snažil ze všech možných úhlů analyzovat vytváření dělnictva v hutním průmyslu na Ostravsku do roku 1850. I když se toto období nalézá již mimo záběr rigorózní práce, nebude na škodu se u tohoto díla zastavit, neboť problémy se vznikem dělnictva jsou do jisté míry analogické i pro Lounsko ve 2. polovině 19. století, jen ve své podstatě opožděné.

M. Myška se nejprve zaměřuje na situaci na trhu pracovních sil: zajímá ho, zda-li zcela dominující zemědělství na Ostravsku (mluvíme o stavu na počátku průmyslové revoluce) mohlo poskytnout obživu všem obyvatelům, máme-li statisticky prokázán mírný populační přírůstek. Dochází k závěru, že nikoliv. Pouze jen třetina zemědělských závodů byla soběstačná v produkci potravin, či v jiných zemědělských plodinách, které mohla realizovat na trhu. Přičteme-li k této skutečnosti úpadek městského řemesla, které nedokáže konkurovat továrnímu způsobu výroby (příklad textilního řemesla na Ostravsku), zcela jasně nám vychází velký převis nabídky pracovních sil nad místními možnostmi obživy. To byla pro podnikatele vskutku příznivá situace pro zakládání nových výrobních kapacit.

Po krátkém vylíčení tradic železářství na Ostravsku a významu technologických novinek, přinášených průmyslovou revolucí pro železářskou výrobu, provádí M. Myška analýzu počtu dělníků a jejich teritoriálního a sociálního původu v jednotlivých hutních provozech ostravské oblasti. Dochází k pozoruhodnému shrnujícímu závěru: „*Před buržoazní revolucí let 1848/49 byla dělnická třída v ostravských železárnách nesourodým konglomerátem individuí, přišlých z různých*

oblastí a z různých sociálních vrstev. Protože jako celek zaznamenávala stálý kvantitativní vzestup, saturovaný přílivem nejrůznějších kategorií obyvatelstva, její krystalizační jádro – dělníci v druhé a třetí generaci – zůstávalo stále jen nevelkou menšinou.“¹² I když bychom mohli diskutovat, zda-li zmíněný „konglomerát“ nazývat dělnickou třídou, neměli znaky jedolité třídy, přece jen je tento závěr nutné ocenit. Dále se autor zamýšlí nad různými modifikacemi vztahů dělník – podnikatel, poddaný – vrchnost a z tohoto hlediska analyzuje celý výrobní proces od těžby železné rudy až po dopravu železa k odběrateli.

Celou práci ukončuje rozbor postavení dělnictva, především délka pracovní doby a charakter pracovního prostředí (zde si autor uvědomuje, že určité skutečnosti nelze kvantifikovat a tak opisuje pomocí dobových vzpomínek – zde psychologický dopad práce v nebezpečném a nezdravém prostoru), mzdové poměry (vzhledem k ceně potravin) a poměry bytové a zdravotní. Na postavení dělnictva logicky navazuje líčení počátků dělnického hnutí železárenských dělníků. Protože však užívá z drtivé většiny pouze proseb a petic, autor ho charakterizuje jako zaostalé (ve srovnání s hnutím textilních dělníků) a hned to vysvětluje: „*Tato primitivnost, živelnost a neorganizovanost hnutí hutního dělnictva obrážela nízkou úroveň jeho třídního vědomí.*“¹³ Na úplný závěr tedy autor vypočítává vlivy, které brzdily vznik třídního vědomí. Tím ovšem nechci smazat příznivý dojem, který práce svou metodikou ve čtenáři zanechává. Ačkoliv totiž jde o práci rozsahem nevelkou, můžeme za ní vidět snahu po co nejširším postižení dané problematiky a po co nejucelenějším sběru materiálu pro statistické údaje.

Na začátku 60. let rovněž vyšlo zpracované dílo Jiřího Kořalky *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí.*¹⁴ Autor v něm navazoval na svoji starší práci (popisující vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku a v širší oblasti severních Čech)¹⁵ a tentokrát se zaměřil na podrobnou analýzu vývoje socialistického

dělnického hnutí na severu Čech v krátkém období let 1874 – 1882. Publikace nejprve analyzuje hospodářské a sociální postavení dělnictva v podmínkách hospodářské krize, jejího doznívání a opětovného oživení výroby a obchodu od konce 70. let. Toto je však jen prologem pro detailní popis politické činnosti severočeských socialistů ve zkoumaném období, v jehož části se Liberec stal dokonce sídlem ústředního výboru celorakouské sociální demokracie. Touto skutečností je určen směr Kořalkovy práce, ve které se věnuje nejen místní činnosti socialistů (i jejich životním osudům) na Liberecku či v širším rámci severních Čech, ale zasvěceně popisuje vývoj celorakouské sociální demokracie a její československé odnože. Tento popis je pro pochopení otázky, proč bylo sídlo ústředního výboru celorakouské sociálně demokratické strany přeloženo na více jak tři roky do Liberce, nutný. A tak jsou před námi plasticky oživeny jemné detaily ideových bojů mezi jednotlivými křídly rakouského (ale i německého) socialistického hnutí, nechybí ani příběhy podlosti a zrady, ale na druhé straně i obětavosti představitelů hnutí. Při líčení konspirativních metod socialistů přechází práce téměř až do románové čtivosti. Z povahy zkoumaného období a místa vyplývá, že se Kořalka věnuje dělníkům, vůdcům a hnutím obou národností - německé i české, i když těžiště práce z hlediska národnosti stojí v emancipačním hnutí dělníků německých. Netřeba dodávat, že množství archivních pramenů, které musel autor pro publikaci prostudovat, je skutečně obrovské po kvantitativní i kvalitativní stránce – od dobového tisku (nejen socialistického), přes různé protokoly policejní, správní, či soudní, až po osobní vzpomínky vedoucích socialistů. I když lze většinu obecných závěrů v práci klasifikovat jako dobově podmíněné a dnes již překonané, přece jen práce může tvořit vzor svojí širokou propracovaností.

Politické uvolnění 2. poloviny 60. let přináší i možnost metodologických inovací pro historickou vědu. Tyto inovace se snaží

oživit marxismus – stále ještě dominující v sociálních vědách – myšlenkovými strukturami ze západní Evropy a zbavit ho tak jeho nelichotivého stalinského dědictví. Později - po upevnění normalizace - se těmto různým inovačním proudům dostane sjednocující ideologické nálepky revizionismu a jejich protagonisté se budou muset odmlčet. Slibně začínající proces tak bude utlumen...

Pro výzkum dělnického hnutí může být příkladem výše popsané novátorské práce kniha Zdeňka Kárníka *Habsburk, Masaryk či Šmeral?*¹⁶ Zabývá se úlohou socialistů v závěrečné fázi řešení české otázky před vznikem Československa a jejich rozhodováním nad politickými programy řešícími českou otázku, které jsou symbolizovány jmény Karla I. Habsburského, Tomáše G. Masaryka a Bohumíra Šmerala. Kárníkova práce je tak vlastně historicko-politologickou studií, která se nespokojuje s dokazováním apriorních tezí, jak bylo dříve obvyklé, ale na základě hlubokého studia archivních materiálů a bez emocí dává odpověď na otázku, proč nový československý stát nevznikl na základě Šmeralovy politické koncepce, ale naopak všechny socialistické strany nakonec akceptovaly koncepci Masarykovu. Sympatické na práci je především to, že mapuje vývoj ve všech socialistických stranách, tzn. všímá si nejen Československé sociálně demokratické strany dělnické, ale i tzv. centristů, národních sociálů a anarchokomunistů (a z nich vytvořené České strany socialistické), či německých socialistů v pohraničních oblastech. Neodkrývá pouze pohnutky jednání u elit těchto stran, ale sleduje také opoziční vůdce či organizace vystupující proti vedení stran a především diskuzi, ve které se jednotlivé politické koncepce precizovaly. Vývoj v celém českém socialistickém hnutí zasazuje do kontextu Rakouska i evropského socialistického hnutí. Přímo průlomově – z hlediska dřívějších i pozdějších výkladů – pak zní soud, že „*sovětská diktatura proletariátu*“ neměla podstatný vliv na vytvoření samostatného československého státu: „...*po čtvrt roce naději se ukázalo, že zatím nemohla být osvobozeneckému*

hnutí malých národů přímou oporou, nýbrž že ovlivňovala situaci jen nepřímou.“ A svůj soud ještě stupňuje odvážnou tezí: „*Vlivem komplikované válečné situace působil dokonce sovětský stát r. 1918 po nějaký čas – tím, že posílil válečné postavení centrálních států – svým přímým zahraničně politickým vlivem na české národní hnutí velmi nepříznivě.*“¹⁷ Kvalitu Kárníkovy práce jistě indikuje i fakt, že se po roce 1989 dočkala – i když už jako podstatně rozšířená a přepracovaná – druhého vydání.¹⁸

Důkladným rozbořem dobových statistických pramenů se pokusila „dělnickou třídu“ podrobně vymezit Vlastimila Křepeláková ve studii *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906 – 1914*.¹⁹ Autorce nestačila tehdy opakovaná základní marxistická definice dělnické třídy a pokusila se tento pojem konkretizovat podle těchto kritérií:

1. zařazení dělníků do výrobního procesu (podle charakteru výroby, zařazení dělníků do jednotlivých výrobních odvětví, zařazení podle kvalifikace, podle územního rozmístění výroby),
2. poměr dělníků k výrobním prostředkům mimo hlavní zaměstnání,
3. rozčlenění dělnictva podle pohlaví, věku a národnosti,
4. kategorie dělnictva podle rakouského sociálního zákonodárství.

Podrobným statistickým propracováním jednotlivých kategorií dochází V. Křepeláková ke konkrétní představě o rozvrstvení a početním zastoupení jednotlivých skupin dělnictva v Čechách ve zkoumaném období. Pro všechny takto definované skupiny se potom pokouší exaktně vyjádřit jejich sociální postavení. V jejím pojetí se sociální postavení dělnictva rozpadá na dvě základní kategorie – na pracovní příležitosti (dané především cyklickým vývojem ekonomiky a zhoršováním zahraničně-politické situace monarchie v předvečer světové války, které mělo také vliv na ekonomiku, především na vývozní odvětví) a na pracovní podmínky. Pracovní podmínky dělnictva jsou určovány těmito kritérii:

1. mzdami (po statistickém rozboru jejich nominální úrovně se snaží autorka vyjádřit jejich průkaznou reálnou hodnotu srovnáváním výše nominálních mezd s cenou základních životních potřeb, především bydlení),
2. délkou pracovní doby (o které se pojednává znovu odděleně pro tovární dělníky, dělníky v malovýrobě, učně, horníky a zemědělské dělníky),
3. sociálním zajištění dělníků v době pracovní neschopnosti (zde jde o problematiku úrazového, nemocenského a sociálního pojištění u jednotlivých kategorií dělnictva – pokud ho měly – a podpor v nezaměstnanosti),
4. sociálním zákonodárstvím (pod tímto pojmem autorka pojednává o ostatních zákonných normách pracovněprávních vztahů, které nespádají do předcházejícího bodu).

Nutno přiznat, že vlivem rozboru dobových statistických pramenů autorka dochází k objektivnímu posouzení struktury a sociálního postavení dělnictva ve zkoumaném období, ovšem hlavní závěr vyvozený z celé studie je křiklavě dobový. Autorka totiž své dílčí závěry konfrontuje s některými údaji o organizovaném dělnickém hnutí a výsledky voleb do říšského sněmu v r. 1907. Konstatuje, že ve větších průmyslových okresech dostali národní socialisté téměř stejný počet hlasů jako sociální demokraté. To podle ní dokumentuje příznivou situaci „*pro pronikání maloburžoazních ideologických vlivů do dělnické třídy*“ a hned definuje, které skupiny dělnictva jsou tímto průnikem nejvíce ohroženy (tj. dělníci v zemědělství a živnostenské výrobě, protože jejich velká část vlastní půdu a hospodářství, tedy nejsou pravými proletáři, a tzv. dělnická aristokracie, které kapitalisté uštědřují nejlepší platové podmínky, navíc s nejširším sociálním zajištěním).²⁰ Nehledě na ideologické závěry je však hlavní hodnotou práce podrobné statistické propracování zmíněné problematiky.

Koncem 60. let vznikla práce (vydaná však až v letech tuhé normalizace), která do námi vymezeného tématu výzkumu dělnického

hnutí úplně nepatří, avšak byla směřodátná pro zkoumání především 19. století jako celku – *Průmyslová revoluce* Jaroslava Purše.²¹ Purš se po rozboru pojmu „průmyslová revoluce“ a poté hodnocení a kritice marxistických i nemarxistických koncepcí průmyslové revoluce propracoval k vlastní koncepci tohoto historického fenoménu. Rozvinul teorii, podle níž vlastní průmyslovou revoluci nelze uspokojivě vysvětlit bez zkoumání souvisejících revolucí demografické, zemědělské, buržoazní, technické, komunikační a vědecké, které přímo i zprostředkovaně působily na revoluci průmyslovou i na sebe samé. Dochází i k exaktnímu vyjádření vztahů těchto revolucí v matematické rovnici.²²

Zajímavé je, že z této koncepce téměř vypadlo dělnické hnutí. Je zmíněno poněkud neorganicky na samém konci koncepce, a tedy na samém konci knihy. Konstatuje, že jednotlivým fázím průmyslové revoluce odpovídají i charakteristické fáze ve vytváření průmyslového dělnictva a typické fáze dělnického hnutí. Později autor dodává: „*Souvislost forem dělnického hnutí s fázemi průmyslové revoluce nemá všude stejný vývoj podle jednotného schématu, v podstatě však probíhá analogicky v jednotlivých zemích s různým časovým odstupem, podle míry fázového posunu průmyslové revoluce a specifického vývoje demokratického a národního hnutí v zemi.*“²³ Purš dále tuto tezi teoreticky nepropracovává a např. zpětného vlivu dělnictva na různé stránky fungování industriální společnosti si Puršova koncepce nevšímá. Koncepce sama tedy zůstala v přílišném zajetí mechanického výkladu průmyslové revoluce jakožto problému výrobní sféry a úplně promarnila možnost hlouběji vniknout do změn, které nastaly při konstituování industriální společnosti a při jejím dalším rozvoji.

Tohoto nedostatku si povšiml Otto Urban, který přišel v průběhu 70. let s přímo opozičním výkladem dějin 19. století (ale v náznacích i prvních desetiletí 20. století) v práci *Kapitalismus a česká společnost*.²⁴ O. Urban odmítl ryze ekonomický determinismus J. Purše a základní

společenské změny 19. století vtělil do tehdy frekventovaného pojmu „buržoazní revoluce“, který dále rozpracoval. Tuto revoluci neidentifikuje – na rozdíl od soudobých historiků – úzce s rokem 1848-1849, ale vyslovuje se pro její pokračování i v následujících desetiletích, zhruba do poslední třetiny 19. století. „Buržoazní revoluce“ se jako „*historicky klíčové období kvalitativních změn společenských vztahů*“ projevila ve všech oblastech společenského života – tj. ve sféře ekonomické, sociální, kulturně politické a mocenskopolitické. Z pozdně feudální společnosti světa malých struktur se tak stala plně diferencovaná „česká národní společnost“ (což je druhý stěžejní pojem Urbanovy teorie), která disponovala relativně bohatým a vyspělým ekonomickým a kulturním potenciálem. Teprve v kompletaci sociální struktury „české národní společnosti“ vidí autor dokončení českého „národního obrození“.

O. Urban si podrobně všímá také sociálního členění společnosti, které je výsledkem „buržoazní revoluce“.²⁵ I když podrobně mapuje „buržoazii“ a „maloburžoazní vrstvy“, věnujme pozornost struktuře „dělnické třídy“. Již při letmém pohledu na autorovo pojetí sociální stratifikace je zřejmé, že Urban opustil téměř svatý model vnitřně nerozrůzněného dělnictva. Rozeznává „tovární proletariát“, „řemeslnický proletariát“, „domácký proletariát“, „zemědělský proletariát“, „dělnictvo v obchodu, službách a dopravě“, „domácí služebnictvo“. Tzv. zemědělský poloproletariát klade na pomezí dělnictva a „maloburžoazních vrstev“ a mezi „dělnickou třídu“ řadí – možná trochu diskutabilně – i „osoby v charitativní péči“. Tento schematizovaný nárys je však odrazovým můstkem pro podrobnější rozpracování struktury dělnictva na přelomu 19. a 20. století, tzn. po ukončení „buržoazní revoluce“. O. Urban si všímá např. kvalifikačních rozdílů mezi továrním dělnictvem (v této souvislosti mluví o „moderním továrním řemeslu“, přes které se bude vývoj dále ubírat), zavrhované malovýroby (ta dostala novou šanci prostřednictvím tzv. nových řemesel, které nebyla schopna velkovýroba technicky a

provozně organizovat), nebo různé míry ekonomické závislosti nového řemeslníka a malovýrobce.²⁶ Registrování a především výklad těchto problémů byl v tehdejší historiografii vpravdě průkopnický čin. Urbanova koncepce tak znamenala obohacení výzkumu dělnictva o strukturální analýzu české ekonomiky a společnosti 19. století, proto nebyla v době svého vzniku příznivě přijata oficiální historickou obcí.

Naopak podpoře oficiálních míst se těšila koncepce etnografická, která získala i institucionální zakotvení v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. I když metodika etnografického studia dělnictva byla zpracována již v 60. letech,²⁷ větší dílo vypracované na základě této koncepce – *Stará dělnická Praha* - bylo vydáno až počátkem let osmdesátých.²⁸ Kniha si všímala nejprve vzniku průmyslu a dělnických vrstev v Praze a okolí, jejich emancipace na soudobé společnosti, dále společenského života pražského dělnictva (nejen spolkového, ale také vztahů v zaměstnání a vztahů sousedských, účasti dělnictva na národním životě a celopražských slavnostech a zábavách), zpěvu, rodiny a rodinného života, způsobu a kultury bydlení, stravy a stravování, a také odívání pražských dělníků v letech 1848 – 1939. Zkoumání těchto okruhů dělníkovy světa přineslo nutnost přehodnotit – i když to v době vydání knihy nemohlo být řečeno explicitně – některá kliše staršího bádání týkající se zejména tzv. pokrokovosti dělnické třídy. Tato „pokrokovost“ samozřejmě neplatila např. pro vztahy mezi mužem a ženou. O domácích pracích se konstatuje: *„Postupné zkracování pracovní doby více ovlivnilo volný čas mužů než žen, kterým pracovních povinností v domácnosti nebylo. Mužům zbylo více času na každodenní chození „na pivo“ po večěři, které ženy tolerovaly, nepřesáhlo-li míru... Ale skutečnost, že mnoho žen dělníků v Praze bylo zaměstnáno nebo si k domácím povinnostem přibíralo vedlejší práci, znamenala, že jejich pracovní dny končily často až po půlnoci. Při tomto druhu práce ženy nemohly pocítit*

úlevu ani po několikerém zkrácení pracovní doby.“²⁹ Dodejme však, že nějaký zobecňující závěr po těchto nových poznatcích nepřichází.

Etnografická koncepce se tedy zabírala tématy dosud nezkoumanými, či zkoumanými nedostatečně, nebo v jiných společenských vrstvách, a díky tomu přinesla plastický pohled na dělnictvo. Tím, že historická etnografie začala zkoumat kulturu dělnictva, se postupně dopracovala k hledání místa dělnictva v kulturním vývoji českých zemí (myšlena kultura v co nejširším slova smyslu). Proto zůstává dodnes jednou z nosných koncepcí studia dolních vrstev společnosti, i když se pěstuje spíše na regionální úrovni, např. v muzeích.³⁰

V éře normalizace zcela netradiční pohled na dělnické hnutí – inspirovaný západoněmeckou sociální vědou - nabídli Jan Měchýř a Jiří Matějček. V několika publikacích, psaných jako *tzv. populárně naučná literatura*, podali výklad vzniku průmyslu, dělnictva a různých sociálních hnutí v severních Čechách.³¹ Při popisu dějin hornických a průmyslových podniků v Severočeské hnědouhelné pánvi si velice podrobně všímali podnikatelů, jejich úspěchů i neúspěchů, čímž zpochybnili již zažitě teze o parazitické buržoazní třídě a připomněli, že podnikání tehdy bylo spjato také s určitými dovednostmi (kterými nedisponoval každý) a pracovním nasazením, ale také s rizikem, které mnozí podcenili. Tzv. elity (toto slovo však užívat nemohli) nesledovali jen mezi buržoazií, ale i mezi dělnictvem! Elita dělnické třídy tak byla ztotožněna s těmi nejpřemýšlivějšími a nejschopnějšími zástupci, které dělníci mezi sebou měli, a ti se stali zakladateli socialistického hnutí v severních Čechách (J. Měchýř je nazval „první generací“). Je přirozené, že z povahy věci musel být zkoumán socialismus v německém prostředí, v českém pak mezi horníky dominující anarchismus. Ale i zjednodušující, i když tradiční označení anarchismus je dále rozebráno a jsou zmíněny jeho podstatné proudy. Autoři se také nebáli vyslovovat tehdy nepříjemné závěry při analýze historických pramenů – ukázali, jak problematické je

absolutizování dělnické solidarity (zatímco dělníci ve své většině nelitovali peněz utracených za alkohol, k odebrání dělnických novin se nechali přesvědčit jen těžko a ne na dlouhou dobu, což byla jedna z příčin rychlých zániků regionálních dělnických listů). Velmi kriticky se vyslovovali o kulturní úrovni dělníků – např. o stravovacích návycích, o schopnosti vnímat umění. Pro dokreslení uveďme citát, který vtipně popisuje hodnotu „literatury“ čtené dolními vrstvami, především tzv. krvavý román: „*Většina knih se vydávala v sešitech, vždy po jednom či dvou tiskových arších, na pokračování, ... ten další, který měl vyjít za dva či čtyři týdny, často ještě ani nebyl napsán. A jako vždy: brak byl nejlevnější. A chytil-li se ptáček drápkem, už solil další krejčary, aby věděl, zda hraběnka unikne podzemní chodbou před chlípíkem a zda intrika falešného hraběte zmaří čistou lásku chudé dívky.*“³²

Je zjevné, že kritické knihy J. Měchýře a J. Matějčka šly až na samou hranici cenzurou povolených závěrů historických prací. To, že se vůbec dostaly před veřejnost, bylo zřejmě dáno jejich populárně naučnou formou (nejde o práce v pravém slova smyslu vědecké) a benevolencí vedení Severočeského nakladatelství v Ústí nad Labem, kde tyto práce vyšly.

J. Matějček se ve svých odborných studiích věnoval především horníkům a vůbec vzniku a vývoji uhelného hornictví od jeho počátků do roku 1914. Ve studii ***Formování hornictva sokolovského uhelného revíru*** aplikoval na vzpomenutou problematiku metody historické demografie.³³ Ve své práci analyzoval mimo tištěných pramenů především knihy mužstev jednotlivých dolů a církevní matriky. Zajímal ho ekonomický vývoj Sokolovska od poloviny 19. století až na počátek 20. století, v tom především dolování uhlí a pak ekonomické, demografické a sociální podmínky pro formování hornictva, jeho migrace a teritoriální původ – vše zpracoval až na mikrohistorickou úroveň farních obvodů.

Ke konci 80. let 20. století se J. Matějček pokusil ve shrnující studii *Formování sociální skupiny horníků uhlí v českých zemích* (vydané Slezským ústavem ČSAV v Opavě) aplikovat pojmosloví a metodologii historické sociologie v systematizaci výzkumů horníků všech uhelných revírů v českých zemích.³⁴ Nejprve hodnotí historickou produkci o tomto segmentu dělnictva a konstatuje, že i když se jednalo o téma dříve frekventované a žádané, přece jen výsledky výzkumů jsou skromné a více práce je ještě před historiky. Potom shrnuje vývoj jednotlivých uhelných revírů v českých zemích a klasifikuje je podle velikosti a životnosti. Dále zkoumá profesní strukturu sociální skupiny horníků uhlí a snaží se zhodnotit její ekonomické pozice a ekonomické chování (tj. jak chování, které se týká výroby statků a opatrování důchodů, tak spotřební chování) a z toho vyplývající materiální a sociální pozice skupiny (v tom také délky života, délky profesního života, rodinných poměry, množství volného času, mezd a výdajů, materiální kultury – bydlení, stravování a oblékání). Zvláště si všímá pak toho, co dřívější historiografie opomíjela, tj. rozdílů mezi jednotlivými podskupinami, které tvoří sociální skupinu horníků uhlí. Práce vrcholí popisem skupinové subkultury a sociálního chování skupiny (zvláště se zkoumá, co určuje sociální chování) a dochází se k nelichotivým (z hlediska vládnoucí ideologie) závěrům: „...*mezi horníky víceméně neexistovala podskupina s markantně širším souborem potřeb, zvláštním souborem hodnot a s kulturnějšími vzory chování, založenými v podstatě na zvláštní profesní pozici (potřeba vzdělávání, vytvářející i vyšší kulturu), skupina, jaké byly běžné v některých jiných odvětvích (např. malíři porcelánu, brusiči skla, vzorkaři, část kovodělníků, velká část typografů aj.).*“ A v důsledku toho – jak autor vzápětí dodává: „...*přesněji řečeno (hornictvo) v podstatě nemělo kulturně vedoucí skupinu, či podskupinu, která by markantním způsobem udávala zcela nové či příliš odlišné hodnotové vzory. Tuto funkci začala pak zčásti plnit sociální demokracie, vnášející kulturní vzory mezi horníky do jisté míry*

zvnějšku.³⁵ J. Matějček pak pro budoucnost doporučuje, aby se při budoucím zkoumání sociálního vývoje českých zemí vycházelo z celkového přehledu sociální skladby, protože česká historiografie se nebude moci nadále ubírat cestou podrobného popisu vývoje jednotlivých skupin, neboť téměř všechny jsou hůře prozkoumány než sociální skupina horníků uhlí. O tom, že uvedená koncepce využívající metod historické sociologie byla později ještě více teoreticky rozpracována, se zmíním níže.

Dříve je však nutné pojednat o biografickém přístupu v metodice výzkumu dělnictva. V 70. a 80. letech se dočkal zpracování život řady dělnických vůdců – např. *Josefa Boleslava Pecky, Ladislava Zápotockého, Josefa Hybeše, Bohuslava Vrbenského, Bohumíra Šmerala, Josefa Baráka* či *Petra Cingra*,³⁶ abych alespoň jmenoval některé osobnosti se zcela odlišnými přístupy k řešení tzv. sociální otázky. Kvalita těchto biografí je různá, vždy záviselo na osobě historika zpracovávajícího příslušnou osobnost a jeho náhledech na sociální hnutí a schopnostech porozumět politickému programu zpracovávaných osobností.

Jen okrajově s problematikou dělnictva souvisí práce, které si kladly za cíl zmapovat vývoj určitého průmyslového odvětví na území státu. Tak např. reprezentativní trojdílná monografie *Dějiny hutnictví železa v Československu* (autorský kolektiv vedl Jaroslav Purš)³⁷ nám podrobně představuje vývoj technologie v tomto oboru. I když je zde dělníkům v hutnictví věnována také pozornost, jsou zde publikované rozbory stručné a schématické a pouze kodifikují již dříve zjištěné poznatky.

Po roce 1989 se historiografie začala téměř tvářit jako by dělnické hnutí a dělnictvo nikdy neexistovalo. Je přirozené, že se historikové vrhli na nová témata, do té doby opomíjená, nebo zakazovaná, především z nejnovějších dějin. Je však nepochopitelné, že se až na malé výjimky nepokusili vytvořit o dělnictvu plastičtější a vyvážený obraz. Stále jsme tak

většinou odkázání na díla (a platí to především o regionální historiografii dělnictva), která vznikala v minulém režimu a jsou z hlediska dnešních nároků kladených na dějepisnou produkci přinejmenším zastaralá.

Výraznou výjimku v 90. letech 20. století představovali Jiří Matějček a Jana Macháčová. Snažili se využít svých dřívějších empirických výzkumů a ty zhodnotit na úseku teorie. Své přípravné studie (které se netýkaly pouze dělnictva, ale i před rokem 1989 opomíjených společenských vrstev) publikovali ve Sborníku k sociálním dějinám 19. století, později přejmenovaného na Sborník k sociálním dějinám, kde kolem sebe soustředili množství externích spolupracovníků. Chtěli své teorie opřít o bohatší výzkumnou základnu. Za vyvrcholení práce této dvojice můžeme považovat knihu *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914*.³⁸ Jedná se o výklad sociálního vývoje z pozic historické sociologie, která se snaží využít teorie, pojmového aparátu a metod obecné sociologie nebo jednotlivých dílčích sociologických disciplín.

Protože jsem se nechal ve své rigorózní práci inspirovat teorií tohoto autorského dua, věnuji jí zde o něco více prostoru než těm ostatním. Autoři vycházejí z několika základních pojmů: společnost definují jako všeobecný systém funkcí a na jejich základě vzniklých funkčních skupin k uspokojení potřeb členů společnosti. Tyto skupiny jsou spojeny pomocí „funkčních předpisů“, neboli vzorů chování. Soubor vzorů chování („funkčních předpisů“), tedy těch osvědčených a společensky schválených (tj. potřebám vyhovujících), tvoří kulturu společnosti. Jde tedy zjevně o maximálně širokou definici kultury.

Z toho vyplývá závěr, že je nutno se zaměřit na příslušné funkční skupiny a jejich pozice a statusy, tzn. na sociální stratifikaci v nejširším pojetí. Dále pak na změny těchto pozic a statusů (tzn. na sociální mobilitu), ale i na již zmíněné „funkční předpisy“. Vzory chování plynou z pozic skupin a ze změn struktury společnosti, k nimž dochází na základě změn potřeb, které jsou zase ovlivněny možnostmi, které dává společnosti

příroda, technologická vyspělost atd. Podle funkční skladby a sociálního významu, který je jednotlivým funkcím připisován, rozlišují autoři tři základní funkční kategorie sociálních vrstev:

1. vrstvy řídicí – disponují nejvyšší úrovní rozhodování, tj. sociální moci, a nejvyšší úrovní odměn
2. vrstvy střední – charakterizované nižší úrovní rozhodování (možností) a zčásti s funkcí přenášení dispozic horních vrstev na výkonné složky – dolní vrstvy (3.).

Jednotlivé sociální vrstvy tedy mají i různou sociální moc. Mají navzájem společné, ale i odlišné nebo protikladné zájmy, takže uvnitř společnosti vzniká součinnost i rozpory. Sociální pozice, neboli vlastnosti a okolnosti, které determinují činnost (chování) skupiny, tvoří soubor prostředků, které skupina může použít k uskutečnění svých cílů. Sociální pozice (i vzory chování) můžeme dělit podle sfér reality na profesní, ekonomické, materiální a sociální. Působení a změny funkcí, pozic a vzorů chování skupin vytvářejí základ skupinových interakcí a dlouhodobé hromadné změny. Těmi se myslí především sociální změny a sociální mobilita, tj. změna struktur společnosti, při nichž se spolu se změnami pozic mění i vzory chování a tím i skupinové zájmy a cíle.³⁹

Sociální pozice podle autorů vymezují pro léta 1850 – 1914 tyto skupiny dolních vrstev:

1. chudí řemeslníci a chudí rolníci (tvoří přechod mezi středními a dolními vrstvami),
2. mistři a dozorcí v továrnách (tvoří vrchol dolních vrstev),
3. nižší stupeň kvalifikovaného živnostenského dělnictva (tovaryši) a kvalifikovaní (vyučení) dělníci v továrnách,
4. od obou skupin se odlišovali zcela nekvalifikovaní (jen zaučení) pomocní dělníci,
5. skupina nekvalifikovaných pracovníků označovaných jako zřízenci,

6. na venkově: stálá zemědělská čeleď, na velkostatecích stálé zemědělské dělnictvo, skupina nádeníků – domkářů a podruhů,
7. skupina tzv. služebnictva pro osobní účely,
8. skupina žebráků, tuláků, „cikánů“ a podomních obchodníků (nízká prestiž i v rámci dolních vrstev).

V 2. polovině 19. století vzrostl počet nižšího úřednictva, jehož platy byly často nižší než mzdy kvalifikovaných dělníků. Materiálně bylo toto úřednictvo na úrovni dolních vrstev, i když samo se za dolní vrstvy rozhodně nepovažovalo.

Všeobecně lze říci, že v dolních vrstvách byly v tomto období dobré předpoklady pro horizontální mobilitu: byl zde velký podíl nekvalifikované a polokvalifikované práce (tj. bylo velké množství těchto míst) a bylo tedy možné fluktuovat. Vertikální mobilita v rámci dolních vrstev byla možná v ekonomicky preferovaných odvětvích či oborech, kde se vytvářely vyšší mzdy a obecně příznivější podmínky pro zaměstnance a tím i vyšší prestiž příslušných skupin (např. horníci v uhelných dolech). Základní hodnotové preference dolních vrstev směřovaly:

1. k průmyslu – zemědělské obyvatelstvo bylo obecně považováno za inferiorní,
2. k nízkému podílu manuální práce v zaměstnání,
3. k upřednostňování města před venkovem.⁴⁰

Sociálním pozicím skupin dolních vrstev odpovídají jednotlivé vzory chování (tj. cíle a způsob, jak jich dosáhnout). I když je celá problematika neobyčejně složitá, autoři v zásadě připisují dolním vrstvám cíle na úrovni pouhé reprodukce dosavadních sociálních a materiálních pozic (v materiální sféře úroveň přežití nebo uspokojení základních biologických potřeb, ke konci 19. století i cíl zvyšování životní úrovně – v sociální sféře převzetí sociální pozice rodičů, nebo mírný vzestup v rámci dolních vrstev). Dodávají, že jsou to vzory vhodné k použití jen v dolních vrstvách, tj. sloužící k zajištění existence vlastní skupiny, ne obecně platné

a využitelné progresivní inovace. Hodnocení prestiže se v dolních vrstvách opíralo o pozici ve škále uspokojování materiálních potřeb. K vytváření mimospotřebních inovací ekonomického charakteru chyběly dolním vrstvám zdroje (kvalifikace, kapitál) a ve vytváření celospolečensky přijatelných mimoekonomických inovací jim bránila jejich kulturní opožděnost proti středním a vyšším vrstvám.

Cílům dolních vrstev odpovídala i výchova, která byla zaměřena na přizpůsobování se situacím, tj. na vlastní přeměnu, přeměnu osobních a skupinových vlastností, ne na přeměnu okolností, ne na vytváření nových vhodných situací. Dolní vrstvy měly nedostatek možností a příležitostí ke zlepšování a vzestupu, jen omezeně se měnily profesní požadavky na ně a tak učení během jejich pracovní kariéry bylo jen minimální a bylo kombinováno jen s malou úrovní vzdělání (často i pologramotností). To vše vedlo k udržování archaického vzoru sociální mobility a vzorů výchovy uvnitř dolních vrstev. Vertikální mobilita byla proto malá a týkala se jen výjimek, soudí autoři.⁴¹

Stručný nástin pohledu J. Matějčka a J. Macháčové měl za cíl přiblížit tuto – podle mého soudu – dnes nejpropracovanější teorii výzkumu dolních vrstev (tj. především opět dělnictva) v 90. letech 20. století a rovněž i podnětné závěry, ke kterým se dopracovala. Z tohoto důvodu jsem si ji vybral jako metodologický podklad své rigorózní práce, i když v následujících kapitolách bych chtěl s některými tezemi výše uvedených autorů polemizovat.

Dobrou představu o nejnovějších tématech sociálních dějin - a v tomto rámci i o zkoumání dělnictva - dává dvojice nedávno vydaných sborníků. Tím prvním je sborník *Pocta Zdeňku Kárníkovi*,⁴² vydaný Karlovou univerzitou v roce 2003. I když sám sborník není tematicky vymezen jednotnou publikační linií (přirozeně mimo vztahu k oslavenci), je zde zastoupeno několik článků týkajících se dělnictva. Za prvé jde o

politický profil jednoho z klíčových funkcionářů meziválečné československé sociální demokracie Antonína Hampla z pera Jana Kuklíka, který zastupuje již dříve vzpomenutou biografickou tendenci ve výzkumu dělnictva.⁴³ Dělnictvu se nemohli vyhnout ani Jaroslav Pátek a Ivan Jakubec ve svém příspěvku o struktuře zaměstnanosti a poměru zemědělství a průmyslu v jednotlivých částech předválečného Československa s vazbou na národnostní složení těchto částí, tedy již několikrát vzpomenutý statistický přístup, tentokrát v komplexněji pojatém problému prvorepublikové hospodářské základny.⁴⁴ Jaroslav Valenta se vydal (i doslova) po stopách německého socialistického letáku polského původu, který byl při své pouti ze Saska do Vídně zachycen na dvou místech v Čechách – v Kraslicích a Třeboni.⁴⁵ I když byla studie napsána před více než třiceti lety, je zajímavá dodnes nejen pro téměř detektivní pátrání po německé verzi letáku (znal-li autor jeho polskou předlohu), ale také pro ilustraci toho, co všechno vadilo normalizační cenzuře. Poučný interpretační příklad archivního objevu, zejména pro badatele v regionálních muzeích a archivech. Stranou nezůstali ani zahraniční badatelé Peter Friedemann a Berthold Unfried, což je důkazem toho, že i v budoucnu můžeme očekávat přímý metodologický vliv zahraniční (hlavně německé) produkce na domácí tvorbu na úseku sociálních dějin.⁴⁶

Druhý sborník editorů Jany Čechurové a Jiřího Štaifa *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes*⁴⁷ si klade za cíl zmapovat metodologické a badatelské priority sociálních dějin v rámci soudobé české historické obce. Je potěšitelné, že se v tomto sborníku znovu objevují jak příspěvky přímo věnované dělnictvu, tak příspěvky s touto tematikou úzce související.

Do kategorie první náleží příspěvek Jiřího Bareše,⁴⁸ který se věnuje vzniku jabloneckého průmyslu a jeho vývoji ve 2. pol. 19. století, zmiňuje se i o životních podmínkách sklářského a textilního dělnictva a v závěru i o spolčovacích aktivitách (především odborových) dělníků na

Jablonecku. Autor pracuje s dělnictvem v tradičním duchu, tj. přes vznik průmyslové výroby a vznik dělnictva se dopracovává k jeho postavení a spolčovacím tendencím. Tento přístup je – dle mého názoru – plodný především při mikrohistorickém studiu regionů. Bude-li takovýchto solidních analýz více, může se v budoucnu historická věda pokusit o syntézu vzniku a vývoje dělnictva, jeho existenčních podmínek a kulturního života v českých zemích, aniž by musela pomíjet regionální rozdíly a aniž by tak musela být tato syntéza zplošťována na výhradní vývoj v nejpokročilejších průmyslových centrech.

Na složitost pojmu „sociální dělnické třídy“ upozorňuje ve svém příspěvku Zdeněk Kárník,⁴⁹ i když jeho krátká úvaha není věnována pouze dělnictvu. Do komplexu „sociální dělnické třídy“ jsou řazeny sociální vrstvy odlišné např. úrovní profesní a všeobecné vzdělanosti, sociálním standardem a stylem života, ale i soustavou názorů, stupněm a směřováním organizovanosti atd. Proto každá z vrstev, které jsou součástí tohoto komplexu, vyžaduje samostatnou badatelskou pozornost nejen jako sociální útvar, ale i jako objekt či subjekt obecného politického a společenského vývoje. Jen v této souvislosti lze sledovat tendence sociální stratifikace (např. „mizení dělnické třídy“).

Druhou kategorií jsou příspěvky jejichž téma se nezabývá pouze dělnictvem, ale je s ním – řekl bych – bytostně spojeno. Příspěvek Jakuba Rákosníka definuje sociální politiku jako předmět historického zkoumání a snaží se zodpovědět otázku, co může studium sociální politiky přinést.⁵⁰ V souvislosti s dělnictvem může přispět k poznání životní úrovně dolních vrstev, neboť do 2. světové války byla sociální politika jednotlivých států zaměřena právě na dělnictvo. Toto studium může vést i k pohledu na „druhou stranu barikády“ – na vládnoucí elity, které se snaží sociální politiku dělat proto, aby zajistily stabilitu řádu a integrovali dolní vrstvy do společnosti a státu. Neméně nosná může být i reflexe sociálně politických opatření ze strany jejich příjemců (tedy opět dělníků) a s tím související

detailní výzkum sociálních hnutí vedený právě k tomuto aspektu, neboť právě z těchto hnutí vycházel tlak na realizaci sociální politiky.

Michal Pullmann vyšel ve své sborníkové stati z předchozí analýzy sociálních hnutí koncem 1. světové války (v Berlíně, Praze a Vídni),⁵¹ kterou rozčlenil do tří na sebe navazujících vrstev – hladových bouří, stávkového hnutí a autentického politického protestu. Zkoumá hodnotové orientace aktérů (tedy především dělnictva) těchto tří vrstev sociálního hnutí. Dochází k názoru, že praktické boje jsou výsledkem zkušeností zneuznání historických aktérů, jejich morálního zobecnění. Zneuznání se stávalo skupinovou zkušeností a následně motivačním zdrojem směrem k rozšíření uznání. Tento „expresivistický“ model sociálních zápasů (typologie pramenů se vázala na dominantní kritérium: narušení morálních principů, svou povahou v dané kultuře nezrušitelných) tak poskytuje významný impuls pro vysvětlení intenzity a forem aktivizace lidí ke společnému jednání. Autor stati však připomíná, že historická změna, která je výsledkem konfliktů a revolucí, není jen zakončením nahodilých procesů na hodnotové úrovni, ale naopak, že hodnotové rámce a praktické jednání lidí k sobě navzájem odkazují.

Implicitně je důležitost studia dělnictva obsažena i v příspěvku Jiřího Štaifa,⁵² ve kterém se zamýšlí nad dnešními interpretačními možnostmi sociálních dějin 19. století. Jedním z programů, které považuje za nosné pro dnešní historiografii sociálních dějin, je totiž i znovutevření problému sociální struktury českých zemí.

Uvedené sborníky dávají oprávněnou naději, že se výzkum dělnictva (a dolních vrstev společnosti vůbec) opět stane důležitou a profilující složkou české historiografie a že bude tento výzkum rozpracováván na různých metodologických základech. Je to jediná cesta, jak se může česká historická obec vyrovnat s nelichotivým dědictvím jednostranného přístupu k výzkumu některých společenských vrstev v nedávné minulosti.

Kapitola II.

Socioekonomický a kulturní profil lounského okresu

II.1. Vymezení okresu a přírodní podmínky.

Rigorózní práce je územně vymezena politickým okresem Louny, který vznikl při reformách státní správy v 50. letech 19. století a jehož rozloha se podstatně neměnila až do reorganizace okresů v roce 1949.¹ Tento politický okres měřil 358 km² a sousedil s okresem žateckým, postoloprtským, bílinským, lovosickým, libochovickým, slánským, novostrašeckým a rakovnickým. Při zmíněných reformách se Louny staly sídlem orgánů státní správy, mj. okresního hejtmanství a okresního soudu (nadřízeným orgánem se stal krajský soud v Mostě). V územní správě katolické církve byla plocha lounského politického okresu rozdělena mezi tři vikariáty, jejichž vymezení odpovídalo území tří krajů (žateckému, litoměřickému a rakovnickému) podle staré krajské správy platné do roku 1853.²

Vládním představitelem okresu byl okresní hejtman, který zodpovídal za jeho řádný chod. Měl k dispozici ještě další spolupracovníky, jejichž počet se s postupem modernizace ještě zvětšoval. Pod dohled okresního hejtmanství spadaly i referáty okresního lékaře a stavebního inženýra, přičemž nadále zůstávaly staré kompetence jako dohled nad volbami do říšské rady i zemského sněmu. K tomu patřil dohled nad orgány samosprávy. V čele okresní samosprávy stálo okresní zastupitelstvo, ze kterého byl volen šestičlenný výbor, jemuž předsedal okresní starosta. Volební období tohoto sboru bylo tříleté a byly v něm zastoupeny jak Louny, tak i okolní obce. Okresní samosprávné orgány měly v kompetenci údržbu komunikací, hospodářské záležitosti, zdravotnictví, zřizování a podporu finančních ústavů.³ Okresní orgány

státní správy i samosprávné orgány přešly i do nové československé republiky, kde však fungovaly s jinými názvy, kompetencemi a vzájemnými vztahy.⁴

Roku 1920 byl schválen zákon o župním zřízení, kterým byly Čechy rozděleny do 9 žup a Louny se staly centrem VI. (lounské) župy. Do lounské župy patřily politické okresy Bastianperk (dnes Hora sv. Šebestiána), Bílina, Duchcov, Hora sv. Kateřiny, Horní Litvínov, Chomutov, Jirkov, Kladno, Kralupy nad Vltavou, Křivoklát, Libochovice, Louny, Lovosice, Most, Postoloprty, Rakovník, Roudnice nad Labem, Slaný, Nové Strašecí, Teplice, Unhošť, Velvary a Žatec. Župní zřízení (ve kterém se znovu počítalo s okresními správními a samosprávnými orgány) se ovšem v praxi příliš neujalo a proto bylo v roce 1927 zrušeno a nahrazeno zřízením zemským.⁵ Jeho právním základem se stal zákon č.125/1927 Sb. o organizaci politické správy, běžně nazývaný jako tzv. organizační zákon. Ten zaváděl ministerstvu vnitra odpovědné zemské politické správy, těm zase byly odpovědné okresní politické správy vedené opět okresním hejtmanem, který dozoroval jak složku státní správy (okresní úřad), tak složku samosprávnou (okresní výbor zvolený okresním zastupitelstvem).⁶

Lounský politický okres tvořilo 68 obcí, a protože z nich pouze jedna obec – Louny - měla status města (královského - od 2. poloviny 13. století), bylo sídlo okresu se všemi správními úřady ustaveno do Loun, jakožto přirozeného centra celého regionu. Momenty, které vedly k rozvoji Loun a jejich modernizaci ve sledovaném období budou ještě podrobněji zmíněny níže, ale mimo Loun se ke konci 19. a na začátku 20. století vyprofilovaly i další - řekněme dnešním jazykem - spádové obce, které byly významné počtem obyvatel, množstvím řemeslnických a obchodnických závodů a také přítomností většího zemědělského, či ojediněle průmyslového závodu. Tyto obce, které počtem obyvatel překročily tisícovou hranici, byly rovněž i důležitými kulturními centry pro své okolí - byly zde školy, bohatší spolková činnost atd. Jedná se o obce:

Cítoliby (pro představu r. 1921 měly 1 325 obyvatel), Černčice (r. 1921 1 292 obyvatel - ovlivněny blízkostí Loun), Lenešice (2 141 obyvatel), Líšňany (1 019 obyvatel) a Peruc (1 194 obyvatel).⁷

Pokud jde o přírodní podmínky, většina vodstva v okrese patřila do povodí řeky Ohře a na této řece také Louny leží. Řeka Ohře protéká v lounském okrese Dolnooháreckou tabulí, tj. sníženinou, kterou svým tokem v geologických dobách vytvarovala. Na sever od ní se zdvihají jednotlivé kopce Českého středohoří, pojmenované Lounským středohořím (největší vrchol Českého středohoří v tehdejší lounském okrese – Oblík - 509 m n. m.). Směrem na jih od toku řeky Ohře vystupuje hornatá a lesnatá krajina Džbánů (stejnojmenná hora byla nejvyšším bodem okresu - 535,5 m n. m.) zbrázděná četnými údolími. Naopak nejnižší nadmořskou výšku má místo v katastrálním území obce Volenice, kde řeka Ohře opouští lounský okres (165 m n. m.). Poohří a jižní úpatí Lounského středohoří patří k nejteplejším oblastem Čech (s průměrnou roční teplotou 8,5 °C), což předurčuje využití tohoto regionu pro intenzivní zemědělskou výrobu.⁸

II.2. Zemědělství, doprava, průmysl. Bydlení dělníků.

Díky příznivým klimatickým podmínkám se snažili obyvatelé Lounska využít pro zemědělskou výrobu pokud možno veškerou vhodnou půdu, která byla k dispozici. Proto podle statistiky J. Šubrta tvořila v roce 1919 pole 68,3% z celkové rozlohy okresu (v Čechách naproti tomu byl průměr 50,5%), louky 2,9% (v Čechách 10%), zahrady 4,3% (v Čechách 1,3%), pastviny 4% (5%), lesy 16,7% (29%) a ostatní plochy 3,8% (4,2%).⁹ Intenzivní zemědělství provozované zde od hlubokého středověku se zapsalo do tváře krajiny lounského venkova nadprůměrnou rozlohou polí na úkor luk a lesů. A dodejme, že tato tvář zůstává Lounsku dodnes.

Provedeme-li rozbor plodin, které se v roce 1919 pěstovaly na polích lounského okresu, můžeme Lounsko charakterizovat jako obilnářsko-řepařskou oblast. Z 25 238 ha výměry polí připadlo v lounském okrese na:

pšenici	3 743 ha, tj. 15%, v Čechách	9%
žito	2 846 ha	11% 20%
ječmen	4 496 ha	18% 12%
oves	1 314 ha	5% 18%
obilí tedy celkem	12 399 ha	49% 49%
cukrovku	3 922 ha	16% 10%
brambory	1 200 ha	5% 12%
luštěniny	66 ha	- 3%
jeteliny	4 963 ha	20% 14%.

Pěstovaly se tu náročnější obilniny (pšenice, ječmen) v míře větší než byl český průměr.¹⁰ Zbývající podíl orné půdy připadá patrně na chmelnice, hojné především v kopcovité krajině Džbánů. Chmel byl totiž nejen důležitou plodinou pro český pivovarnický průmysl, ale rovněž nezastupitelným vývozním artiklem už za Rakouska-Uherska, kterým zůstal i později.¹¹ Jednotlivé hory Českého středohoří se pyšily rozsáhlými plochami ovocných sadů na svých úpatí, jež mimo svůj nezanedbatelný produkční význam zvyšovaly malebnost tohoto kraje.

Rostlinnou výrobu vhodně doplňovala výroba živočišná - stavy skotu, ovcí, koní, vepřů, koz, drůbeže, ale i včelstev překračovaly český průměr.¹² Naproti tomu rybářství na Lounsku bylo nevýznamné, protože zde chyběl větší rybník. Pouze rybolov v řece Ohři měl větší význam. Dnes bychom patrně řekli, že Ohře byla využívána pro sportovní rybářství. V Lounech totiž vznikl 26. listopadu 1882 třetí nejstarší rybářský spolek v Čechách (po rybářských spolcích v Sušici a Kadani).¹³

Motorem hospodářského rozvoje Loun a přilehlého okolí se stala stavba a provoz tzv. Pražsko-duchcovské dráhy. Dráha měla přiblížit pražské průmyslové závody severočeským hnědouhelným ložiskům,¹⁴

neboť se stala nejkratší dopravní spojnici mezi nimi, a spojit Most, Louny, Slaný a Prahu. Návrh trasy podalo konsorcium, jemuž stál v čele hrabě Bedřich Thun (měl eminentní zájem vést dráhu přes Lounsko, hlavně přes Peruc, neboť zde vlastnil velkostatek s rozsáhlými pozemky), Rudolf Chotek a dr. František Strádal. Projekt byl vládou zadán firmě Jana Muziky (znovu společnost se silnou kapitálovou účastí Thuna) a slavnostní výkop se uskutečnil 2. května 1871. Rozpočet stavby dosáhl úctyhodných 21 miliónů zlatých. Celá trať z Prahy do Mostu byla slavnostně otevřena pro nákladní i osobní dopravu 12. května 1873. V 80. letech pak byla dráha ještě prodloužena z Mostu do Moldavy v Krušných horách a bylo tak navázáno spojení s nedalekým Saskem, opět kvůli exportu uhlí.¹⁵

Železniční síť Lounska se znovu prodloužila po četných peripetiích, při kterých bylo zmařeno několik projektů na stavbu nových drah, až r. 1895, kdy byla otevřena přípojka z Loun do Postoloprta na dráhu Plzeň - Žatec - Most (tzv. Plzeňsko-duchovská dráha). Daleko menší hospodářský význam měly železniční tratě z Loun do Libochovic (její výstavbu komplikovaly úzké lokální zájmy majitelů velkých pozemků na Libochovicku a tak, i když se o výstavbě dráhy začalo jednat už r. 1885, zprovozněna byla až r. 1902) a z Loun do Rakovníka (otevřena r. 1904). Realizované projekty znamenaly oživení dolního Poohří a Džbánu a zlepšily dopravní dostupnost těchto oblastí. Průmyslovým závodům ležícím na těchto tratích přinesly rozšířené možnosti odbytu, ale na druhé straně také konkurenci.¹⁶

Hustou železniční sítí vhodně doplňovala i síť silniční. Její páteř už od nepaměti tvořila státní silnice z Prahy, která se v Lounech dělila na lipskou (chomutovskou) a drážďanskou (teplickou) větev. Pro dobrou dopravní obslužnost okolních obcí byla rovněž stěžejní síť silnic okresních a silnic ostatních.¹⁷ Na těch totiž jezdily v dobách První republiky soukromé i státní autobusové linky, takže i ta nejvzdálenější obec lounského okresu podle slov pamětníka měla od 20. let 20. století spojení s okresním městem, či většími obcemi okresu.¹⁸ Jen dodejme, že doba

benzinových spalovacích motorů se v Lounech ohlásila roku 1903, kdy si Josef Jílek přivezl jako první do města automobil značky Laurin a Klement, který později prodal místnímu lékaři MUDr. Ladislavu Brunclíkovi.¹⁹

Provoz Pražsko-duckovské dráhy si vyžádal vybudování střediska pro opravy kolejových vozidel. Díky aktivnímu přístupu lounské městské rady, která nabídla správě státních drah bezplatně pozemky ke stavbě a rozšíření nádraží a dalších přilehlých závodů, byly dílny pro opravu železničních vozidel umístěny do Loun namísto do Tábora, který o ně neprojevoval větší zájem. Způsob, jakým došlo na schůzi městské rady ke schválení "investiční pobídky" pro ředitelství státních drah, dává tušit, že v podmínkách maloměsta neměly modernizační snahy vždycky snadnou cestu. Někteří lounští radní neuměli uvažovat do budoucnosti a obávali se neplodných výdajů pro městskou pokladnu. Teprve když bylo argumentováno podnikatelským ziskem, který městu poplyne třeba jen z pivního krejcaru při plném osazenstvu dílen, zvedli opatrní radní ruku pro vykoupení pozemků pro železniční dílny.²⁰

Opravy kolejových vozidel se začaly provádět v ještě rozestavěných halách v r. 1873 a o rok později byla k dílnám do Loun přemístěna i výtopna z Mostu. Zpočátku pracovalo v dílnách 35 zaměstnanců (r. 1873), ale roku 1895, kdy byla vybudována nová lokomotivka, to již bylo 600 zaměstnanců a dráha obecně se stala největším zaměstnavatelem na Lounsku. Vrchol přišel r. 1920, kdy dílny ČSD zaměstnávaly 106 dozorčích a 1 731 dělníků, tedy 1 837 zaměstnanců. Od té doby počet zaměstnanců stagnoval, nebo se snižoval (hlavně za velké hospodářské krize), takže r. 1937 zde nacházelo práci 1 307 osob.²¹ Ostatní železniční organizace byly rovněž významným zaměstnavatelem - v Zásobárně státních drah v Lounech pracovalo r. 1929 23 úředníků a 57 zřízenců a v lounských výtopnách 31 úředníků a 414 strojevůdců.²²

Při zemědělském charakteru Lounska nás nepřekvapí velké zastoupení závodů potravinářského průmyslu. Zatímco dva nejstarší cukrovary - perucký a chlumčanský - nepřežily 1. světovou válku, udržely se dva v Lounech a jeden v Lenešicích. Už roku 1869 byl v Lounech zřízen akciový cukrovar. Ovšem největší podílník, majitel lounských mlýnů, František Hýra zbankrotoval v době krize na vídeňské burze a musel rozprodat svůj majetek. V exekuční dražbě získal stěžejní podíl v cukrovaru Matěj Valtera, který ho v 80. letech pronikavě zmodernizoval. Avšak štěstí mu nepřálo, neboť cukrovar krátce po modernizaci vyhořel. Valtera se nenechal odradit od podnikatelského záměru a cukrovar znovu vystavěl a opatřil nejmodernějším zařízením (díky němu byl schopen zpracovat 1 000 000 q řepy za rok).

V tu dobu ovšem Valterovi vyrostla v Lounech konkurence - ač se jí vehementně bránil, mj. i na městské radě – nový rolnický akciový cukrovar, slavnostně otevřený 12. září 1893. R. 1898 začal vyrábět i bílý cukr, především krystal a kostky a o 10 let později získal i většinu akcií Valtrova cukrovaru. Kupodivu prodal mu je samotný Valtera.²³ V roce 1927 přešel do koncernu České společnosti pro průmysl cukerní v Praze.

Rolnický akciový cukrovar v Lenešicích byl založen roku 1880 s kapacitou na zpracování 4 000 q řepy denně. Po modernizacích mohl ve 20. letech zpracovávat až 8 000 q řepy denně. V obou lounských cukrovarech pracovalo během kampaně přes 2 000 dělníků, lenešický zaměstnával téměř 400 dělníků (nevíme, zda-li jen při kampani, či nastálo).²⁴

Zemědělskou produkci Lounska zpracovávaly rovněž mlýny - 1. světovou válku jich přežilo 22, tři největší fungovaly v Lounech - a pivovary. Ovšem z deseti pivovarů činných ještě roku 1889 jich většina nezvládla tlak konkurence úspěšněji racionalizující výrobu a zanikly ještě před rokem 1925. - Jednalo se o pivovary v Cítolibeč (zrušen r. 1900), v Hříškově (1890), v Lenešicích (1900), měšťanský v Lounech (1890), v Panenském Týnci (1890), v Pátku nad Ohří (1900), a Toužetíně (1890). Po

tomto datu se udržely jen pivovar v Peruci (r. 1926 přeměněn na stáčírnu krušovického pivovaru),²⁵ augustiniánského kláštera v Ročově (zanikl 1940)²⁶ a schwarzenberský v Lounech (vaří dodnes).

Lounský pivovar dal postavit kníže Schwarzenberg podle projektu pražské firmy Františka Ringhofera, poté co zrušil nevyhovující pivovar v Toužetíně. Lounský pivovar byl otevřen 3. listopadu 1892 a vyráběl pivo výčepní a dvanáctistupňový světlý a třináctistupňový tmavý ležák. Výčepní pivo prý na Lounsku dosáhlo takové obliby, že z místního trhu vytlačilo pověstné pivo plzeňské. Pivovar měl sklady v bývalém toužetínském pivovaru, v Klobukách, ve Slaném, v Cítolibeč a ve Mšeci. Lounský pivovar se stal největším schwarzenberským pivovarem a výstavem předstihl i třeboňský a protivínský.²⁷

Pestré spektrum organizací místního hospodářského rozvoje doplňuje hospodářské družstvo v Lounech (zabývalo se nákupem a prodejem hnojiv, krmiv a semen, mělo i svou strojírnu, kde se vyráběly a opravovaly hospodářské stroje, a slévárnu), Glaserova továrna na kávové nahrážky v Lenešicích, rolnická akciová mlékárna v Lounech, veřejné jatky Společenstva řezníků a uzenářů v Lounech (vznikly 1895-96), několik cihelen a některé menší závody. Počet zaměstnanců těchto menších závodů však dosahoval maximálně několika desítek, proto je zde již nebudu zmiňovat. Celkový dojem o industrializaci Lounska nemohou tyto malé závody, někdy spíše dílničky, ovlivnit.²⁸

Snad během předchozího popisu jednotlivých průmyslových závodů nezaniklo, že většina těch největší vznikla, či byla pronikavě rozšířena v 80. a 90. letech 19. století. Louny se tehdy proměňují na nejvýznamnější průmyslové středisko středního Poohří a tuto charakteristiku si udrží až do konce zkoumaného období. Velké průmyslové závody - starý (Valterův) a nový (rolnický akciový) cukrovar, hlavní nádraží, železniční dílny, schwarzenberský pivovar a jatky - vytvořily v Lounech souvislou, mimořádně velikou (na tehdejší poměry maloměsta s agrárním zázemím) průmyslovou zónu v okolí hlavního

nádraží (ve východní části města). To vyvolalo v celém městě zdražení nájmu a potřebu stavět nové obytné domy. A právě v blízkosti hlavního nádraží (podél dnešní Husovy ulice) byla od poloviny 70. let 19. století budována nová obytná čtvrť, složená z činžovních domů, kde našli nový domov zaměstnanci zmíněných průmyslových závodů. Čtvrť byla přiléhavě lidmi nazvána "Amerikou". Většina lounských továrních dělníků tak prožívala velkou část svého pracovního dne (leckdy i celý) v prostorově omezeném okruhu továrny a "Ameriky". "Amerika" byla na své západní straně oddělena od začátku vlastní městské zástavby - a to nejen symbolicky – hradbou ohromného komplexu nového cukrovaru.

Jak působila tato část města na návštěvníka, který přicestoval na železniční nádraží a který pak vykročil Husovou ulicí do centra, dokládají vzpomínky V. Prokeše z konce habsburské monarchie: „*Ještě minutu a již zní do vozu volání „Louny“. Vystupujeme. Svíravý, tísnivý pocit padá nám na prsa. Působí jej nezvykle rozsáhlá spleť kolejí, spousta uhelných vozův a různých jiných vagónů. V ulici od nádraží máme týž dojem, těžší, dusivější. Cítíme, že octli jsme se v nějaké tovární čtvrti. Všude kolem nás zvláštní, rušný a bodavý šum, jaký je vlastní jen místům poblíže průmyslových závodův. Středem rozsáhlého předměstí Ameriky jde vleklá třída Husova. Nepřekvapuje ničím svérázným. Tuctové budovy tovární, nudné zdi ohrad, všední domy obytné střídají se v ní s únavnou jednotvárností. Jen tu a tam prokmitá trávnick nezastavěné plochy. Také zeleň do ulice vsazených stromů vtrhuje sem hrst svěžesti.*“²⁹ Vyprávění dokládá, že „Amerika“ nepatřila nikdy mezi tzv. dobré adresy Loun...

S dobudováním železniční sítě přistoupily státní dráhy k výstavbě nových obytných čtvrtí, sloužících pro potřeby pracovníků rozšiřovaných železničních závodů. Nedaleko hlavního nádraží vybuodovalo ředitelství státních drah za podpory penzijního fondu železničních zaměstnanců roku 1905 28 řadových přízemních domků tzv. Staré železniční kolonie.³⁰

Tyto akce však poptávku po bydlení nemohly uspokojit, proto ředitelství státních drah pověřilo roku 1909 architekta Jana Kotěru, aby

vypracoval návrh na stavbu nové kolonie pro železniční zaměstnance v Lounech. Horní část tzv. Nové železniční kolonie byla navržena podle vzorů anglických zahradních měst a skládala se z domů vilového typu v zahradách. Dominantou celé horní části měl být filiální kostel. Dolní část kolonie měla být řešena blokovou, ale vhodně členěnou zástavbou s nevelkým ústředním náměstím, oživeným kašnou a stromovím. Na jižní straně mělo být toto náměstí uzavřeno budovou obecné školy. V zadním traktu bloku u Husovy ulice, navazujícím na Starou kolonii, měly být vytvořeny lázně a v druhém bloku u Husovy ulice směrem k městu restaurace a společenský sál. Výstavba Nové kolonie započala stavbou 56 domků (opět podpořenou penzijním fondem dráhy) roku 1912 jižně naproti hlavnímu nádraží, ale byla přerušena 1. světovou válkou, takže k vybudování kostela a dolní části už nedošlo. V letech 1919 - 1920 byl podniknut pokus o dostavbu, ale jeho výsledkem byl pouze neúplný obytný blok při Husově ulici blíže k nádraží.³¹ Dodejme, že J. Kotěra si této příležitosti, kdy se mohl tvůrčím způsobem vyjádřit k mezi architekty velmi diskutované problematice dělnického bydlení, považoval. Svému příteli Richardu Gombrichovi v dopise z roku 1910 o lounské kolonii mj. napsal: „*Je to teď má nejmilejší práce.*“³²

Navíc roku 1912 byly založeny ještě další dvě nové obytné čtvrti vilového charakteru, sloužících pro potřeby zaměstnanců prosperujících lounských závodů. Jejich výstavbu prováděla nově založená stavební družstva a byly nazvány U Matky Boží (podle stejnojmenného kostela) a Domov. Obě se rozkládaly v jižní části města, při čemž Domov neměl návaznost na dosavadní intravilán města. 20. léta 20. století pak přispěla ke zvětšení těchto čtvrtí, opět na principu družstevní výstavby, na rozdíl od 30. let, kdy se stavební ruch přesunul do jiných částí města.³³

Ovšem ne každý zaměstnanec měl to štěstí, aby pracoval pro prosperující průmyslový podnik a mohl si našetřit potřebný kapitál pro vstup do stavebního družstva. O tom, že některé skupiny dolních vrstev se nebyly schopny propracovat ke kulturnímu bydlení, svědčí výstavba tzv.

Vagónové kolonie na místě zasypaného lomu Ve Skále. Roku 1925 správa železničních dílen vyřazovala už neopravitelné vagóny a lounský obecní úřad na vzpomenuém místě pro ně vyhradil 12 míst. Místa byla přidělována těm nejhudším a byly stanoveny striktní zastavovací podmínky (vagóny musely mít 1 m vysokou podezdívku, na místě musela být žumpa a byly povoleny maximálně dva chlívky).³⁴

Tato výběrová procházka po historickém místopisu a urbanismu nám však říká, že většina zaměstnanců velkých lounských závodů bydlela na svou dobu kulturně a že nouzová zástavba typu Vagónové kolonie (a na venkově různých pastoušek – jak je zná i autor z vyprávění) byla spíše výjimkou. Největší část dělníků však bydlela pravděpodobně v nájmu u svých movitějších spoluobčanů a poměrně velká část dělníků bydlela také v obcích blízko Loun (kde přecházelo vlastnictví chalup z generace na generaci) a do práce v lounských závodech docházela. K plnohodnotnému rozboru kultury bydlení zaměstnanců bychom musely znát celou řadu údajů, které možná někdy dohledá širší výzkum (např. výši nájmu, její podíl ke mzdě zaměstnance, dosažitelnost bydlení v kolonii, či výstavby vlastního domku). Zatím lze tuto odbočku uzavřít poukazem na příkladný přístup státních železničních dílen k zabezpečení bytových potřeb zaměstnanců. Pro správu dílen bylo také výhodné mít co největší počet osazenstva závodu ubytován v dělnické kolonii. Dělník - zvláště ten s rodinou - musel být ke svému závodu a jeho vedení daleko loajálnější než dělník bydlící v soukromém nájmu, či ve vlastním. Jinak se mohl octnout nejen bez práce, ale také bez bytu...³⁵

II.3. Sociální struktura obyvatelstva.

Ekonomický rozvoj města a regionu se projevil v několika oblastech. Jednou z nich byl růst počtu obyvatelstva, podle kterého si

můžeme udělat konkrétní představu o průběhu konjunktury, modernizace a účinnosti reakcí na nové civilizační výzvy, či změny životního stylu, dáme-li do souvztažnosti počet obyvatel Loun a celého okresu. Podle sčítání lidu žilo

r. 1869 v okrese 28 295 obyv., v Lounech 3 850 obyv., tj. 13,6%

obyv. okresu,

1880	33 236	5 561	16,7%
1890	35 389	6 346	17,9%
1900	41 850	10 212	24,4%
1910	44 699	11 484	25,7%
1921	44 805	11 706	26,1%
1930	45 556	11 896	26,1%

obyvatel okresu.³⁶

Nápadný je především v lounských dějinách ojedinělý - nebyl zopakován ani v éře výstavby panelových sídlišť v 70. a 80. letech 20. století - vzrůst obyvatel mezi léty 1890 až 1900. Louny tehdy prodělávaly bouřlivý rozvoj daný výstavbou dopravní infrastruktury, průmyslu a modernizací města. Naopak překvapí, že v prvním desetiletí 1. republiky dochází ke stagnaci osob žijících ve městě. Porovnáme-li vztah počtu obyvatel Loun a okresu, zjistíme, že obyvatelstvo Loun tvořilo ve zkoumaném období stále se zvyšující část obyvatelstva lounského okresu. Jinými slovy řečeno, začalo být patrné, že venkovské obce lákají člověka k životu postupem doby méně a méně než centrum regionu. Souviselo to pravděpodobně se vzrůstajícími civilizačními požadavky lidí obecně a rovněž se snadnějšími možnostmi najít ve městě zaměstnání a osobní seberealizaci vůbec (rozvoj služeb, možnost většího uplatnění kvalifikovaných pracovníků, bohatší spolková činnost, přítomnost továrních kolektivů semknutých v odborových skupinách atd.) Ovšem ve 20. letech se poměr mezi obyvateli Loun a okresu stabilizoval - patrně došlo ke stabilizaci osídlení vlivem stagnace nabídky pracovních příležitostí ve městě.

Z hlediska národnostního byl lounský okres ryze českým. I když zde žila ještě roku 1870 významná německá komunita (složená patrně hlavně z úředníků, podnikatelů a jiných městských špiček), postupně ztrácela na významu i početnosti. Poměr mezi českými a německými obyvateli se vyvíjel takto:

R. 1880	sídlilo v okrese 32 315 Čechů a 853 Němců, tj. 2,6%
r. 1890	34 871 463 1,3%
r. 1900	41 508 306 0,7%
r. 1910	44 304 311 0,7%
r. 1921	44 329 277 0,6%.

Německé obyvatelstvo tvořilo vždy zlomek obyvatel okresu a postupem doby jeho početní zastoupení ještě klesalo.³⁷

Jedinou národnostně smíšenou obcí okresu, ve které bylo německé etnikum patrnější, byla Raná na severním okraji okresu. Ale i ta se postupně počesťovala - a čeští nacionalisté nezapomínali dodat, že je to zásluhou české školy, vybudované zde v 90. letech 19. století (R. 1910 305 Čechů, tj. 59,8%, a 205 Němců, r. 1921 347 Čechů, tj. 70,7%, a 144 Němců, r. 1930 361 Čechů, tj. 74,9%, a 121 Němců.).³⁸ Povšimněme si, že v Rané žila většina německého etnika v lounském okrese.

Pro doplnění obrazu etnického složení Lounska se musíme zmínit ještě o židovském etniku. V roce 1860 žilo v Lounech nejméně 10 židovských rodin, které se staly zárodkem novodobé náboženské obce izraelské v Lounech. Tato obec vzniká právě roku 1860 a spolu s ní židovská škola (kehila) s obcí placeným kantorem a modlitebna. Důkazem hmotného vzestupu židovské komunity v Lounech se stává stavba synagógy (navržena pražským architektem Staňkem) v letech 1871 - 1874 (tehdy vysvěcena). Židovská komunita v Lounech se mohla ke konci 19. století vykázat řadou úspěšných podnikatelů (v obchodě, v průmyslu i v zemědělství), řada jejích zástupců se živila tzv. svobodnými povoláními (advokací, medicínou). Zároveň se však ke konci 19. století množily případy příslušníků izraelského vyznání, kteří přešli ke křesťanství. A tak

začala vedle Židů, hlásících se k židovské národnosti (a nábožensky praktikujících - ortodoxních), vznikat také v Lounech skupina židů, kteří své náboženství odvrhli a snažili se splynout s křesťanskou majoritou. Pro druhou skupinu, tj. skupinu asimilantů, zůstalo leckdy jedinou připomínkou jejich původu příjmení mužských potomků nebo neprovdaných dcer. Židovské asimilační hnutí získalo spolkovou základnu v Lounech r. 1894, kdy byl založen místní odbor Národní jednoty českožidovské.³⁹ Určitou bilanci českožidovského asimilačního hnutí můžeme učinit podle sčítání lidu r. 1921, kdy se k židovskému náboženství v okrese hlásilo 371 osob (z toho v Lounech 253) a k židovské národnosti jen 13 osob (z toho v Lounech 12).⁴⁰ Zanedbatelný počet osob, které se hlásily k židovskému národu, dává tušit, že v lounské izraelitské komunitě zvítězil takový směr asimilování, který se rozešel s pojetím židovství jako národa, ale přeci jen zde zůstal fakt určitého odlišení od majoritní společnosti díky vyznání. - Ovšem v řadě případech byla identifikace s majoritní společností úplná, tj. v případě přestupu ke křesťanství. Pokles relativního i absolutního počtu židů začal podle sčítání lidu v 90. letech 19. století a souvisí zřejmě s rozpoutáním protižidovských nálad. Přestup ke křesťanství měl být reakcí na ně (r. 1880 369 židů, tj. 6,6% všech obyvatel, r. 1890 maximum 447 židů, tj. 7,0%, r. 1910 447 osob izraelitského vyznání, tj. 7,0%, r. 1930 205 osob, tj. 1,7% všech obyvatel).⁴¹

Pestrost náboženského vyznání se rozšířila po 1. světové válce, kdy došlo ke vzniku československé církve. Můžeme zde poukázat na další kulturní fenomén Lounska - ve městě se postupem času přihlásila většina obyvatel právě k československé církvi (ve 30. letech plných 55% všech obyvatel). 21% lidí žijících ve městě se pokládalo za nevěřící a jen 19% obyvatel se hlásilo ke katolické církvi. O zbývajících 5% se dělily církve českobratrsko-evangelická, izraelitská a některé menší skupinky.

V měřítkách celého okresu nebyly rozdíly mezi dvěma nejsilnějšími církvemi tak dramatické. Ve 30. letech se 40% obyvatel okresu hlásilo k československé církvi, k římskokatolické 35%, bez

vyznání bylo dokonce 22% obyvatel a 3% zbývala na církev československou- evangelickou, vyznání izraelské a další nepatrné skupinky vyznání jiných.⁴² Můžeme se jen dohadovat, co zmíněný příklon k československé církvi způsobilo (Že by Louňané chtěli dokázat, že teze o protiřímském národu českém jsou přeci jen pravdivé, či to bylo všeobecné znechucení nad úlohou katolické církve v bývalé habsburské monarchii, které velkou část obyvatel Lounska podnítilo změnit církev?), ale erudované zodpovězení položených otázek umožní jedině podrobný výzkum.

Vraťme se ještě k výsledkům použitého sčítání lidu v roce 1921 a tentokrát se zajímejme o profesní zařazení obyvatel Lounska. Výsledky budou pro nás překvapivé. K nejpočetnějšímu "stavu zemědělskému" patřilo 36,76% obyvatel okresu (počítáno i s čeledí, úředníky a jejich rodinami) a teď slíbené překvapení - téměř stejný počet obyvatel pracoval v průmyslu a řemeslných živnostech, tj. 36,39%! V obchodu a peněžnictví pracovalo pouze 4,99% obyvatel okresu, ovšem v dopravních podnicích a službách 10,13%, což bylo dáno hustou železniční sítí regionu. Státní a veřejní zaměstnanci tvořili 3,6% obyvatel.⁴³ Do poněkud záhadné kategorie "práce námezdně vykonávané a služby námezdně střídavé" se přihlásilo 0,47% obyvatel. Na ostatní povolání, penzisty a rentiéry připadalo zbylých 7,66%.⁴⁴

Zastavme se na okamžik u "zemědělského stavu" a provedme jeho podrobnější kategorizaci ještě před pozemkovou reformou. Podle statistických výkazů Jeronyma Šubrta, řídícího učitele z Lenešic, převládají r. 1919 "malí zemědělci", neboť hospodářství:

do 0,5 ha vlastní 1 518 zemědělců, tj. 30,4% všech zemědělců okresu,

0,5 - 5 ha	2 473	49,5%,
5 - 50 ha	942	18,9%,

přes 50 ha vlastní 60 zemědělců, tj. 1,2% všech zemědělců okresu. Nelze opomenout ještě jeden fakt: 14 680 ha, tj. 41% (!) půdy v okresu patří 39 velkostatkům a tím pádem všeho všudy devíti majitelům (seřazeni dle velikosti vlastnictví: Schwarzenberg /25 velkostatků/, Thun, strahovský klášter, Herberstein, město Louny, ročovský klášter, litoměřické děkanství, A. Glaser, V. Jirásek)!⁴⁵

Ve vlastnictví půdy byly na Lounsku před pozemkovou reformou hluboké rozdíly. Kategorii 5 - 50 ha můžeme charakterizovat jako střední rolníky a velké sedláky, realizující většinu své produkce na trhu. Ovšem kategorie je natolik široká, že zde není možné dělat nějaké hlubší soudy.

Podle výše uvedené tabulky 80% zemědělců vlastnilo hospodářství, jež jejich rodiny nedokázala či sotva dokázala uživit (výměra těsně pod 5 ha je literaturou považována za hraniční množství půdy, které stačí k holému živobytí venkovské rodiny - i když při tom záleží na mnoha faktorech).⁴⁶ V této kategorii (do 5 ha celkem) se skrývají, jak rodinná hospodářství malých rolníků (kde pracoval hospodář s celou rodinou), tak trpasličí hospodářství "kovorolníků" (mimo své hospodářství majitel musel pracovat ještě v průmyslu či na velkostatku). Tyto vrstvy měly samozřejmě velký zájem na pozemkové reformě a politické síly, které ji slibovaly uvést v život u nich měly jistou podporu. Tuto různorodou plejádu skupin (tj. s pozemkovým majetkem do 5 ha) můžeme zahrnout do naší konstrukce tzv. dolních vrstev společnosti, o kterých pojednávám ve své rigorózní práci. Ale ještě než opustíme "zemědělský stav", připojme k dolním vrstvám rovněž zemědělské dělníky. U této kategorie můžeme vytvořit ještě jedno základní dělení na "domkáře" (mají své vlastní bydlení) a na nádeníky (nemají ani to, jsou ubytováni u sedláků a na velkostatcích). Jejich zaměstnání má mizivou společenskou prestiž, takže tomu bude odpovídat také jejich společenská pozice.

Po parcelaci velkostatků v rámci pozemkové reformy, počet zemědělců, kteří vlastnili méně než 5 ha půdy, nepatrně klesl - na 76,4% všech majitelů půdy v okrese.⁴⁷ Zdá, že pozemková reforma pomohla spíše

kategorii středních a větších rolníků - sedláků zvětšit výměru svých hospodářství, takže na začátku 30. let mohl profesor lounské reálky Kamil Linhart konstatovat o "rolnickém stavu": *"Převaha zemědělství na okrese tedy není dána počtem příslušníků, zvláště nikoliv počtem větších rolníků samostatných, nýbrž jejich zámožností a výší daní, které odvádějí státu."*⁴⁸

Početné zemědělské dělnictvo se na Lounsku udrželo i po pozemkové reformě⁴⁹ a protože nebylo způsobem pozemkové reformy uspokojeno - zemědělstí dělníci se nestali ani malými rolníky ani družstevníky na zabraných velkostatecích - patřilo mezi nejradikálnější elementy na lounském venkově. Nebude náhodou, že se s ním níže setkáme jako se členy spolků s komunistickou ideologií...

V předchozí podkapitole (II.2.) jsme se zabývali procesem industrializace a jeho vlivem na tvář města. Na tomto místě zmiňme profesní strukturu zaměstnanců v průmyslové a řemeslné výrobě. Odrazovým můstkem nám bude propracované sčítání závodů průmyslových, živnostenských a obchodních na Lounsku, které proběhlo 27. května 1930, tedy v době, kdy tyto závody nebyly ještě převálcovány drtivým účinkem hospodářské krize. Celkem jich bylo napočítáno 2 248. Plných 92,6% závodů zaměstnávalo 1 - 5 pracovníků. Do této kategorie patří drobní řemeslníci a živnostníci, kteří pracovali ve své dílně sami či s několika málo pomocníky. Větších živností o 6 - 19 zaměstnancích fungovalo na Lounsku 6,1%. Ty už můžeme charakterizovat jako větší dílny s početnějším kádrem námezdních zaměstnanců. Ostatních závodů, mezi které patří všechny zmíněné průmyslové podniky, bylo v celkovém počtu nepatrně. - 20 (tj. 0,7% všech závodů Lounska) jich dávalo práci 20 - 49 lidem, 9 (tj. 0,4%) zaměstnávalo 50 - 199 osob a podniků, které měly více jak 200 zaměstnanců, bychom našli jen šest (tj. 0,2% - jsou to železniční dílny, všechny tři cukrovary na Lounsku, pivovar v Lounech a dráha obecně).⁵⁰

Vzpomenutá čísla dávají jistou představu o intenzitě industrializace ve zkoumaném období a jejím výsledku. I přesto, že v

Lounech - a ojediněle v některé jiné obci, např. v Lenešicích - byly vybudovány moderní velké závody průmyslové výroby, bylo jich jen několik. Staly se sice těžištěm modernizačního rozvoje Loun, ale zemědělský charakter okresu výrazně změněn nebyl. Svou důležitost si zachovala řemeslnická malovýroba, na lounském venkově si udržela naopak dominantní postavení v objemu výroby. Proto bude důležitou součástí dolních vrstev na Lounsku nejen tovární dělnictvo velkého průmyslu, ale také řemeslníci a živnostníci vlastníci závody malé velikosti, kde se počet zaměstnanců dal spočítat na prstech jedné ruky. Z odlišných podmínek výroby ve velkých a malých závodech pak budou pramenit i rozdíly v mentalitě jejich zaměstnanců. Zatímco v továrnách lze uvažovat o vědomí nutnosti kolektivně obhajovat společné zájmy, v malých dílnách se řemeslník či živnostník bude cítit vždy jako vlastník, svobodný, bez podstatnější vazby k ostatním příslušníkům své skupiny. Ba dokonce v nich může spíše vidět konkurenci.

Dělníky zaměstnané ve velkých průmyslových závodech Loun můžeme považovat ve své většině za kvalifikované dělníky, tj. znalé určitého řemesla. V železničních dílnách, na dráze, v pivovaru a cukrovarech pracovali truhláři, soustružníci, strojníci, kováři, klempíři, zámečníci, lakýrníci, bednáři a další.⁵¹ Jejich práce měla charakter vysoce specializované řemeslné činnosti, nebyli tedy žádnými "přívěsky strojů". Takových byla menšina, např. topiči či zaměstnanci uvedení v pramenech pouze jako dělník. Ale velké množství pomocných dělníků musely najímat cukrovary pro dobu řepné kampaně - šlo o několik set lidí. Za nejnuznější skupinu dělnictva byli považováni "bratránci" - nádeníci, provádějící výkopové a pomocné práce na stavbě železničních tratí. To však byli lidé, kteří se na Lounsku zdržovali jen po dobu stavby a pak šli pracovat jinam. Zmíníme-li ještě syny ze zemědělských rodin, kteří opouštěli v poslední třetině 19. století své rodné vesnice, aby hledali štěstí v severočeských průmyslových oblastech - hlavně jako horníci,⁵² bude náš přehled dolních vrstev společnosti, které se objevily v dějinách Lounska, takřka úplný.

Připočteme ještě různé okrajové skupiny, např. lidové "umělce" (kolovrátkáře), kteří měli spíše blíže k žebrákům.

II.4. Stručný kulturní profil lounského regionu.

Industrializace znamenala pro obyvatele Loun zvýšení životní úrovně a přinesla městu na tehdejší poměry nevídané finanční zdroje, které bylo možno investovat do vzhledu a vybavenosti města. Tvář města se začala od poslední čtvrtiny 19. století pronikavě měnit. Začaly se budovat nové obytné (někdy vysoce reprezentativní) čtvrti, dláždit dosud prašné ulice, stavět kanalizace, sázet parky...⁵³ Mezníkem v nových výhledech do budoucna se stal pro současníky rok 1906, kdy městské zastupitelstvo udělilo firmě Viléma Větrovce právo na výrobu a prodej elektrické energie.⁵⁴

Město a okres postupně budoval i - dnešním termínem řečeno - sociální infrastrukturu. Od r. 1888 funguje v Lounech okresní nemocenská pokladna, která zabezpečuje svým pojištěncům (ještě to však byla menšina obyvatel Lounska) dostupnou kvalifikovanou lékařskou péčí. Ale i zde byl patrný postupný pokrok, neboť v roce 1919 vzrostl počet pojištěnců a jejich rodinných příslušníků na 10 000 (tj. čtvrtinu obyvatel okresu).⁵⁵ Od roku 1885 měly Louny svou nemocnici, tehdy nazvanou Obecní nemocnicí korunního prince Rudolfa. Teprve roku 1920 ji převzal okres a později započal s výstavbou nového komplexu pavilónového typu (předán k užívání veřejnosti r. 1929).⁵⁶

Během zkoumaného období proběhla i jiná kulturní změna - zhušťovala se síť národních škol a Louny se dočkaly i své první střední školy. Zatímco r. 1869 měl okres 28 škol, roku 1937 to bylo 55 národních škol (5 měšťanských, 46 obecných, 1 pomocná a 3 mateřské). Jinak řečeno, ze 68 obcí lounského regionu mělo 43 vlastní školu a tím pádem i

vlastní kulturní ohnisko, neboť učitelé byli většinou hybateli kulturního života ve svých obcích, dušemi různých spolků atd.⁵⁷

S rozvojem průmyslového a kulturního života začaly Louny tíživě pociťovat absenci střední školy. Již r. 1889 byla zřízena Zimní hospodářská škola (r. 1933 změněna na Zemskou zimní rolnickou školu), ale to byl jen půlroční kurs pro budoucí zemědělce - hospodáře, který jim měl dát dostatek vědomostí i dovedností, potřebných k řízení jak vlastního hospodářství, tak k práci odborného pracovníka velkostatku.⁵⁸

Po několikaletých diskusích se špičky lounského veřejného života dohodli, že ve městě zbudují reálku. Nová škola byla otevřena 19. září 1896 a reálkou škola zůstala až do r. 1934, kdy byla změněna na reálné gymnázium.⁵⁹ V 90. letech spektrum škol ještě zpestřily Okresní hospodyňská škola (pro dívky) a Obchodní a průmyslová škola.

Spontánní kulturní aktivita lounských občanů se rozvíjela ve spolkové činnosti. Pro důležitost, kterou mají počátky spolčování lounských občanů pro dělnické spolky, si vyhotovme její stručný přehled. Jediným spolkem, který vyvíjel činnost i v éře tzv. bachovského absolutismu, byli lounští ostrostřelci. Ještě v 60. letech 19. století vykazovali 120 členů, ale postupně přestával být o tento spolek zájem a ke konci století už o něm neslyšíme. Po jistém uvolnění společenského života na počátku 60. let 19. století je založen pěvecký spolek Vlastislav (1861) a objevují se i první pokusy lounských divadelních ochotníků. Po pražském vzoru vzniká tělocvičný spolek, který je r. 1867 přejmenován na Sokol. Jenže jeho starosta František Drtina a náčelník Karel Svoboda jsou několikrát vězněni za své výroky proti Rakousku a Sokol je ke konci roku 1869 okresním hejtmanstvím rozpuštěn. Podobný osud má i Občanská beseda (založena 1868) - středisko lounské inteligence - sympatizující s Palackého národní politikou (rozpuštěna také r. 1869). Sokol i Občanská beseda obnovily svoji činnost r. 1876.

Lounskými učiteli byla r. 1869 založena učitelská jednota Budeč, která si dala do vínku hájit školské a učitelské zájmy, posuzovat a

doporučovat učební prostředky a spisy pro učitele i pro mládež a pomáhat při zřizování školských a obecních knihoven. Roku 1872 vzniká v Lounech Sbor dobrovolných hasičů, r. 1881 je zde utvořen odbor Ústřední matice školské, r. 1882 již vzpomenutý Rybářský spolek, r. 1883 Veslařský a bruslařský klub, Akademický spolek "Říp" a r. 1885 Sadařský spolek, jenž měl přispět ke zkrášlení města a zpříjemnit pobyt v Lounech. Výrazem zájmu obyvatel Loun o minulost svého města se stalo založení Muzejního spolku r. 1889.⁶⁰

Ani v dalších letech spolková činnost neustávala, ba přibývaly nové a nové spolky. Ve zkoumaném období vznikly spolky činné v hudbě a zpěvu (po Vlastislavu zpěvácký spolek Hlahol, Městská filharmonie), spolky divadelní (Tyl, Jirásek, Vojan ad.), spolky sportovní (Klub velocipedistů, Klub lounských - později českých a československých - turistů, S. K. Čechie, Jednota českých střelců, Autoklub, Klub motoristů, Klub plachtařů, Masarykova letecká liga) a mnohé další. R. 1920 otevřela malá skupinka loutkářů Masarykovo loutkové divadlo a již před 1. světovou válkou vznikl v Lounech Spolek pro postavení divadla. Protože se mu však nepodařilo shromáždit potřebný kapitál na novou stavbu, musel se spokojit s tím, že část peněz věnoval na částečnou úpravu stálého jeviště v soukromém hotelu Záložna. Pochopitelně vznikaly i různé odbory při politických stranách - jak za Rakouska-Uherska tak za 1. republiky.⁶¹

Smyslem předchozích řádků nebyl obsáhlý a přesný výčet spolků v Lounech, ale mělo jít o pokus přiblížit, kdy se lounské občanstvo začalo ve spolcích sdružovat a v jak pestré spektrum se brzy spolky rozvinuly. Chceme-li oblíbenost spolkové činnosti vyjádřit exaktně, dodejme, že ve městě bylo na počátku 20. století 51 spolků, v roce 1905 67 a o čtyři roky později dokonce 76.⁶² Lounský občan té doby – jak se zdá - se musel cítit saturován ve svých kulturních potřebách, a proto překvapí, že mimo vzpomenuté spolky vznikaly ještě zvláštní organizace a spolky dělnictva. Na otázku, jaká byla příčina vzniku těchto dělnických spolků a proč se

vlastně dělníci nezačlenili do stávajících spolků, se pokusí mj. dát odpověď následující kapitoly mé rigorózní práce.

Kapitola III.

Spolky v politickém a kulturním životě českého dělnictva na Lounsku

III.1. Vývoj od konce 60. let 19. století do roku 1918.

Ke konci 60. let 19. století se tehdejší rakouský ministr vnitra JUDr. Karl von Giskra nechal veřejně slyšet, že v rakouské monarchii žádná sociální otázka neexistuje, že ta končí někde na hranicích u Podmokel.¹ Tento výrok nejlépe ilustruje netečnost rakouských politických špiček ke špatným existenčním podmínkám dělnictva a zároveň jednoznačně vypovídá o skutečnosti, že samo dělnictvo dosud nevyvinulo větší aktivitu pro změnu svého životního údělu. Ale právě na konci 60. let dochází ke dvěma podstatným událostem, které podnítí dolní vrstvy ke změně svého pasivního chování.

Tou první se stane schválení "prosincové" ústavy z roku 1867 a nových spolčovacích zákonů, které kodifikují základní občanská práva a umožní rozvinutí pestrého společenského života v Čechách. Tou druhou všeobecné rozvinutí národního politického života po dojednání rakousko-uherského vyrovnání, projevující se na českém venkově táborovým hnutím.

Prosazení liberálnějšího spolkového práva přinesl nový spolkový zákon z 15. listopadu 1867 č. 134/1867 ř. z. „O právě spolčovacím“. Tento zákon platil pouze v Předlitavsku, ale po roce 1918 upravoval podmínky spolčování po celou dobu existence první Československé republiky. Pro spolky jiné než politické platily tyto zásady: Navrhovatel (tj. osoba, která chtěla spolek založit) byla povinna svůj úmysl pouze oznámit místodržitelství a předložit stanovy v pěti exemplářích. Spolek potenciálně nebezpečný státu mohlo místodržitelství zakázat – to se ovšem muselo stát

do čtyř týdnů od oznámení. Pokud spolek nebyl v této lhůtě zakázán, nebo byl-li před jejím uplynutím výslovně povolen zemským úřadem, mohl se automaticky ustavit. V případě zákazu bylo možné se odvolat k ministerstvu vnitra. Dohled nad nově zřízeným spolkem přecházel do kompetence okresního politického úřadu, kterému spolek odevzdával zprávy o činnosti a ohlašoval shromáždění a schůze. Okresní politický úřad měl právo vyslat na spolkové shromáždění svého zástupce, který dohlížel na zákonnost schůze. Spolek mohl být rozpuštěn v případě, že překročil obor své působnosti daný stanovami, porušil trestní řád, či zasáhl do oboru zákonodárné nebo výkonné moci. Toto rozpuštění náleželo do kompetence místodržitelství (a bylo možno se proti němu odvolat k ministerstvu vnitra), ale právo zastavit činnost spolku – až do rozhodnutí místodržitelství – měl i okresní politický úřad nebo úřad bezpečnosti.

Pro spolky politické navíc platila ustanovení, která kodifikovala, že jejich členy nesmějí být cizinci, ženy a nezletilé osoby. Představenstvo se mělo pohybovat v počtu 5 – 10 osob. Narozdíl od nepolitických spolků musely tyto organizace hlásit dozorujícímu úřadu nejen členy představenstva, ale všechny své spolkové členy a každoroční přehled o jejich počtu. Zda šlo, či nešlo o politický spolek posuzovalo místodržitelství nebo ministerstvo vnitra.² Nová norma tak přinesla liberální způsob automatického povolení činnosti spolku, kdy záleželo pouze na splnění určitých normativních podmínek, ale stát si přeci jen udržel způsoby, jak účinně spolčování kontrolovat a nepohodlné spolky šikanovat (hlavně institucí „vládního zřízence“). A nepohodlnými se hlavně zpočátku stávaly spolky dělnické, jak bude ještě řečeno.

Naopak táborové hnutí nepředstavovalo pouze možnost, ale přímo již katalyzátor pro probuzení mladé občanské společnosti. Na Lounsku byl první tábor lidu naplánován na zřícenině hradu Pravda ve džbánských lesích v červenci 1868. Jeho organizátoři - František Drtina a Antonín Vidman z Loun, rolníci Marek z Konětop, Pihrt z Domoušic, Švestka z

Pnětluk a Jindra z Hřivic - chtěli předložit ke schválení rezoluci z řípského tábora lidu (obsahovala požadavek českého státního práva, nových voleb do zemského sněmu na základě demokratičtějšího volebního řádu, snížení daní) a doplnit ji požadavkem všeobecného odborného vzdělání pro zemědělskou mládež. Tábor nebyl úřady povolen, ale přesto se 12. července 1868 sešlo na Pravdě asi 10 000 lidí ze širokého okolí. Pozoruhodná je i účast Němců z obcí postoloprtského a žateckého okresu. Mimo demonstranty se dostavil i silný četnický oddíl a zástupci úřadů. Tábor tehdy proběhl pokojně, jen asi 100 lidí bylo později pod různými záminkami pokutováno.³

Další tábor lidu se měl sejít na hoře Džbánů 15. srpna 1868, ale byl opět zakázán a tentokrát se nesešel. Nové vypuknutí státoprávních bouří přišlo s jarem 1869. Bouře měly především demonstrativní ráz, který se někdy zvrhnul ve vandalství. Např. v noci ze 17. na 18. března 1869 kdosi uřízl koruny oběma kaštanům vysazeným na lounském náměstí na počest zasnoubení císařských manželů a na jeden zbylý pahýl nasadil lidskou lebku, která měla ještě na sobě přischlé vlasy.⁴

Státní správa zjevně nechtěla konflikty vyhrocovat a tak okresní hejtman baron Ludvík Malovec povolil tábor lidu přímo v Lounech na 25. června 1869. Na táboru - kterému předcházela průvod městem - řečnili opět místní vlastenečtí řečníci (rekrutovali se z lounského Sokola, nebo to byli učitelé a radikální radní městské rady), a dokonce i Karel Sabina. Pro nás je zajímavá doložená účast Potravního spolku "Hrádek" z Pálče (Slánsko) na tomto táboru. Byla to jedna z možností, díky níž se mohli lounští dělníci a tovaryši přímo seznámit s prvním typem dělnického spolčování. Lounský tábor lidu se stal vrcholem státoprávních bojů na Lounsku. Demonstrace sice pokračovaly ještě na podzim r. 1869, ale politickému vedení okresu se podařilo hnutí zlomit, mj. ubytováním dragounského oddílu v Lounech na účet města či vynuceným odchodem a perzekucí vedoucích hybatelů

státoprávních bojů (mj. v této souvislosti byl zrušen Sokol a Občanská beseda).⁵

Když byl 1. března 1868 v Praze založen potravní spolek Oul, do jehož čela se postavil mladý student práv F. L. Chleborád, málokdo tušil, že jde o událost pro dolní vrstvy epochálního významu. Počátky pražského Oulu byly slibné - v krátkém čase vybudoval 22 prodejen, vlastní pekárny, různé výroby, veřejnou jídelnu, knihovnu a nakonec najal i mlýn - proto vznikly desítky podobných potravních spolků také na venkově: Svatopluk, Blahobyť, Včela, Bratroň, Budislav, Kruh, Malý Oul a další. Po vypuknutí hospodářské krize v roce 1873 však postupně zanikaly (v roce 1875 i pražský Oul). Ta družstva, která byla schopna hospodařit stabilněji se přetransformovala v akciové společnosti.⁶

Ohlas zakládaných svépomocných potravních spolků dospěl také na Lounsko. Roku 1869 byl v Cítolibečích založen potravní spolek Oul a inspiraci jeho pražským jmenovcem zdůraznili cítolibští řemeslníci při své žádosti okresnímu hejtmánství o povolení ustavující schůze: *"Při schůzi nebude se o ničem jiném jednati než o tom, má-li se potravní spolek na způsob pražského "Oulu" v Cítolibečích zříditi, čili nic."*⁷ Ve stejném roce byl založen i Potravní spolek Sv. Šimona a Judy v Lenešicích a následovaly další: Včela v Zeměchách (1869-1876), Oul ve Smolnici (1871), Důvěra v Peruci (1872-1883)⁸ a v Radonicích, Pátku a Hřivčicích spolek zvaný Hrátky.⁹ Všechny tyto spolky zanikly pravděpodobně nejpozději v 1. polovině 80. let a cítolibský Oul asi založil svou pobočku v Lounech roku 1869 i přes popsané bouřlivé události.¹⁰

V polovině 70. let se zahradník Josef Krýzl a obuvník Antonín Paulety pokoušejí přesvědčit městskou veřejnost v Lounech o potřebě dělnického vzdělávacího spolku. Tato snaha je korunována úspěchem až roku 1877, kdy je založena Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech. Spolek, který spojuje funkci vzdělávací s funkcí podpůrnou. Beseda pár

let po svém vzniku čile spolupracuje s místními elitami, mj. je od nich štědře dotován.¹¹

Vzdělávací a podpůrné spolky tohoto typu budou vznikat také později - v 80. letech lounská filiálka Typografické besedy, Spolek vzájemně se podporujících dělníků obuvnických v Lounech, v 90. letech Řemeslnicko-dělnický spolek "Radost" v Lounech a Řemeslnicko-živnostenská jednota v Lounech. V posledních letech 19. století - ojedinele i dříve - vznikají podobné "besedy" a podpůrné spolky rovněž na lounském venkově (Brodec, Hříškov - tam vznikl Spolek vzájemně se podporujících řemeslníků již r. 1873, Hřivčice, Chlumčany, Líšňany, Smolnice, Veltěže, Vinařice). Některé tyto spolky přežily i v novém století a dokonce i 1. světovou válku (např. Spolek vzájemně se podporujících dělníků "Chlum" v Chlumčanech).¹² I když se k činnosti těchto spolků dochovaly jen kusé archivní materiály, lze tyto podpůrné a vzdělávací spolky typově přiřadit k lounské Řemeslnicko-dělnické besedě. Dělnictvo a řemeslnictvo sdružené v těchto spolcích se snaží řešit svoji nepříznivou sociální situaci svépomocí, tj. vytvářením podpůrných fondů pro případ nemoci, úrazu a pro stáří. Druhým hlavním motivem k sdružování se zde jeví potřeba sebevzdělávání.

Na začátku 70. let můžeme hovořit i o jakémisi prvním probuzení solidarity mezi dělníky na Lounsku. Dělník Josef Liehne s několika přáteli hodlal uspořádat sbírku pro pozůstalé po zastřelených svárovských dělnících.¹³ To však byla jen epizoda dodnes zahalená tajemstvím. V prezidiálních spisech okresního hejtmanství v Lounech je zmíněna k 7. červenci 1878 první stávka (přesněji zastavení práce) spojená s výtržnostmi při stavbě rybníků na schwarzenberském velkostatku v Chlumčanech.¹⁴ O pozadí celé akce ovšem prameny opět mlčí...

Jistá souvislost by zde mohla být s prvními "průkopníky socialismu", kteří se na Lounsku začínají objevovat od poloviny 70. let a hojněji v letech osmdesátých. Tito aktivní řemeslníci se sami

sebevzdělávají v dostupné socialistické literatuře a na jejím podkladě přemýšlí o dalším směřování dělnictva a snaží se o jeho politickou aktivizaci. Kolportováním sociálně demokratických listů (hlavně Dělnických listů, Budoucnosti, později také Rovnosti, Červánků, Rašple a Hlasu lidu) se pokoušejí rozšiřovat socialistické názory do nových a nových končin. Nemělo by smysl je zde jmenovitě uvádět (kromě jejich jmen uváděných v souvislostech zájmu okresního hejtmanství o jejich činnost o nich moc nevíme),¹⁵ jejich prvotním centrem v Lounech byla Rittichova obuvnická továrna a tajně se scházeli na návrší Mělce západně od města, či v bytě jednoho z nich - Imbra - na Žateckém předměstí Loun.¹⁶

Po lounském centru pronikali tito aktivisté i do venkovských obcí regionu. S jedním z nich - Václavem Vaicem, obuvníkem narozeným v Pochválově, se setkáváme také při zrození dělnických organizací na Ústecku.¹⁷ Tato "první generace", která měla rozhodující zásluhu na vytvoření socialistického dělnického hnutí, neměla na růžích ustláno. - Zažívala tvrdou perzekuci ze strany úřadů, zklamání kvůli pasivitě neorganizovaného a leckdy i organizovaného dělnictva, kvůli nemožnosti naplnění stanovených cílů a v jistém smyslu se pro dělnictvo obětovala. Nepřízeň osudu řešili její příslušníci často emigrací, tak např. vzpomenutý Václav Vaic emigroval v červnu 1885 do Ameriky. Agitace "první generace" byla v Lounech úspěšná, neboť se zde roku 1890 slavil poprvé 1. máj. "Slavil" je možná trochu nadnesené označení, ale přes veškerá opatření úřadů a policie 207 zaměstnanců ve městě zastavilo práci - byli to zedníci a přidavači ze stavby cukrovaru spolu s ševcovskými tovaryši a několika truhláři a zemědělskými dělníky.¹⁸

Na začátku 90. let 19. století, kdy v Lounech dramaticky roste počet dělnictva (srov. kap. II.2. a II.3.), probíhá další fáze konstituování sociálně demokratické strany. Ta se projeví založením prvních sociálně demokratických spolků na Lounsku. Roku 1891 je založena Dělnická

beseda v Lenešicích (patrně skrytá organizace sociální demokracie) a ten samý rok se odehraje neúspěšný pokus o založení organizace v Lounech. Ale už příštího roku se v Lounech ustaví Dělnický vzdělávací spolek "Svornost", vlastně opět skrytá organizace sociální demokracie.¹⁹

Vytváření sociálně demokratické strany na Lounsku se uzavírá v březnu 1901, kdy je v Lounech založena řádná organizace Československé sociálně demokratické strany dělnické. Jejím prvním důvěrníkem (dnes bychom řekli předsedou) se stal A. Bíbrdlík. Organizace při svém založení čítala 20 členů (z toho i 4 ženy).²⁰ Na politiku a ideologii ČSDSD byly vázány i další dělnické spolky. - Roku 1902 vznikla v Lounech Dělnická tělocvičná jednota a roku 1912 Pěvecký spolek dělnický "Lyra".²¹ Lounská sociální demokracie se soustředila na svoje priority podle politické linie pražského centra: boj za všeobecné, rovné a přímé hlasovací právo a sociální požadavky (uzákonění osmihodinové pracovní doby, protesty proti drahotě, zlepšení existenčních podmínek dělnictva atd.), k čemuž přistupovaly specifické požadavky lounského okresu - získat pro politiku ČSDSD zemědělské dělnictvo - či přímo komunální politika města (kritika zpronevěr obecních financí).²²

Sociální demokracie se již od svých počátků snažila zakořenit také na venkově a podchytit zemědělské dělnictvo. V této snaze začala být úspěšná až na začátku 20. století. Do roku 1910 se podařilo založit politické organizace ČSDSD také v Černčicích, Cítolibech, Lišťanech, Telcích - Skalách a Jimlíně.²³

Krátce po tzv. protistátoprávním prohlášení sociálních demokratů ve vídeňské říšské radě využívají situace "národní dělníci" - dosud rozptýlení do celé řady spolků - k rozvíření protisocialistické kampaně a jejich předáci se 4. dubna 1897 scházejí na svém prvním shromáždění na Staroměstské radnici a zde protistátoprávní prohlášení odsuzují a volají, aby se zorganizovalo "*veškeré národní dělnictvo v jeden mohutný a zdravý celek*". Tím začíná proces konstituování národně sociální strany (oficiálně

Národní sociální strany v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Horních a Dolních Rakousích), jejíž ustavující sjezd se seje v dubnu 1898.²⁴ K této straně se přihlásí v Lounech Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva "Barák" (vznikl 1897) a spolky tohoto směru se brzy objeví na lounském venkově, pojmenované především po K. H. Borovském (r. 1898 v Cítolibeč, v Ročově a v Lenešicích, r. 1901 v Peruci, r. 1902 v Brloze a r. 1903 v Touchovicích).²⁵

Nemalou důležitost hrál v procesu konstituování novodobých politických stran politický tisk. Ze zmíněných dělnických politických stran začali svůj list na Lounsku vydávat nejprve národní sociálové - Naše právo (od ledna 1898). Ten však zanikl po 1. ročníku, byl obnoven v letech 1903 – 1906 a po jeho konečném zániku začali národní sociálové vydávat r. 1910 Lounský kraj. V té době už vycházel Lounský obzor (od listopadu 1909), *"časopis Československé strany sociálně demokratické pro Louny, Libochovice a okolí"*.²⁶ Jeho redakci vedl kovodělník Josef Dlouhý, který přišel s profesí novináře do styku pouze jako dělnický dopisovatel tiskových orgánů ČSDSD. Ale redakce se mohla opřít o široký okruh spolupracovníků a dopisovatelů, kteří nám jsou už dnes neznámí, protože se pod své příspěvky nepodepisovali (báli se možných postihů ze strany svých zaměstnavatelů, kteří spolupráci s touto stranou neviděli rádi) - mimo stranických politiků a lounského advokátního úředníka (a rovněž nadaného proletářského básníka) Čeňka Zemana. Vytvořením místního politického tisku získaly "dělnické strany" nástroj pro cílevědomé a pružné ovlivňování svých členů a sympatizantů. Neméně význam měly listy pro rozvíjení kulturních zájmů čtenářů. Lounský obzor otiskoval ve své literární hlídce takové autory jako Nerudu, Sládka, Čelakovského nebo Maupassanta. Prvním románem na pokračování byla prvotina Emila Zoly Povídky vypravované Ninoně, jež se rozhodně tehdy nedaly označit za pruderní.²⁷

Nyní věnujme pozornost instituci, která měla mít do budoucna velký význam při dlouhodobém řešení permanentního sociálního napětí mezi zaměstnanci a zaměstnavateli a tím se zasloužila o kultivaci projevů zásadních rozporů mezi těmito činiteli průmyslové civilizace. Řeč bude o odborových centrálách.

V posledních letech 19. století vznikají v Lounech první odborové spolky - r. 1897 Spolek strojířů , r. 1898 Odborný spolek stavebních dělníků a jejich pomocníků v Čechách, r. 1899 Spolek strojních topičů u státní dráhy Praha – Moldava a další. Ale největší rozvoj odborových spolků začíná v prvních letech nového století a pokračuje až do vypuknutí 1. světové války. Tehdy vzniká v jednom roce dokonce i několik odborových spolků, ale bohužel nemůžeme říci nic o početnosti jejich členstva. Námezdní zaměstnanci se sdružovali do odborových spolků podle příslušnosti k určitému pracovnímu oboru (odtud i adjektivum odborný a pak odborový v názvech spolků). Svoje odborové organizace si tvoří železničáři, zaměstnanci státních železničních dílen, dělníci mlynářští, krejčovští, pivovarští ad., ale také cukrovarští zřizenci, nebo ženy a dívky zaměstnávané při domácí výrobě (Místní skupina Louny Spolku žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných vznikla r. 1909.).²⁸

U některých odborových organizací můžeme identifikovat, na které ideové platformě stály. Tak např. lounská místní skupina Svazu československého dělnictva pekařského v Rakousku nebo místní skupina Svazu československých obuvníků v Rakousku náležela k sociálně demokratickému Odborovému sdružení československému, které se roku 1897 odtrhlo od dosud jednotných celorakouských sociálně demokratických odborů – Říšské odborové komise ve Vídni.²⁹ K této vídeňské centrále se však v Lounech hlásilo jen mizivé množství dělníků. Podařilo se mi zjistit pouze jednu skupinu, která působila v Lounech – byla to místní skupina Říšského svazu dělnictva lučebního v Rakousku (vznikla

r. 1910). Svou oporu mezi dělnictvem lounských závodů si tvořili i národní sociálové (např. v lounské odbočce Národního sdružení pomocného dělnictva i zřízenců pivovarských v Království českém či v místní skupině Zemské jednoty národně-sociálních živnostníků v Království českém v Lounech). U obou početnějších odborových centrál byla patrná snaha své ovesky koncentrovat do pokud možno jediné územní organizace, namísto jejich vedení v několika organizacích dle pracovních oborů. A tak sociální demokraté zakládají r. 1904 Všeodborový spolek dělnický a národní sociálové roku 1910 odbočku pro Louny a okolí Všeodborového sdružení národně sociálního pro Království české.³⁰ Místní organizace odborů umožňovala energičtěji koordinovat boje za hospodářské požadavky zaměstnanců, protože byla možná snadnější komunikace mezi zaměstnanci rozličných závodů a tedy i snadnější možnost pro domluvení podpory v případné stávce, či při jiných akcích.

Ojediněle vznikají odborové spolky před r. 1914 také na lounském venkově (r. 1905 zakládají svůj odborový spolek železničáři v Cítolibeč, r. 1906 železničáři ve Vrbně nad Lesy, r. 1909 pivovarští dělníci v Černčicích a r. 1912 cihlářští dělníci v Chlumčanech). V centrech s početnějším dělnictvem měli zřejmě dělníci už výběr mezi organizacemi rozdílného politického zaměření. Např. v Lenešicích se sociálně demokratický spolek Dělnická beseda přetvořil – pravděpodobně po vzniku místní politické organizace ČSDSD - na Všeodborový spolek dělnický "Budoucnost". Dále zde existovala od r. 1899 organizace národních sociálů - Spolek národních dělníků "Havlíček".³¹

S počátkem nového století se probudilo mezi dělnictvem polozapomenuté družstevní hnutí. Bylo reprezentováno Potravním spolkem železničních zřízenců (vznikl 1903), Prvním výrobním a nákupním družstvem dělníků obuvnických (1905), Budoucností (1908) a dalšími. Jeho peripetie budeme sledovat podrobněji dále ve zvláštní

kapitole (kap. IV.). Zde jen zmiňme, že spotřební družstva hrála velkou úlohu v zajištění výživy obyvatel v 1. světové válce.

Spolky (nejen dělnické) měly své spolkové místnosti v hostincích a restauracích. Ty se často měnily v závislosti na sympatiích majitelů hostince pro ten který druh spolkové činnosti a zároveň klientely. Postupně se však vyprofilovalo v Lounech - a určitě i v lidnatějších obcích regionu - několik center dělnického spolčování. Např. v lounském hostinci Daliborka (na dnešním Mírovém náměstí) působila Živnostensko-řemeslnická jednota, "U Sokola z Mor" (Pivovarská ulice) Řemeslnicko-dělnická beseda, všeobecný odbor Spolku pro právní ochranu a Spolek strojvůdců, "U Lehmanů" (Sladovnická ulice) místní skupina odborového Spolku obuvníků, místní skupina stavebních dělníků a také Dělnický vzdělávací spolek Svornost, "U Rybářů" Spolek národního dělnictva Barák a "U Alexandrů" (Pražská ulice) Typografická beseda. Centrem politických akcí sociálních demokratů se stala už ke konci 19. století "Stromovka" čili "Střelnice" (Benátky), snad pro svou polohu - hostinec se nacházel mimo městskou zástavbu za řekou Ohří. Pro větší schůze si ČSDSD propůjčovala sál v hotelu "Koruna", který patřil mezi nejvyhlášenější lounské hotely.³²

První světová válka v několika měsících zborila pracně budovanou stavbu organizací dělnického spolčování. Nejhuře dopadli národní sociálové, jejichž strana byla vystavena represím správního aparátu a někteří jejich předáci byli internováni. Pochopitelně i jejich spolky byly vystaveny silnému tlaku - u předáků lounského spolku národních dělníků "Baráku" byly několikrát konány domovní prohlídky. Také lounští sociální demokraté dostali na počátku války "lekci" - byl jim zastaven místní (tehdy se říkalo krajinský) list Lounský obzor, protože se postavil proti válce. Jeho funkci zastoupil nový časopis ČSDSD Lounské rozhledy, který akceptoval centrální politiku strany: utlumit politickou činnost na místních úrovních, starat se jen o drobné hospodářské

otázky všedního života a uchovat tak stranickou organizaci na "příhodnější" dobu. Lounské rozhledy věnovaly největší prostor zprávám z bojiště bez komentáře a zprávám o zásobovacích potížích.³³ Utlušení činnosti se týkalo rovněž "složek strany" - DTJ, Lyry ad. Do popředí vstupují hospodářské a sociální požadavky dolních vrstev - především požadavky plynulého a dostatečného zásobování potravinami, šatstvem, otopem atd. - kdy zvláště dělníci železničních dílen stojí v čele stávek a jiných nátlakových akcí.³⁴

Politická a spolková činnost dělnictva obou stran se znovu na Lounsku oživuje ke konci války a jejím vrcholem se stává participace na zrodu organizace, která by měla po rozpadu rakousko-uherské monarchie převzít správu okresu do vlastních rukou - Okresního národního výboru. Ten byl ustaven 18. října 1918 na shromáždění zástupců čtyř politických stran - Agrárního spolku okresu lounského, ČSDSD, českých socialistů a Strany české státoprávní demokracie - a čítal 25 členů (strany zde byly zastoupeny dle parity, dále zde byli zástupci města, okresu a říšský poslanec zvolený za lounský volební okres). Okresní národní výbor občanům oznámil vytvoření nového československého státu 28. října 1918 a příštího dne převzal správu okresního hejtmanství a ostatních úřadů ve městě.³⁵ "Dělnické" politické strany – ČSDSD a strana českých socialistů sdružené i na místní úrovni v socialistické radě - najednou ovlivňovaly věci veřejné v míře dosud nevídané...

III.2. Vývoj v letech 1919 - 1938.

Zatímco za rakousko-uherské monarchie se konstituovaly strany sociálních demokratů a národních sociálů kolem dělnických spolků a místní spolky byly prvními formami jejich existence, naskýtá se nám pro

dobu 1. republiky obraz jiný, vskutku opačný. Známa skutečnost, že život v Československu mezi světovými válkami byl někdy až nepochopitelně přepolitizovaný (hlavně pro člověka začátku 21. století), dostává své vyjádření i v otázce postavení dělnických spolků vůči svým mateřským stranám. Dříve než se nad tímto problémem hlouběji zamyslíme, řekněme si, jaké zakotvení měly jednotlivé politické strany mezi obyvateli lounského okresu a města Loun. Nejjednodušším způsobem, jak vyjádřit popularitu politických stran, bude srovnání výsledků voleb do Poslanecké sněmovny a Obecního zastupitelstva.

Protože tato podkapitola nemá být politickou historií, či politologickou studií Lounska mezi světovými válkami, vybral jsem pouze dvojici parlamentních voleb a dvojici obecních voleb v Lounech. Uvedené rozbory mají proto charakter pouze ilustrativní.

Parlamentní volby roku 1925 proběhly v atmosféře poválečného upevnění a rozvoje ČSR, téměř uprostřed *"zlatých let První republiky"* (Z. Kárník). V lounském okrese dopadly volby do Poslanecké sněmovny takto: zvítězila KSČ se 7 386 hlasy, následovali agráři s 5 813 hlasy, čs. socialisté se 4 230 hlasy, národní demokraté se 2 635 hlasy, Živnostensko-obchodní strana se 2 026 hlasy, čs. sociální demokraté s 1 919 a strana lidová s 910 hlasy. Zisk ostatních stran se počítal spíše na desítky. Výsledek voleb dokumentuje několik zajímavých momentů. Vítězství KSČ dokládá, že se jí podařilo získat drtivou většinu sympatizantů a voličů bývalé jednotné ČSDSD. Zároveň nám výsledky říkají - pokud si dovolíme menší konstrukci - že i v době konjunktury se k myšlenkám socialismu, i když velice různého ražení, hlásila většina obyvatel lounského okresu. Asi nás překvapí slabé umístění Čs. strany lidové (v celostátním měřítku na 3. místě) dané pravděpodobně odlišným vyznáním věřících voličů regionu (nejvíce věřících Lounska se hlásilo k Čs. církvi husitské).³⁶

Jiný obrázek poskytují parlamentní volby roku 1935, kdy v lounském okrese zvítězili agráři se 6 337 hlasy. Následovali čs. sociální

demokraté se 4 573 hlasy, čs. národní socialisté se 4 347 hlasy, KSČ s 3 764 hlasy, národní sjednocení s 2 969 hlasy, Živnostensko-obchodní strana s 2 527 a Čs. strana lidová s 1 057 hlasy. Zisky ostatních stran se pohybovaly opět pouze v desítkách hlasů.³⁷ Vítězství agrárníků ve volbách se dá vysvětlit tím, že si znovu získali dominantní pozice na lounském venkově, pravděpodobně díky prosazení své vlastní koncepce agrární reformy. Do té doby zřejmě značná část venkova - byl zde velký počet zemědělských dělníků a drobných rolníků - souhlasila s komunistickým pojetím agrární reformy (větší záборы půdy a vytváření družstev na místě velkostatků).³⁸ K oslabení KSČ přispěla také její vnitřní nestabilita - různými způsoby prováděná "bolševizace", kdy se velká část sympatizantů KSČ obrátila "zpět" k čs. sociální demokracii. I za podmínek doznívající hospodářské krize se polovina voličů na Lounsku přikláněla ke stranám, které hlásaly různé podoby socialismu. Nyní slavilo vítězství pojetí socialismu jako evoluční přestavby společnosti. Pozice ostatních stran zůstaly zachovány.

Komunální volby v Lounech proběhly v letech 1919, 1923, 1927, 1931 a 1938. Abychom poznali rozložení politických sil v Lounech, podívejme se na výsledky obecních voleb roku 1923. Zvítězila KSČ s 1 735 hlasy (10 mandátů), následovali čs. socialisté s 1 608 hlasy (9 mandátů), národní demokraté s 1 556 hlasy (8 mandátů), Čs. strana živnostensko-obchodnicko středostavovská s 582 hlasy (3 mandáty), nezávislí socialisté dr. Vrbenského s 460 hlasy (2 mandáty) a Čs. strana lidová s 332 hlasy (2 mandáty). Po jednom mandátu získala Republikánská strana a sociální demokraté.

Výsledky obecních voleb roku 1931 ukazují jistou změnu: Zvítězila Čs. strana národně socialistická s 1 926 hlasy (10 mandátů), následovala národní demokracie s 1 823 hlasy (10 mandátů), KSČ s 915 hlasy (5 mandátů), čs. sociální demokracie s 788 hlasy (4 mandáty), Čs. strana lidová s 439 hlasy (2 mandáty) a Čs. živnostensko-obchodnická

strana středostavovská s 384 hlasy (2 mandáty). Po jednom mandátu získali agráři, komunistická opozice a Sdružení katolíků (poslední dvě formace byly odštěpeneckými frakcemi svých stran - KSČ a ČSL).³⁹

O výsledcích komunálních voleb v Lounech lze říci, že nejstabilnější postavení ve městě měly národní socialisté a národní demokraté. Tyto dvě strany mezi sebou také nejčastěji tvořily koalici, díky které byl dlouholetým starostou Loun Josef Fousek (1925-39).⁴⁰ Pouze epizodou se stala spolupráce čsl. socialistů a komunistů v druhé polovině roku 1925. Nepřekvapí, že se v průmyslovém středisku netěšily zvláštní oblibě myšlenky agráří a lidovců (opět převaha československé církve nad katolickou), které trvale patřily v komunální politice mezi slabé strany.

KSČ a ČSDSD tvořily svými volebními zisky a ztrátami spojené nádoby - když získávala jedna strana, ztrácela druhá, nejen v měřítku okresu, ale také v měřítku města Loun. Obě strany se totiž obraceli k podobné sociální základně. Spíše zajímavostí se jeví zastoupení nezávislých socialistů dr. Vrbenského v zastupitelstvu v roce 1923, kteří brzy splynuli s KSČ.

Různé strany na Lounsku měly pochopitelně zázemí v různých vrstvách lounské společnosti. Např. národní socialisté měli velkou podporu mezi železničáři a dělníky železničních dílen, KSČ zase v zemědělském dělnictvu.

Politické strany mezi sebou spolupracovaly podle toho, jak se lišily či přibližovaly jejich názory na různé problémy městské politiky, ale dovedly rovněž prokázat snahu o spolupráci v době nacistického ohrožení republiky. V květnu 1938 se v Lounech konal poprvé společný 1. máj pro všechny politické strany a tento tradiční dělnický svátek získal spíše charakter občanské demonstrace jednoty při obraně republiky, stejně jako 8. září 1938 společná manifestace politických stran za nezávislost, nedělitelnost a obranu státu.⁴¹

V kostce lze učinit závěr, že chování stran ve vysoké politice ovlivňovalo jejich postavení v lounském okrese a v Lounech, k čemuž se přidružovaly specifické otázky lounského regionu (např. zmíněné pojetí agrární reformy) a komunální politiky. Lze rovněž usoudit, že pozice stran v místní politice ovlivňovaly pozice spolků, spjatých s těmito stranami na místní úrovni. Protože tato práce pojednává o dělnických spolcích, všimněme si vztahů dělnických spolků a "mateřských" stran. Ale zde se dostáváme do vážných obtíží - zatímco před 1. světovou válkou se dělníci sdružovali ponejvíce v ČSDSD a ve straně národních sociálů, v éře První republiky musíme tento výčet rozšířit na ČSDSD, KSČ a Čs. stranu (národně) socialistickou, ale dělníky se snaží získat do svých řad i jiné strany.

Naše nesnáze vyniknou v otázce odborových spolků za 1. republiky, čili nejpočetnější formy dělnického sdružování. V Lounech byly zřízeny odborové organizace sociálních demokratů (např. odbočka Odborového sdružení sladovníků, bednářů a dělnictva pivovarů, sladoven, lihovarů a vinných sklepů v ČSR, odbor Odborového sdružení čs. kovopracovníků), komunistů (sekce kovodělná, lučební, železniční, hlínodělná Mezinárodního všeodborového svazu v ČSR), národních socialistů (místní odbor Jednoty čs. živnostníků a obchodníků národně sociálních pro Čechy) a dokonce také agrárníků (okresní organizace Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců, místní organizace Odborové jednoty republikánských zaměstnanců) a fašistů (Národní fronta železničářů). Takto ovšem nebyl organizován odborový život dělnictva jen v Lounech, ale také na venkově. V Peruci si mohli zemědělstí dělníci možnost vybrat ve členství mezi odbory národních socialistů (místní odbočka Všeodborového svazu zemědělského a lesního dělnictva ČSS), či odbory KSČ (sekce zemědělských a lesních dělníků Mezinárodního všeodborového svazu v ČSR). Na lounském venkově převažují odborové organizace agrárníků (místní organizace Odborové

jednoty zeměd. a lesních zaměstnanců a později místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců), což je jistě odrazem politického vlivu a síly agrárníků v regionu. Ostatní strany (s výjimkou KSČ) se na venkově obracely spíše než k zemědělským dělníkům a malým rolníkům, k zaměstnancům železnice, či ojedinělých průmyslových závodů.⁴²

Strany si rovněž organizovaly ideovou výchovu svých členů a sympatizantů samostatně, svými vlastními organizacemi. Sociální demokraté vytvořili, či spíše převzali pro výchovu svých členů Dělnickou akademii, komunisté vytvořili Federované komunistické osvětové jednoty, národní socialisté vybudovali Ústřední školu dělnickou a národní demokraté Osvětový klub při lidovýchovném ústředí strany. Všechny zmíněné spolky měly také na Lounsku své odbočky. Stranám k ideové výchově sloužily i tělocvičné organizace - sociálně demokratické Dělnické tělocvičné jednoty (DTJ) a komunistická Federace dělnických tělocvičných jednot (FDTJ) a později Federace proletářské tělovýchovy (FPT).⁴³

Dalším typem spolků, které vznikaly pro spoluřešení určitého hospodářského či politického problému pod taktovkou KSČ byly Akční výbory nezaměstnaných a Svaz přátel SSSR v Československu. Zcela zřejmé pozadí má založení Akčního výboru nezaměstnaných v Lounech (AVN) uprostřed hospodářské krize v únoru 1932. V jeho čele stál komunista Jaroslav Süsmilich. AVN požadoval pravidelné vyplácení podpor také nezaměstnaným, kteří stáli mimo tzv. gentský systém, bezplatnou lékařskou péči a přiděly uhlí pro ně. Zdroje pro tato sociální opatření spatřoval AVN ve zvýšení dávky z vlastnictví pozemků, z honebních revírů a loveckých pušek, z nezastavěných pozemků, z útraty ve vinárnách a barech, zvýšení poplatku z překročení policejní hodiny, zavedení dávky z neobsazených bytů, zvýšení dávky z lóže a křesel v biografech, zavedení poplatků z propůjčení domovského práva atd. I když lounská radnice podobná opatření odmítala zavést, přece jen se musela odhodlat určitým způsobem život nezaměstnaných zlepšit (forma podpor

osob stojící mimo gentský systém, různé nouzové práce), protože ve městě se začala rozmáhat žebrota.⁴⁴ U tohoto spolku se zřejmě ani nepředpokládalo, že by měl v lounském spolkovém životě hrát významnější a dlouhodobější roli. Byl spíše nátlakovým uskupením pro potřeby stalinské KSČ - která zde uplatňovala svou novou politiku změny sociální základny (namísto kvalifikovaných dělníků "šmeralovské" KSČ se snažila o podchycení zoufalých a leckdy deklasovaných příslušníků nekvalifikovaného dělnictva)⁴⁵ - i když jistou snahu o řešení svízelné existenční situace nezaměstnaných mu upřít nemůžeme.

Poněkud odlišnou pozici měl Svaz přátel SSSR v Československu. Navazoval na Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem, založenou roku 1924 Zdeňkem Nejedlým. Svaz přátel SSSR svoji činnost mohl obnovit po navázání pravidelných diplomatických styků mezi ČSR a SSSR v roce 1934, kdy byl rovněž zrušen výměr policejního ředitelství v Praze o zákazu činnosti svazu z 12. října 1932. Jeho dlouholetým předsedou se stal dr. Bohuslav Vrbenský, který se snažil profilovat Svaz jako nestraničskou organizaci, jako organizaci sdružující *"bez rozdílu politického přesvědčení, národnosti, náboženství i rasy všechny upřímné přátele nového sovětského života."*⁴⁶ Nemusíme zdůrazňovat, že socialistické strany považovaly svaz za politickou organizaci blízkou KSČ a projevovaly zdrženlivost, pokud jde o jeho akce. Svaz se soustředil na propagaci SSSR, sovětského modelu socialismu (a tehdy již stalinského se vším, co z toho vyplývalo, i když málokdo dokázal vše domyslet či prohlédnout a to i po rozjetí mašinérie krvavých politických procesů) a Rudé armády. Pořádal přednášky, ale také exkurse do SSSR a do ČSR také pozval v předvečer Mnichova legendární Alexandrovce.⁴⁷

Na Lounsku se první odbočka Svazu přátel SSSR v ČSR ustavila roku 1935 v Černčicích, následovaly v roce 1936 odbočky v Lounech (zde vzniklo i obvodní ústředí tohoto spolku), v Lenešicích, v Cítolibeč a v

roce 1938 ještě v Telcích a Chlumčanech.⁴⁸ V roce 1939 byl svaz rozpuštěn, ale pravděpodobně už po Mnichovu zde nevyvíjel patrnější činnost. Jistým epilogem za činností svazu na Lounsku může být osud funkcionářů první - černčické - odbočky svazu. Předseda Josef Tichý, jednatel František Kudrna a pokladník Karel Bába zahynuli v nacistických koncentračních táborech.⁴⁹

Spolky a organizace pod taktovkou KSČ byly zjevně závislé na její politice - nedá se tu hovořit ani o určité autonomii. Naopak jsou v nich dobře patrné všechny změny komunistické politiky zvláště 30. let, kdy se ideové centrum českého komunistického hnutí přesunulo daleko, velmi daleko - do Moskvy J. V. Stalina. Ale stranický vliv byl patrný také v ostatních socialistických i nesocialistických spolcích, které sdružovaly ve svých řadách dělníky. Pro dobu První republiky bude tedy správnější hovořit spíše o politickém životě zdejšího dělnictva, který prostupoval i spolky s primárně kulturním posláním. Politický vliv "dělnických" stran měl svůj odraz i v budování místních středisek dělnického hnutí - dělnických domů, či ústředních hostinců, kde se scházeli dělníci určitých politických názorů, které - dle mého soudu - znamenalo dovršení jedné z linií emancipace dolních vrstev společnosti, neboť se i tímto snažily vydělit z kulturního rámce ostatní společnosti, ale přitom z ní přijmout to, co považovaly za potřebné. Tyto hostince se tak staly centry dělnické subkultury.

Revoluční situace v prvních letech po 1. světové válce podnítila dělnictvo ve dvou obcích lounského regionu - v Cítolibečích a Veltěžích - postavit si ústřední budovu dělnického shromažďování v obci - dělnický dům. V Cítolibečích vzniklo Družstvo pro vystavění dělnického domu v září 1919 a v červenci 1920 byl položen základní kámen. Stavební práce prováděli dobrovolně členové družstva, tzv. subotnici (z ruského výrazu pro dobrovolné sobotní pracovní brigády). Slavnostní otevření dělnického domu ve Veltěžích se uskutečnilo 18. září 1921 a toho samého roku byl

otevřen i dělnický dům ve Veltěžích.⁵⁰ Podobné tendence - postavit si vlastní společenské středisko - se vyskytly i mezi dělnictvem v Lounech, ale nově založené Družstvo pro stavbu dělnického domu (ustavující valná hromada proběhla 12. října 1919) se z důvodu pomalého scházení finančních prostředků nedalo hned do stavby a tak promeškalo nejvhodnější dobu. Až později - r. 1926 – koupilo družstvo spolu s okresní organizací KSČ již vzpomenutý hostinec Stromovku či Střelnici, která byla přezvána na Dělnický dům.⁵¹ Dělnictvo vnímalo dělnické domy jako určité středisko svého spolčování (měly zde sídla místní dělnické spolky, cvičila zde DTJ, FDTJ a JPT, probíhaly zde schůze), ba dokonce byly povýšeny na určitou protiváhu tradiční měšťanské a vesnické kultuře - proletářský básník Čenek Zeman (dvě z jeho básní uvádím v příloze č. 2) je pokřtil na "*rudé kapličky*".⁵² Podobné středisko si vybudovala strana českých socialistů v lounské Americe, kde se stal ohniskem jejích kulturních snah hostinec Národní dům (dodnes v Husově ulici). Mj. zde sídlila lounská odbočka Ústřední školy dělnické.⁵³

V lounských dělnických hostincích docházelo také k setkávání dělnictva s inteligencí, která zčásti sympatizovala se socialistickými myšlenkami. Ty tak nezůstávaly uzavřeny – na rozdíl od doby před 1. světovou válkou - téměř výlučně na prostředí dolních vrstev, ale postupem doby získaly své hlasatele také ve vrstvách středních. V červenci 1920 se konala ustavující hromada Všestudentského spolku v Lounech (VSL), který sdružoval studenty místní reálky a především studenty pražských vysokých škol z Loun. A již zde se vyskytly názory, že studentstvo by mělo přestat být uzavřenou kastou a sblížit se s dělnictvem.⁵⁴ VSL nezůstal jen u diskusí a navázal spolupráci s pražskou Dělnickou akademií a v letech 1921 – 1923 uspořádal cyklus přednášek o socialismu a družstevním hnutí a zval do Loun řadu vynikajících kulturních osobností (Z. Nejedlého, E. Rádla, J. Horu ad.). Přednáškové večery se konaly v

loutkovém divadle a zúčastnili se jich jak studenti (vysokoškolští, protože studentům reálky byla účast zakázána), tak dělníci.⁵⁵

Na Lounsku se narodili i dva umělci, kteří se nadchli pro politiku KSČ a snažili se přispět svým uměním k vytvoření nové kultury - řekněme proletářské - která by vznikla v protikladu k dosavadní tradiční (oni říkali "měšťácké") kultuře - romanopisec Karel Konrád (narozen 1899 v Lounech) a básník Konstantin Biebl (narozen 1898 ve Slavětíně nad Ohří). Nelze zde rozebrat všechny jejich životní zážitky, avšak zdá se, že na ně působila v umělecké sféře díla básníka nové sociální noty Arnošta Ráže (1885-1925), vzpomenuťého proletářského básníka Čeňka Zemana (1873-1935), dělnického básníka a zároveň pekařského dělníka Václava Oukropce a lounského železničáře a taktéž písničkáře Jana Kříže, který vystupoval se svými satirickými kuplety v Dělnickém domě v Lounech.⁵⁶ O tom jak dělnické prostředí uchvátilo Konráda a Biebla nechme promluvit Marii Bieblovou, která oba charakterizuje slovy: *"Se zbojníky (míněn Konrád a Biebl - pozn. J.M.), kteří se točí zády okázalým slavnostem s promenádními koncerty, ale vyhledávají veselice předměstských hospůdek, besedují až do noci u neprostřených stolů s dělníky ve Stromovce, kde kvasí mladé víno revoluce..."*⁵⁷ Možná, že právě hostinec Stromovka (tedy později Dělnický dům) zprostředkoval mladým literátům kontakt s dělnickou kulturou v jejím lepším i horším slova smyslu, s tvorbou dělnických a sociálních básníků i s "neprostřenými stoly"...

Myšlenky spravedlivější společnosti, které si řada intelektuálů 1. republiky ztotožnila se socialismem, neoslovily jen vzpomenuťé literáty, ale i učitele. Na lounské reálce působil tehdy profesor francouzštiny Jaroslav Krátký, jehož uměleckým zájmem byly překlady moderních francouzských autorů, které posílal Josefu Horovi do Rudého práva, a teoretické stati - ty zase publikoval Z. Nejedlý ve Varu.⁵⁸ Ještě překvapivější jsou životní osudy osobnosti, která s Louny souvisí jen

částečně. - Jiří Purkyně (narozen 1898 v Lounech, zastřelen 1942 v Mnichově) byl potomkem slavných rodin Purkyňů (po otci, Jiří vnukem Jana Evangelisty Purkyně) a lounských Hilbertů (po matce, ta byla sestrou architekta dostavby svatovítského dómu Kamila Hilberta, její otec byl v 80. a 90. letech 19. století starostou Loun). V rodině bylo vždy ceněno vzdělání (otec Jiřího byl lékařem) a vykazovala uměnímilovné sklony. A tak Jiří po neúspěšném studiu medicíny vystudoval historii, filozofii a zeměpis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Už v mládí působil v levicovém studentském hnutí a nakonec vstoupil do KSČ a stal se funkcionářem jejího mládežnického hnutí (v rodině se podle jeho životopisu od K. Konráda pěstovaly blíže neupřesněné socialistické názory). To už působil jako středoškolský učitel na Obchodní akademii v Hradci Králové, kde se za 2. světové války zapojil do odbojové činnosti, která ho stála život.⁵⁹

Sociální základna socialistického hnutí - kdysi uváděného na Lounsku v život tovaryši, řemeslníky a dělníky - se po 1. světové válce podivuhodně rozšířila. Nezůstávalo omezeno na dolní vrstvy, ale cestu si k němu našli i příslušníci středních vrstev a dokonce v jeho kontextu patrně uvažovali - dle svědectví K. Konráda - členové slavné měšťanské rodiny Purkyňů. Tím nemá být řečeno, že příklon inteligence k socialismu na Lounsku byl obecný - i když pamětníci uvádějí převahu levicové inteligence na Lounsku - ale rozdíl mezi dobou před a po 1. světové válce byl patrný i současníkům.

Popis sedmdesátiletého vývoje dělnického spolčování měl ukázat především jeho pestrost a v zásadě představit všechny typy organizací politického, hospodářského a kulturního spolčování dolních vrstev. Popis chtěl rovněž zdůraznit i určité shody či naopak protiklady s obecným vývojem v českých zemích. Zejména považoval za nutné implicitně vyslovit domněnku o nedělitelnosti politické a kulturní sféry emancipace dolních vrstev. - Této nedělitelnosti si byli vědomi činitelé "první

generace", kteří rozhýbávali emancipační hnutí dělnictva ve svépomocných spolcích stejně jako teoretikové revoluční avantgardy let dvacátých. Popisem probleskly i různé pohledy na řešení „sociální“ či „dělnické“ otázky, které jednotlivé spolky měly v průběhu doby. Úkolem následujících kapitol bude detailní pohled právě na tyto koncepty řešení sociální otázky, na početnost zastánců toho kterého řešení a rovněž i na způsoby jeho prosazování, popř. jejich úspěšnost.

Kapitola IV.

Od chleborádovského Oulu ke komunistické Budoucnosti aneb Proměny družstevního hnutí

Potravní spolky - doložené v Cítolibeč, Lenešicích, Peruci, Smolnici a Zeměchách - se staly prvními formami spolkového života dolních vrstev na Lounsku.¹ Jak již bylo řečeno, měly svou teoretickou základnu v názorech F. L. Chleboráda na družstevní soustavu.

Ideál hospodářské organizace spatřoval Chleborád v "tovaryšství podnikatelském", tj. v rozvětvené soustavě spotřebních a výrobních družstev. Vyzýval dělnictvo k vybudování této rozsáhlé sítě družstev, přičemž nejprve měly být zakládány "potravní a zásobní tovaryšstva". Z obchodu se základními životními potřebami (potraviny, ošacení, otop ad.) plynul obchodníkům - dle jeho názoru - totiž největší zisk a v porovnání s ostatními podnikatelskými aktivitami vyžadoval tento obchod jen elementární znalosti a zručnost v nakupování a prodávání. Tato "tovaryšstva" měla prodávat svým členům levné a kvalitní zboží. Každý člen nejprve zaplatil zápisné a zároveň se při vstupu do družstva zavázal zaplatit i jistý kapitál (obvykle ve splátkách). Takto družstvo získalo základní provozní kapitál. Při rozvíjení obchodní činnosti se kladl důraz především na svépomoc, dále na malý počet zaměstnanců a na to, aby družstvo prodávalo zboží za běžné ceny, ne levněji (aby se nedostalo do hospodářských těžkostí vlivem nedostatečného provozního kapitálu). Utržený zisk z prosperujících obchodů "potravních a zásobních tovaryštev" měl být využit k zařízení jídelen, zásoben obuvnických, krejčovských - a po dalším zmnožení kapitálu k vytvoření zásoben stavebních a pak záložen ("tovaryštev úvěrních"). Část zisku z podnikatelské činnosti se měla věnovat na vzdělání členů družstva.

Pokud by byl dostatek kapitálu (či pokud by ho poskytla např. záložna), mohlo se přistoupit k další, náročnější fázi podnikání - k založení výrobního družstva ("tovaryšstva výrobního"). V jeho vytvoření by pak došlo k odstranění rozdílů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, protože družstvo by tvořili dělníci pracující ve vlastních dílnách (tzn. vlastně samostatní podnikatelé).²

Myšlenky družstevní hospodářské organizace prezentované F. L. Chleborádem nadchly na Lounsku nejprve řemeslníky a dělníky z Cítolib, kteří se v červenci 1869 rozhodli založit Potravní spolek "Oul" v Cítolibeč.³ Ve stanovách si nový spolek vytknul za cíl pěstovat hmotný a duševní blahobyt spolkových členů. Družstvo zatím pomýšlelo na vytvoření skladu *"dobrých a laciných potravin, látek, paliva a jiných potřeb."* Při zásobování skladu měl být co nejvíce zkrácen obchodní řetězec mezi výrobcem a prodejcem (*"kupováním výrobků co možná z první ruky"*). Perspektivně se počítalo s navázáním spolupráce s pražským Oulem a jeho výdejnami a tedy i se zásobováním z jeho hlavního skladu. Časem - i to bylo potvrzeno ve stanovách - měla přijít vlastní výroba, zřejmě nejen potravin, ale i dalších produktů. Cítolibské družstvo by se pak stalo "tovaryštvem výrobním" dle výše uvedeného schématu.⁴

Členem se mohl stát každý občan, který se zavázal splácet jistinu 25 zlatých po splátkách nejméně 10 krejcarů za týden. Zároveň to musel být občan, který byl v pojetí vesnického společenství "řádný" - družstvo se tak bránilo tomu, aby se do něho dostaly pochybné existence, které by měly zájem na družstvu spíše parazitovat než ho rozvíjet. Členové měli právo požadovat úroky ze svých vkladů a především kupovat výrobky a zboží ze spolkových skladů za ceny určené výborem družstva. Mohli také kdykoliv nahlédnout do všech účtů a knih dokumentujících hospodaření Oulu.

Tyto stanovy z roku 1869 konkretizovaly i organizační strukturu Oulu, která se bude objevovat také u jiných dělnických spolků. Družstvo

řídil výbor volený valnou hromadou všech členů družstva, která se scházela jedenkrát do roka. V mimořádných případech bylo možno ovšem svolat i mimořádnou valnou hromadu. Spory v družstvu měli řešit smírcí soudcové, opět volení valnou hromadou.⁵ Spolek měl rovněž svůj prapor a pečeť (s nápisem "*Oul v Cítolibech*").

S podobnými zásadami vznikaly i další potravní spolky, jak o tom svědčí stanovy Potravního a spořivého spolku "Včela" v Zeměchách, jenž vznikl v roce 1869. Stanovy Včely jsou většinou doslova shodné se stanovami cítolibského Oulu, včetně cíle spolku, prostředků jak k němu dojít, organizační struktury ad. Pouze je změněna výše základní jistiny na 10 zlatých a výše zápisného při vstupu na 50 krejcarů. Při vstupu bylo nutno zaplatit ještě jednou 50 krejcarů jako první splátku základní jistiny. Navíc si Včela vytvořila své spolkové heslo: "*Svorně ku blahu*" a odlišnou pečeť - znak pera, kosy a pluhu. Podobný motiv se nalézal i na spolkovém praporu.⁶ Lze téměř s jistotou předpokládat, že oběma družstvům sloužily za vzor stanovy některého z Oulů (zřejmě pražských), se kterými udržovaly kontakty. Stanovy jen upravily podle místních podmínek.

Pro cítolibský Oul se dochoval dopis okresnímu hejtmanství v Lounech z roku 1877, kde nový výbor dává úřadu vyrozumění o svém zvolení. Podle něj si můžeme učinit částečnou představu o profesním složení prvních družstevníků na Lounsku. Předsedou Oulu byl zvolen V. Venig, stavitel z Cítolib - zřejmě nejváženější člen spolku. Jeho zástupcem J. Davic, rolník z Cítolib. Ve výboru družstva zasedli dva zámečníci, čtyři rolníci, dva stavitelé, hospodář z Loun, sládek ze Zeměch, bednář, cihlář, pekař, krejčí. I když potravní spolky na Lounsku nebyly zakládány pouze pro dolní vrstvy - naopak předpokládala se jistá schopnost disponovat alespoň minimálními peněžními částkami - přece jen se zdá, že právě ony byly jejich nejpočetnějším členem.⁷

Nepolitické potravní spolky na Lounsku se na vyšší úroveň podle Chleborádovy teorie, tj. na "tovaryšstva výrobní", nikdy nedostaly a od hospodářské krize v r. 1873 začaly upadat, až v první polovině 80. let 19. století zanikly všechny. Jejich ztroskotání vzbudilo mezi dolními vrstvami na Lounsku nechuť k družstevnímu hnutí, které zde ztratilo své zástupce na delší čas. Ouly se nikdy nevyslovovaly pro politickou činnost dělnictva (tu bylo třeba přenechat podle Chleboráda vrstvám movitějším – v našem pojetí vrstvám středním, kam patřil také Chleborád), ale jejich myšlenky propagující sebevzdělávání dolních vrstev nezanikly a brzy je využily dělnické a živnostenské vzdělávací a podpůrné spolky, různé "besedy" a konec konců i první aktivisté socialistického hnutí. Socialistické hnutí také využije jejich myšlenek o samostatné hospodářské činnosti dolních vrstev společnosti.

Z dlouhého spánku se družstevní hnutí probudilo až v prvních letech 20. století. Jednalo se podobně jako v jiných oblastech českých zemí o jeho živelný rozmach. Na Lounsku se tento rozmach započal roku 1903, kdy lounští železničáři založili Potravní spolek železničních zřízenců. Dlouho na sebe nenechali čekat ani obuvníci dělníci, kteří r. 1905 založili První výrobní a nákupní družstvo dělníků obuvnických v Lounech. Ve stejný rok bylo založeno - nepodařilo se zjistit kým - Dělnické výrobní a spotřební družstvo "Svépomoc" a o rok později Stavební družstvo dělnických domků, které začalo budovat za pomoci penzijních fondů zaměstnavatelů nové lounské čtvrti (viz podkap. II.2.). V tomto případě se jednalo o družstvo ve smyslu sdružení občanů za účelem vyřešení jednoho konkrétního problému – dělnického bydlení.⁸

Rozmach oněch spotřebních družstev v celozemském měřítku podnítil do té doby nečinnou (s výjimkou F. Modráčka) sociálně demokratickou stranu, aby přemýšlela, jakým způsobem družstevní hnutí koordinovat a usměrnit ke svým cílům a potom jakým způsobem mu také pomoci. Pokud měli členové z podnikání družstev profit, dalo se

předpokládat, že družstvo přitáhne i do té doby politicky apatické příslušníky dolních vrstev. Odrazem těchto snah se stal VIII. sjezd ČSDSD, který rokoval 11. - 14. srpna 1907 v Plzni. Byla na něm přijata rezoluce o družstevním hnutí zpracovaná F. Modráčkem. Připomínala, že družstevní hnutí přivádí dělnictvo k vlastní hospodářské činnosti a zisk vznikající z této činnosti slouží k dobru dělníků (*"k dobru sdružených výrobců neb konsumentů, neb dělnických organizací"*). Doporučuje dávat přednost organizaci spotřeby a výroby, protože obojího se může zúčastnit co nejširší okruh osob a protože právě ona může nejvíce prospět široké dělnické veřejnosti. Místní a okresní organizace strany měly dbát o to, aby se družstva v jejich působnosti stala členy stranického družstevního svazu a aby konsumní spolky byly postaveny na širokém okruhu členstva. Zakládání konsumních družstev doporučil sjezd *"jen v místech, kde je dosti silná a vyspělá organizace a schopní soudruz k řízení takového podniku."*⁹

Plzeňského sjezdu se účastnili lounští delegáti Poustka, Pémová a Blažek, kteří považovali Louny za místo s "vyspělou organizací" a referovali na plenární schůzi o sjezdové rezoluci ke družstevnímu hnutí. Už zde se objevil zájem o zřízení konsumního družstva v Lounech. A tak lounská organizace, která pomýšlela v brzké době na postavení dělnického domu, dala raději přednost vybudování konsumu.¹⁰ Rozhodnutí urychlil postup statkářů v čele se správou knížecího velkostatku v Cítolibečích a statkářem Juliem Gláserem z Loun, kteří v září 1907 nadiktovali spotřebitelům zvýšení ceny za mléko.

Ustavující valná hromada Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech se konala 15. března 1908 v již vzpomenutém hostinci "Střelnice". Již počátky spotřebního družstva se ukázaly jako slibné. V prvním obchodním roce 1908 - 1909 vykázalo družstvo 692 členů a tržbu 80 691 korun.¹¹ První prodejnu měl konsum v Lounech, takže členům z okolních obcí nezbývalo než chodit nakupovat právě do

Loun. I když to znamenalo leckdy několikahodinovou "procházku", členové přesto tímto způsobem podpořili konsumní spolek v jeho nelehkých počátcích. Jeden ze stranických činovníků na Lounsku o nich po letech řekl: *"Tak jako dnes, vidím je sehnuté, pod vrchovatě naloženou nůši, kráčeti z prodejny lounské naší Budoucnosti do vísky hodinu i více vzdálené, s nákupem zboží pro domácnost. Ty dobré ženy, průkopnice družstevního hnutí, nedbaly únavy a vzdálené cesty, špatného počasí, nedbaly ani úsměšků domácích obchodníků a nevědomých spoludružek."*¹²

Mimo možnost levného nákupu přitahovala uvědomělejší družstevníky do konsumu myšlenka, že pracují na "svém", jak to vyjádřil Alois Fišer, člen družstva ještě před 1. světovou válkou: *"Chodili jsme do konsumu rádi proto, že jsme šli do svého. Sám často jsem běžel do konsumu, aniž bych byl věděl proč, koupil jsem třeba koření, ač když jsem přišel domů, měla je žena doma, třeba na několik měsíců. Šel jsem rád do našeho krámu, protože bylo potřeba někdy pomáhat vážit, balit apod. ...to byl proti dnešku hokynářský krámeček. Ale byli jsme na něj hrdi, protože byl náš."*¹³ Takoví členové si k Budoucnosti vytvořili vztah, který můžeme označit za citový. Pokládali družstvo za svůj majetek a za svoji vizitku.

Při podobně pozitivním přístupu členstva se konsumní spolek utěšeně rozvíjel. Roku 1910 otevřel novou prodejnu v Černčicích a o dva roky později v Lenešicích. První světová válka družstvo postihla zpočátku negativně: během několika měsíců byly zásoby zboží vykoupeny, dostavoval se tlak členstva na výběr úspor, řada vedoucích funkcionářů byla odvedena na frontu. Vedení družstva se ujali železniční zaměstnanci osvobození od vojenské služby. Jak zásobování stále více vázlo, svěřovaly ho státní úřady do rukou zemským ústřednám, okresním hospodářským radám, obcím a existujícím konsumním družstvům. Po té co se konsum stal institucí přidělující potraviny, zaznamenal nárůst svých řad a pustil se dokonce také do obhospodařování vlastních a pronajatých pozemků. Vedle

pronajímání ovocných zahrad pro potřeby svých členů zřídil výsek masa, prodej mléka a mléčných výrobků, dokonce i prodej textilních výrobků.¹⁴

Po první světové válce nastal další rozvoj Budoucnosti, i když mnozí členové z družstva vystoupili po uvolnění přidělového hospodářství. V roce 1926 mělo družstvo 4 020 členů a mimo budovy a centrální sklady v Lounech vlastnilo domy v Postoloprtech, Ročově, Lenešicích, Libochovicích, Domoušicích a ve Veltěžích. Pro rozvoz zboží si pořídilo vlastní automobil a zaměstnávalo 50 lidí, jejichž platy byly upravovány kolektivní smlouvou. Sami zaměstnanci utvořili svůj závodní výbor. Budoucnost měla koncem 20. let 25 prodejen v pěti soudních okresech (Louny, Libochovice, Lovosice, Postoloprty a Žatec). Většina prodejen se nacházela v lounském okrese (v Lounech, Lenešicích, Chlumčanech, Veltěžích, Černčicích, Peruci, Telcích-Skalách, Smolnici, Toužetíně, Zeměchách, Touchovicích, Domoušicích, Horním Ročově, Solopyskách, Líšřanech, Chožově, Pnětlukách, Hříškově, Hřivčicích, Hřivicích a Rané).¹⁵ Budoucnost přežila i velkou hospodářskou krizi a ještě roku 1942 se sešla její valná hromada.¹⁶

Členové konsumního spolku Budoucnost považovali za smysl svého podnikání zvyšování životní úrovně odstraněním mezičlánků mezi spotřebitelem a výrobcem (stejná myšlenka jako ve stanovách cítolibského Oulu) a lokální úpravou cen. Ta se jim zřejmě dařila, neboť se Budoucnost dočkala žaloby obchodních grémií v Peruci a Postoloprtech za to, že se družstvo neřídí "*cenovou politikou grémiálních obchodníků*", tzn. že prodává levněji. Pro vyloučení překupníků bylo důležité vtáhnout do spotřebního poměru ke družstvu drobné zemědělce. Proto Budoucnost zavedla prodej a výměnu semen, zejména obilí a brambor, prodej umělých hnojiv a jiných zemědělských potřeb.¹⁷

K těmto hospodářským úkolům přistupovaly úkoly politické, zvláště po první světové válce, kdy Budoucnost spravovali především členové KSČ a družstvo se stalo jakousi její hospodářskou organizací (mj.

také Budoucnost se zaručila za úvěr při koupi "Střelnice" alias Dělnického domu).¹⁸ Konsum Budoucnost byl definován jako *"nestranická masová organizace, která spojuje své členy jako konsumenty a výhledově je musí spojit i jako výrobce"*, proto ten zájem o rolníky (opět je v této definici patrná stejná inspirace jako u stanov Oulu). Družstvo je zároveň - podle mínění vedoucích členů - nejlepší školou solidarity. - Při stávkách může významně pomoci stávkujícím prodejem potravin na úvěr (v jiných případech se úvěr neposkytoval) či příspěvkem na fungování kuchyní pro stávkující. Při dobrém hospodaření se může zabývat i charitativní činností - např. přispět na léčbu nemocných proletářských dětí u moře. Realizace těchto plánů závisí na počtu členů Budoucnosti, ale družstevní funkcionáři cítí, že ta je hluboko pod možnostmi okresů s tak rozvinutým dělnickým hnutím, kde konsum působí. Proto je apelováno na dělnictvo, aby nesvěřovalo své úspory "měšťáckým" peněžním ústavům, ale aby je dalo do služeb společné dělnické věci.¹⁹

Mezi pohledem Oulů a Budoucnosti na účel družstevního hnutí byl podstatný rozdíl. Zatímco duchovní otec Oulů F. L. Chleborád nedoporučoval politickou angažovanost dělníků a tím méně členů družstev, sociálně demokratická a komunistická Budoucnost považovala jejich politickou uvědomělost za stěžejní.²⁰ Bez ní by členové sotva mohli chápat, že družstevní hnutí je - v podání názorů ČSDSD a KSČ - nezastupitelnou školou pro výchovu k socialismu. Jednak tím, že své členy družstva učí praktickému řízení směny a výroby, jednak tím, že vytvářejí hospodářské zázemí socialistické strany. Ouly odhalily, že emancipace dolních vrstev má svou hospodářskou a kulturní stránku, to bylo jejich prvenství. Socialistické družstevní hnutí pak hospodářské a kulturní aspekty emancipace nedílně spojilo s aspektem politickým: "Co jest dělnická otázka?", ptal se funkcionář Budoucnosti F. Pém. - *"To jak se dělník stravuje, šatí, bydlí a vzdělává. A v těchto otázkách, že nesmí býti ve schůzích, ať veřejných i družstevních, jednáno jako o otázkách*

politických?"²¹ A jako se feudální společnosti dostalo cizorodého prvku, ze kterého vznikl kapitalismus, se vznikem měst, tak se ho kapitalistické společnosti mělo dostat v socialistickém družstevním hnutí. To podle svých propagátorů a nadšených členů připravovalo už svým fungováním nový společenský řád. Nic nezáleželo na tom, že jeho prvotní tvůrce v ČSDSD, nadaný samouk F. Modráček, se časem ocitl ve straně, která vyznávala jinou cestu k socialismu než většina funkcionářů lounské Budoucnosti.

Kapitola V.

Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech

Pomineme-li spornou existenci lounského Oulu,¹ byla Dělnická beseda v Lounech (založená roku 1877) nejstarším dělnickým spolkem ve městě. Roku 1883 byla přejmenována na Řemeslnicko-dělnickou besedu a svou činnost vyvíjela ještě na počátku 2. světové války, neboť s jistotou víme, že v roce 1940 do svých řad integrovala Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva Barák.² Protože však dochované prameny objasňují dějiny spolku - s malými výjimkami - pouze pro období od roku 1877 do r. 1902, věnuji se na následujících řádcích rozboru činnosti spolku v těchto letech. I přes toto politováníhodné omezení lze říci o charakteru nového typu spolčování dolních vrstev na Lounsku mnohé...

Vzniku dělnického spolku v Lounech nebyly v 2. polovině 70. let 19. století nakloněny ani úřady, ani soudobá lounská společnost. Hlavní nebezpečí bylo spatřováno ve spolčování dělnictva vůbec. I když ještě nebyla vůbec známa tendence spolku, každý dělnický spolek mohl být již předem klasifikován jako socialistický a tím pádem nepřátelský vládě, státu, společnosti atd. Lze uvést slova pamětníka a člena Besedy Josefa V. Aksamita, že to byla doba: *"...kdy také nevinné slovo "socialista" vyslovováno s jakousi posvátnou hrůzou, stavělo se i našim zakladatelům mnoho překážek, které měly jejich snahy ztroskotati."*³ Zakladatelé spolku rozvinuli rozsáhlou agitaci pro osvětlení náplně spolku s cílem přesvědčit nepřátelsky naladěnou místní společnost. Po více než roce se zakladatelé sešli 20. března 1877 na přípravné schůzi, ze které směřovali k lounské veřejnosti výzvu stručně charakterizující náplň nového spolku. Především se v této výzvě - uvedené oslovením *"Občané! Řemeslníci! Dělníci!"* - dokazovala prospěšnost dělnického a řemeslnického spolčování a jeho

nezastupitelnost pro kulturní růst těchto vrstev v nejširším slova smyslu. Jako hlavní náplň budoucího spolku se udávala vzdělávací činnost a vzájemná podpora. Aby městská společnost byla zbavena pochyb o prospěšnosti spolku, byla pozvána na zasedání "pořádacího družstva" do hostince „U bílého lva“ v Široké ulici dne 25. března 1877.⁴

Hlavními osobnostmi "pořádacího družstva" - které požádalo o zaregistrování spolku místodržitelství - byl zahradník Josef Krýzl a obuvník Antonín Paulety. Mezi dalšími členy se vyskytují nejrůznější řemeslnické a živnostenské profese: truhlář, slévač, soustružník kovů, kožešník, strojník, hostinský, pekařský pomocník, truhlář, mlynářský pomocník, holič a také jeden obchodní jednatel. Po schválení stanov c. k. místodržitelstvím 25. června 1877 se konala ustavující valná hromada a tehdy ještě Dělnická beseda zahájila svoji činnost.⁵

Jak bylo řečeno výše: mezi zakladateli Besedy se uplatnili řemeslníci a živnostníci, a podobně tomu bylo i při získávání členstva. Za členy Besedy přistupovali v letech 1877 - 1897 sklenář, klempíř, truhlář, malíř, košíkář, kovář, krejčí, povozník, řemenář, hostinský, zlatník, řezník, hodinář, knihkupec, cihlář, topič, knihař, zedník, cukrář, pilníkář, vlásenkář, kameník a další. Nemělo by smysl uvádět všechna zjištěná řemesla, protože jejich výčet by byl nepřehledný. Velmi zajímavým zjištěním je, že v Besedě téměř chybí členové označení jako "dělník". - Jejich počet se v uvedeném období pohybuje jen v řádu jednotlivců.⁶ V Besedě tedy vcelku chybí průmysloví a zemědělské dělníci. Že by neměli o činnost Besedy zájem? Spíše zde byla jiná okolnost. Beseda neměla zájem o ně, jak vyplývá z příkladu pomocného dělníka Františka Záleského, který se hlásil za člena Besedy roku 1894. Nebyl přijat a jako důvod bylo uvedeno, že "*...není vyučen žádnému řemeslu.*"⁷ Zdá se, že výuční list byl nepsaným předpokladem pro členství v Besedě, která se tak bránila přistupování členů z řad zemědělského či průmyslového dělnictva. Na druhé straně mezi řádnými členy je uváděn učitel, statkář a dokonce

několik majitelů domů.⁸ Základem členstva byli řemeslníci a dělníci s kvalifikací (vyučení). Ze skutečnosti, že vedení spolku nepustilo do spolkových řad nekvalifikované dělníky, lze usuzovat na určitou distanci mezi řemeslníky (většina spolku), kteří se považovali za samostatné vlastníky (dílny, popř. domu) a námezdními zaměstnanci, jejichž jediným kapitálem byla leckdy chuť k práci. Distance projevující se v kvalifikaci a tím pádem i v majetku měla svůj odraz v prestiži a vůbec v možnosti komunikace mezi výše a níže postavenými v hierarchických měřítcích maloměsta.

K ozřejmění charakteru Besedy je nutné se ještě podívat na čestné členy spolku: byl jím nejen Svatopluk Čech (už za svého života uznávaný velikán české kultury), ale i např. JUDr. P. P. Hilbert (advokát v Lounech, purkmistr Loun), A. Landfrass (c. k. místopředseda rada v Lounech), A. Merz (správce spořitelny král. města Loun), JUDr. V. Stopka (notář, starosta Loun) ad. V ještě větší úžas nás uvedou přispívající členové Besedy - mimo již zmíněných P. P. Hilberta, A. Landfrasse, A. Merze, V. Stopky to jsou: F. Hruška (ředitel cukrovaru), K. Madr (profesor), E. Michl (c. k. rada zemského soudu), K. Sekera (lékárník), P. A. Stejskal (lounský děkan), V. Větrovec (továrník), M. Větrovcová (vdova po továrníkovi) ad.⁹ Členové Besedy, ať už čestní, či přispívající, tedy zaujímali důležité pozice nejen v soudobé lounské společnosti, ale i ve státní či církevní správě. Ba možno - s trochou nadsázky - říci, že téměř každý, kdo v Lounech něco znamenal, byl členem (alespoň přispívajícím) Besedy.

Počet členů spolku utěšeně vzrůstal: do konce roku 1877 jich bylo zaregistrováno přes 40, v roce 1883 139, ke konci roku 1887 362 a konečně r. 1900 čítal spolek 426 členů.¹⁰ Tím se stal jedním z největších v Lounech. Nutno ovšem konstatovat, že "aktivní jádro" spolku (členové, kteří se pravidelně účastnili spolkových schůzí) bylo poměrně úzké, např. r. 1900 se ze 426 členů zúčastnilo spolkové valné hromady jen 28.¹¹

Poslání spolku bylo jednak vzdělávací a kulturní v plné šíři těchto slov, definováno stanovami takto: *"Účelem spolku jest podporovati duševní i hmotné zájmy členů svých, vzbuzovati v nich snahy po vzdělání vůbec, vědeckém a průmyslovém zvláště, pěstovati život společenský mezi nimi, starati se o možné vzdělávání a zdokonalování ve vědách literních i průmyslových a o mravní chování učedníků řemeslnických..."*¹² K naplňování této bohubilé části stanov Beseda organizovala plesy, posvícenské, mikulášské, silvestrovské a masopustní zábavy, výlety, deklamatorní a hudební zábavy, vyučování tanci, vzdělávací přednášky. Spolek měl také svůj divadelní odbor, který pořádal ochotnická divadelní představení. Ke kulturnímu vyžití členů sloužil i spolkový kulečník umístěný ve spolkové místnosti a piano.¹³

Velká důležitost se ve vzdělávací činnosti přikládala knihovně, která k roku 1902 čítala 1180 svazků. Zde ale byla potřeba poněkud změnit vkus členů, protože mezi lidovými vrstvami měly největší oblibu "krvavé romány". O jejich nevalné literární a mravní hodnotě - či lépe řečeno pokleslosti - nebylo pochyb: *"Poněvadž čtení těchto románů, v nichž v různých taškářích spatřování a obdivování neuvědomělým čtenářstvem velcí hrdinové a líčení nejspatnějších skutků těchto velmi rozrušovalo klidnou mysl zvláště malých čtenářů a mělo i nepopíratelný vliv na jejich mravy..."*¹⁴ Dobrý odbyt brakové literatury nebyl dán jen její pokleslou zábavností, ale zároveň nízkou cenou, která však byla relativní. "Romány" vycházely na díly a tak čtenář, pokud chtěl vědět, jak celá zápleтка skončí, musel zakoupit všechny.¹⁵ Spolkoví činovníci se snažili členům Besedy umožnit přístup k hodnotné literatuře, nejen vzdělávací ze všemožných oborů, ale také krásné. Mezi zakoupenými knihami jsou zaznamenány např. tato díla: Průvodce elektrotechnikou, Volby do říšské rady, Politický okres lounský (památky), Sedm let v jižní Africe od E. Holuba, Zapova Česko-moravská kronika, Brehmův Život zvířat, Zolova Nana, Balzacův Otec Goriot ad.¹⁶ Vkus čtenářů se přece jen změnit podařilo, neboť

spolková knihovna byla hojně navštěvována: zatímco po celý rok 1880 z ní bylo vypůjčeno 106 svazků, roku 1890 už zde bylo celkem 3424 výpůjček.¹⁷ V duchu svých osvětových a vzdělávacích tradic se Beseda také účastnila založení lidové čítárny v Lounech roku 1898 (obširněji o ní bude pojednáno v kapitole VII., protože její založení probíhalo díky úsilí dělnického spolku "Barák").¹⁸

Neméně důležitou náplní Besedy se stala podpora jejich členů v případě nemoci, úrazu a podobných nezaviněných příčin pracovní neschopnosti. K podporování práce neschopných členů byl zřízen zvláštní fond, jehož příjmy plynuly ze zápisného a příspěvků členů, ze spolkových zábav, z úroků ve spořitelně a z polovice darů a odkazů spolku vůbec.¹⁹ Není bez zajímavosti podívat se na osoby, či instituce, které Besedu obdarovávaly. Podle Výkazu darů z r. 1902 patřili mezi největší dárce lounský děkan P. F. Linhart (který do r. 1902 daroval Besedě 114.17 K), továrník V. Větrovec (100 K), továrník M. Valtera (90 K), starosta města JUDr. V. Stopka (86 K), c. k. místodržitelství rada A. Landfrass (60 K), slavné Okresní zastupitelstvo (50 K) ad.²⁰ Po smrti továrníka Fr. Větrovce (zároveň také dlouholetého místopředsedy Besedy) založili pozůstalí tzv. Větrovcovu nadaci (částkou 1000 K), z jejichž úroků byli každoročně podělováni dva členové - jeden řemeslník a jeden dělník.²¹ Mezi pravidelné přispěvatele patřila Občanská záložna v Lounech a Slavná spořitelna král. Města Loun, jejichž dary plynuly vždy celé do invalidního fondu.

Při štědré přízni nejvýznamnějších osobností a finančních ústavů ve městě se spolku podařilo nashromáždit značné jmění. K roku 1902 činilo čisté jmění spolku 5 409 K, invalidní fond čítal 2 917 K, na Větrovcově nadaci bylo uloženo 1 000 K a spolkový inventář byl odhadnut na více než 10 000 K.²² Při skvělé finanční situaci si spolek mohl dovolit platit spolkového lékaře, který léčil členy v případě onemocnění a potvrzoval jejich pracovní neschopnost. Spolkovým lékařem - placeným

ročním paušálem - se stal příslušník židovského etnika dr. Tausig a byl jím až do roku 1896. To dokazuje, že v Besedě nebyl přítomný antisemitismus - v řemeslnických vrstvách konce 19. století běžný (srov. kap. VIII.). Beseda se dr. Tausigem rozloučila r. 1896 z jiného důvodu než bylo jeho izraelitské vyznání. Dr. Tausig se stavěl na odpor českožidovskému asimilačnímu hnutí a důvodem pro jeho odvolání bylo lékařovo vystoupení proti českým stanovám židovské náboženské obce. Nacionalismus tak přítomný v Besedě byl.²³

Zájem místních horních vrstev (či chceme-li buržoazie) o Dělnicko-řemeslnickou besedu měl i svou odvrácenou tvář - Beseda byla spolkem apolitickým. Podle §2 spolkových stanov se nepřipouštěly politické přednášky a toto ustanovení se pravděpodobně týkalo politických diskusí a politické činnosti vůbec.²⁴ Aby byla nepolitická orientace spolku ze strany státní moci pojištěna, byl na spolkové schůze posílán vládní komisař A. Tauterman, který se v 90. letech však dohledu nad spolkem přestává účastnit, protože z protokolů schůzí se poznámky o jeho přítomnosti vytratily.²⁵ I když od konce 80. let 19. století dochází k nástupu socialistického směru v dělnickém hnutí také na Lounsku, Beseda vůči němu byla zřejmě imunní. Bylo to dáno sociálním postavením členstva Besedy tvořeným převážně řemeslníky a živnostníky a klíčovou úlohu zde sehrála i lounská buržoazie. Ačkoli ze začátku ke spolku zaujímal rezervované stanovisko, přece jen se později odhodlala ho výrazně finančně podporovat, namísto toho, aby ho nechala živořit. Její motivy byly zjevné. Špičky městské společnosti věděly, že bude lepší spolčování dolních vrstev a jeho cíle ovlivňovat, než kdyby tito příslušníci dolních vrstev zakládali spolky nezávislé na nich, které mohly potenciálně sloužit jako uvědomělý nástroj nátlaku na buržoazii či jako zprostředkovatel socialistických myšlenek. Pro dokreslení tohoto rysu spolku stačí uvést zasedání výboru Besedy z 3. května 1897, kdy pan účetní *"žádal, aby se požádal p. hostinský Besedy, aby netrpěl žádné řeči a*

přemlouvání našeho členstva, co se týče sociálních internacionalistů, což se mělo již po jistou dobu v místnostech spolkových dít." Hostinský slíbil, že k podobným událostem již docházet nebude.²⁶ Kontakty ze strany socialisticky orientovaného dělnictva vůči Besedě tedy nechyběly, ani smělé pokusy o agitaci, ale vedení Besedy je dokázalo již na samém počátku utnout.

Významnou oblastí činnosti Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech byla široká pomoc národnímu hnutí českých menšin v jazykově německém území severozápadních Čech. Lounský politický okres byl - s výjimkou jediné obce (Raná) - jazykově ryze českým územím. Ovšem na západ a sever od jeho hranic se rozprostírala jazykově ryze německá enkláva. Její vznik můžeme položit už do 13. století, kdy také do severozápadních Čech přicházeli němečtí kolonisté. I když se poměr Němců a Čechů v různých dobách v různých oblastech severozápadních Čech měnil (Mostecko bylo např. německé nepřetržitě od 13. století, naproti tomu o jiných oblastech - Litoměřicku, Žatecku - nelze přesně říci, kdy tu německé obyvatelstvo získalo většinu), bylo toto území v polovině 19. století ryze německé. Situace se začala měnit v souvislosti s rozvojem dolování a průmyslu v Podkrušnohorské pánvi a jejím okolí, kdy do této oblasti Čech přichází početné české dělnictvo. Při rychlém nárůstu těžby uhlí a průmyslové výroby nedokázala oblast krýt zvýšenou potřebu pracovních sil pouze svým populačním přírůstkem.²⁷

Podle úředních údajů žilo v 90. letech 19. století v mosteckém soudním kraji - tvořeného okresy Most, Litvínov, Duchcov, Bílina a částí Teplicka - více než 30 000 Čechů. Podle soukromého sčítání žilo v souvislé oblasti, již tvořilo Teplicko, Litoměřicko, Lovosicko, Bílinsko, Duchcovsko, Litvínovsko a Mostecko, dokonce téměř 100 000 českých obyvatel, což z 310 000 obyv. těchto okresů představovalo jednu třetinu.²⁸ Při takto početné české menšině na jazykově a politicky německém území

se už v 80. letech počal zvedat národní boj Čechů za rovnoprávnost na tomto území. Naproti tomu německá nacionální politika se snažila o maximální potlačení českého živlu v pohraničí.

Jako obranné organizace českého obyvatelstva proti německému tlaku se vytvořily Národní jednota severočeská (zal. 1885 v Praze) - jejím úkolem byla osvětová a národně buditelská činnost v pohraničí a vnitřních Čechách - a Ústřední matice školská (zal. 1880 v Praze), která iniciovala a finančně zajistila budování škol českých menšin v celé zemi. V Podkrušnohoří pak vznikaly matiční menšinové školy - *"jazykové ústavy, zřízené pro jazykovou minoritu v obcích, kde již existovala škola téhož typu, vyučující jazykem většiny obyvatelstva"* - od začátku 80. let 19. století.²⁹

Do jazykově německého Podkrušnohoří odcházeli mimo jiných i synové rolníků či zemědělských dělníků z Lounska (srov. podkap. II.3.), proto můžeme vyslovit domněnku, že i po svém odchodu na "sever" si zachovali určitou vazbu ke svému rodnému regionu. Pokud se sdružovali v tamních menšinových spolcích, pomáhali jim zcela jistě navázat kontakt se spolky na jazykově českém území. Jinak se dá neobyčejně pestrá směsice kontaktů Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech těžko vysvětlit. Na základě rozborů protokolů schůzí z let 1877 - 1898 lze říci, s jakými menšinovými spolky v severozápadních Čechách měla Řemeslnicko-dělnická beseda styky. Byly to tyto spolky:

- v Postoloprtech: Česká beseda (lounská Beseda byla jejím členem, platila členský příspěvek), místní odbor Národní jednoty severočeské, finanční podpora matiční české školy
- v Žatci: Občanská beseda, Řemeslnicko-dělnická jednota Vlastislav
- v Mostě: Občanská beseda (lounská Beseda byla jejím členem, platila členský příspěvek), Čtenářský spolek Vlastimil, podpora chudých žáků české veřejné školy
- v Duchcově: místní odbor Národní jednoty severočeské, Sokol,

Řemeslnicko-dělnická beseda

- v Chomutově: Československá beseda
- v Teplicích: Čtenářská beseda, Česká beseda
- v Děčíně - Podmoklích: Řemeslnicko-dělnická jednota
- v Rané (jediná obec lounského okresu s převahou německého obyvatelstva) - Česká beseda, Čtenářská hospodářská beseda, fin. podpora matiční školy.³⁰

Všechny tyto spolky lounská Beseda čas od času finančně podpořila, i když nijak závratnými částkami. Šlo spíše o vědomí solidarity s českými menšinami. Lounská Beseda si s těmito spolky dopisovala, přijímala pozvání na jejich slavnosti, plesy, a naopak je také zvala do Loun na národní slavnosti a taneční zábavy. Ty obvykle pořádala společně s lounským Sokolem. Tak např. 29. srpna 1887 se pořádala velká taneční zábava v "Lázních" k počtě spolků "*ze zněmčeného území*": Občanské besedy z Mostu, České řemeslnicko-dělnické besedy z Duchcova, České besedy z Teplic, Vlastislava ze Žatce a České besedy z Postoloprta.³¹ Ke slavnosti zaslal blahopřejný telegram dr. Pravoslav Trojan, říšský a zemský poslanec a starosta Národní jednoty severočeské. Zábavy se zúčastnil lounský Sokol se starostou J. Forstem a náčelníkem V. Šalomounem a také místní odbor Národní jednoty severočeské se svým předsedou JUDr. J. Veltrubským z Veltrub.³²

Poměrně často posílala Beseda peníze matičním školám, zmíněným v přehledu výše. Zde se zaměřila především na jejich chudé děti, pro které pořádala sbírky na Vánoce. Lounská Beseda jako celek přistoupila za člena Ústřední matice školské, Národní jednoty severočeské, České západní jednoty a Krajské jednoty živnostníků a řemeslných spolků.³³

Lounská beseda se také snažila zúčastnit se svým skromným způsobem pokusu českého kapitálu o průnik na německá území. Svými malými prostředky se angažovala dvakrát: koupí jedné akcie při založení

české továrny na zpracování ovoce v Třebenicích (100 zl.) a dvěma podíly po 10 zl. při vzniku České záložny v Postoloprtech.³⁴

Formy pomoci českým menšinám na jazykově německém území byly - jak již bylo řečeno - různé. Nebyla důležitá výše finančních prostředků poskytnutých pro menšinové aktivity, i když i ta byla úctyhodná, ale především šlo o solidaritu. Rovněž byly důležité vzájemné styky lounské Besedy a českých spolků v pohraničí, protože jim poskytovaly morální podporu při zostřování národnostního boje v Podkrušnohoří. I lounská Beseda chápala pomoc menšinovým spolkům a školám jako svoji morální povinnost, stejně jako Sokol, se kterým spolupracovala. Oba spolky chápaly Lounsko jako poslední výspu českého živlu před začínajícím kompaktním jazykově německým územím, proto se jich problémy českých menšin živě dotýkaly.

Již výše jsme uvedli, jak se proměnil vztah místní buržoazie k Řemeslnicko-dělnické besedě. Zbývá však dodat, jaký byl postoj řadových členů spolku k místním elitám. – Funkce místních elit při řízení hospodářského, politického a duchovního života ve městě byla plně respektována a uznávána patrně celou Besedou. Spolek sám se účastnil akcí, které dokazovaly opodstatněnost těchto elit. - Např. 12. října 1884 se Beseda účastnila církevní slavnosti - vysvěcení farního chrámu v Lounech.³⁵ Během 80. a 90. let 19. století se několikrát účastnila slavnostního přivítání litoměřického biskupa v Lounech.³⁶ C. k. místodržitelského radu A. Landfrasse spolek nejen zvolil za svého čestného člena, ale dokonce k němu vyslal dvoučlennou deputaci, která získala jeho fotografii, podle které byl vyroben portrét zavěšený na stěnu spolkové místnosti. Jaký byl úspěch této deputace, říká zápis z výborové schůze 21. února 1898: "*...deputace u pana místodržitelského rady Aloise Landfrasse, co čestného člena Besedy naší, byla srdečně přijata a byl velice překvapen, že jej deputace žádala o jeho podobenku ku zvěčnění do*

místnosti spolkové za jeho velkou přízeň a dobrodiní pro blaho spolku..." Místodržitelství rada podobenku poskytnul a tak byl spolkový výbor - dle stejného zápisu - přístupem A. Landfrase přímo "*nadšen*".³⁷

S tímto přístupem k místním elitám musel nutně souviset i koncept řešení sociální otázky. Jeho směr spolu se směřováním spolku formuloval první a dlouholetý předseda Besedy Josef Krýzl. Sám Krýzl, ač pocházel z nuzných poměrů, dokázal se propracovat k slušnému majetku. Narodil se r. 1843 ve Slaném a pocházel ze sedmi dětí. Protože jeho otec byl zahradník, byl již od dětských let veden k práci v zahradnictví a volba jeho životní dráhy tím byla předurčena. Absolvoval piaristické gymnázium ve Slaném a v 21 letech odešel do učení k statkáři Kazdovi, majiteli velkých zahrad, do Lotouše u Slaného. R. 1866 se přestěhoval do Loun a založil si zde zahradnictví.³⁸ Domohl se jistého majetku - je uváděn jako majitel hotelu "V Lázních" (Nevíme sice, kdy ho získal, ale na přelomu 70. a 80. let zde propůjčoval sál ke cvičení Sokola.)³⁹ - a vyvíjel bohatou společenskou činnost. Patřil mezi první členy Sokola, podílel se na založení Rybářského spolku v Lounech (r. 1882) a baráčnické Obce lounsko-březenské (zakládající člen).⁴⁰

Založení lounské Besedy je v jeho portrétu líčeno následovně: "*Tu ponejprv řemeslník s dělníkem pozvedl prapor volnosti a osvěty, spojila je láska za stejným cílem, ideálem, byť i balvany nepřízně valily se v cestu.*" Je zde líčen i morální apel na všechny, kteří vyjdou z dělného lidu, aby na něj nezapomínali a neodvraceli se od něj, pokud se domohou bohatství. Tím byl J. Krýzl pro členy Besedy vzorem.⁴¹ Dokázal se svou vlastní přičinlivostí pozvednout a těm, kdo takové štěstí neměli, bylo nutno pomoci. Jednou z forem pomoci bylo i spolčování v spolcích typu lounské Řemeslnicko-dělnické besedy. Tedy dělnictvo (to kvalifikované, tj. zdatnější a vyspělejší) si musí pomoci samo, ale může přitom očekávat, že mu pomohou i příznivci z horních vrstev společnosti. Nejsou ovšem důležité pravé pohnutky jejich pomoci. Touhu pomáhat cítíme u Josefa

Krýzla jako filantropii, u špiček lounské měšťanské společnosti vidíme i jistou snahu pragmaticky ovlivňovat směřování spolku a tím i jeho členů.

Podobný náhled na sociální problematiku, je prezentován o několik stran dále - ve stejném Památníku Řemeslnicko-dělnické besedy - v portrétu starého poslíčka Besedy, nazvaného Sluha - filosof. - Kdyby si lidé byli vědomi svého brzkého konce a toho, že z nich nezbude více než jen potrava červům, potom: "*...mnoho sváru a bojů na světě by pominulo a nejspletitější otázky sociální staly by se tak prostými a jednoduchými, jako myšlenka dítěte uprostřed jaré přírody za motýlem se honícího.*"⁴² Řešení sociální otázky se tak nespojovalo s nějakými změnami společnosti, spíše byla jeho předpokladem mravní obroda všech zainteresovaných stran, která se stala následným základem pro svépomocnou činnost dolních vrstev.

Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech je typem spolku plně etablovaným do struktury maloměstské společnosti poslední čtvrtiny 19. století. I když už jsou tehdy v Lounech přítomny velké průmyslové závody, zaměstnávající několik set dělníků, tito dělníci členy Besedy nějakou významnější měrou nejsou. Členská základna spolku se rekrutuje především z řemeslníků a živnostníků, kteří mají vlastní majetek (dílnu, leckdy i dům) - tak jako jeho zakladatel J. Krýzl. Z toho lze odvodit i přístup k řešení sociální otázky. - Má být řešena svépomocí a je chápána především jako morální problém. Pokud se u všech zúčastněných stran najde dostatek mravnosti a pokory, podaří se ji bezbolestně vyřešit. Především spolek klade důraz na vzdělání a růst kulturní úrovně svých členů. Nechybí i progresivní sociální program, který si Beseda může dovolit jen díky štědrým dotacím od městských špiček. Ty pak chtějí „na oplátku“ zase ovlivňovat ideové směřování spolku, tj. chtějí, aby spolek zůstal podpůrným a vzdělávacím i tehdy, kdy někteří členové začínají pošilhávat po politické činnosti. Nelze se těmto členům divit. Na Lounsku se začínají uchycovat hnutí, které politickou činností podmiňují další

posun ve zlepšování životních podmínek dělnictva - socialistické hnutí a později strana národních dělníků.

Vůdcovství soudobých městských elit není ničím zpochybňováno, spíše je ještě pojetím a činností spolku potvrzováno. Členové spolku se účastní slavností, které legitimizují postavení horních vrstev maloměstské společnosti, popř. regionálních autorit (uvítání litoměřického biskupa).

Velmi důležitý byl i aspekt nacionální. Pozornost spolku byla zaměřena na emancipační boj českého živlu na jazykově německém území severozápadních Čech. Jelikož bylo Lounsko jakousi poslední českou baštou před tímto německým územím, byly zde problémy českých menšin cítěny určitě palčivě. Proto Beseda poskytovala menšinám podporu hmotnou, kulturní i morální. Beseda je tak prvním spolkem v Lounech, který ve své činnosti uplatnil syntézu sociálního a nacionálního aspektu života dělníka. Časem přibudou i další spolky dolních vrstev (viz kap. VII. a VIII.) tuto syntézu uplatňující, ale řešící oba aspekty zcela jinak než Beseda.

Dodejme, že Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech nebyla jedinou formou spolčování dolních vrstev, která vyznávala zásady svépomoci bez politického angažování. Na Lounsku vznikala celá řada vzdělávacích a (většinou zároveň) podpůrných spolků, besed, atd., které pracovaly na stejných ideových základech. Nakonec i to, že Beseda přežila až do 40. let 20. století svědčí o velké popularitě takového pojetí řešení sociální otázky.

Kapitola VI.
***Spolky mezinárodního socialistického hnutí
na Lounsku***

Tato kapitola nám představí spolky, které zastávaly stejnou ideovou linii (hlásily se k mezinárodnímu socialistickému hnutí), ale rozcházely se v úkolech, jež si daly při svém vzniku do vínku, v početnosti členské základny a nástrojích, jimiž působily na své členstvo a sympatizanty. Podkapitola o Dělnickém vzdělávacím spolku "Svornosti" dokumentuje, jak v Lounech vznikalo organizované socialistické hnutí. Rozbor Dělnického spolku pěveckého "Lyry" nám přiblíží spolek s úzkou uměnilovnou členskou základnou, který "pomáhal" ČSDSD zpestřovat její stranické akce. Lyra se objevuje na scéně v okamžiku, kdy sociálně demokratická strana na Lounsku dosahuje početního a organizačního vzestupu, jehož výrazem se stává mj. vznik DTJ. Ty mají za úkol podchytit pro socialistické hnutí i nestranickou dělnickou veřejnost. Proměny dělnického tělovýchovného hnutí budou rovněž zmíněny v samostatné podkapitole. Pro odlišné cíle pracovaly Federované komunistické osvětové jednoty a později Svaz proletářských bezvěrců. Jejich hlavní snahou bylo vytvořit určitou protiváhu tradiční měšťanské a venkovské kultuře v místech svého působení. Můžeme v nich vidět praktickou realizaci myšlenek "kulturní revoluce" a "proletářské kultury". Do jaké míry se jim to dařilo, či nedařilo bude rozebráno rovněž v samostatné podkapitole. Výběr spolků v našem případě sloužících jako modelové příklady byl předurčen - stejně jako v předchozích případech - vypovídající hodnotou pramenné základny, opět se tedy nejedná o vyčerpávající přehled spolků mezinárodního socialistického hnutí.

VI.1. Dělnický vzdělávací spolek "Svornost" v Lounech.

Na počátku 90. let 19. století dochází k pokusu o organizační výstavbu sociálně demokratické strany, patrně díky menšímu tlaku státní moci na představitele socialistického hnutí než tomu bylo v předcházejícím desetiletí (srov. kap. III.1.). Roku 1891 byla v Lenešicích z popudu mlynářského dělníka Ladislava Pavla ustavena Dělnická beseda. Jednalo se o krycí název pro sociálně demokratickou organizaci. Podobný pokus - založit řádnou organizaci sociální demokracie v Lounech - se ve stejném roce nezdařil: důvěrná schůze svolaná do hostince Nová hospoda v Lounech byla vyzrazena, schůze znenadání navštívena také okresním sekretářem Antonínem Tautermannem a druhý den bylo všech 45 účastníků schůze předvoláno na okresní hejtmanství a vyšetřováno z protistátní činnosti.¹

Nevíme, zda-li stejní lidé stáli u zrodu Dělnického vzdělávacího spolku „Svornost“ v Lounech. Ale je to pravděpodobné.² Ustavující schůze tohoto spolku se konala 20. listopadu 1892 v hostinci „Střelnice“ a do Svornosti se tehdy přihlásilo 52 členů. Spolek se stal náhradou řádné organizace Československé sociálně demokratické strany dělnické, která byla v Lounech založena - jak již víme v březnu 1901.³ Pro činnost Svornosti z této skutečnosti vyplývalo několik specifik: především důraz na agitační činnost a kontakt se spolky podobného zaměření. Dějiny Svornosti se uzavírají roku 1904, kdy se Svornost přejmenovává na Všeodborový spolek dělnický, jehož cíle a zaměření jsou i podle názvu jiné. Všeodborový spolek dělnický přečká i 1. světovou válku a ještě roku 1925 je určitě činný.⁴ Přesnější rozbor činnosti Dělnického vzdělávacího spolku Svornost je možný jen pro léta 1897-1904, pro něž se zachovala v lounském archivu Protokolní kniha Svornosti...

Pokud dosavadní stav bádání dovolí soudit, lze mít za prokázané, že první sociálně demokratické spolky v Lenešicích a Lounech měly vazbu na utvářející se socialistické hnutí v Podkrušnohoří. Louny se od 90. let 19. století stávají dalším střediskem socialistického dělnického hnutí, na pomezí mezi jeho pokročilejšími středisky - Kladnem a průmyslovým Podkrušnohořím.

Těžko se podaří doložit, zda-li se zakladatelé spolku Svornost v Lounech inspirovali pro pojmenování spolku v názvu dělnického časopisu Svornost, vydávaného od července 1892 spolkem Spravedlnost v Ústí nad Labem, který záhy zaujal sociálně demokratické pozice a kolem kterého se konstitovalo socialistické hnutí v severních Čechách.⁵ Tomuto prvotnímu centru v Ústí nad Labem se podařil z hlediska vytváření sociálně demokratické strany důležitý krok: 14. října 1893 se v Teplicích sešla první ustavující konference krajinské organizace sociální demokracie. Zúčastnilo se jí celkem 38 delegátů z několika severočeských středisek a mezi nimi také organizace z Lenešic a 2 (!) organizace z Loun.⁶ Lenešickou organizaci sociální demokracie lze s jistotou ztotožnit se spolkem Dělnická beseda v Lenešicích a s velkou pravděpodobností také můžeme tvrdit, že alespoň jedna lounská organizace zúčastněná na teplické konferenci se kryje s lounským spolkem Svornost. Jinou sociálně demokratickou organizaci v Lounech totiž literatura nezná a nebyly po ní nalezeny ani žádné písemné pozůstatky, či jen zmínky, v lounském archivu.

Teplická konference uznala časopis Svornost za svůj krajský stranický list a přijala za svůj tzv. hainfeldský program socialistické strany. V něm se sociálně demokratická strana definovala jako strana mezinárodní a vytyčila před sebe nejdůležitější úkoly: boj za všeobecné hlasovací právo, za sociální zákonodárství, koaliční svobody, bezplatné školství, oddělení církve od státu a za náhradu stálého vojska všeobecným ozbrojením lidu. Stát byl pokládán za nástroj panství kapitalismu a příčina vykořisťování spatřována v soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

Pro odstranění této kapitalistické společnosti bylo nutno vybojovat konečný cíl - socialistickou společnost, charakterizovanou především zespolečenštěním výrobních prostředků. Ovšem jak tohoto cíle dosáhnout, nebylo na hainfeldském sjezdu sociální demokracie (1889) řečeno a přijato, neboť sjezd sám byl kompromisem mezi radikály a umírněnými, kteří se právě v této otázce lišili.⁷ A tento program se zavázali naplňovat i lounští socialisté.

Ale ani na začátku 90. let nebyla práce v socialistickém hnutí nijak jednoduchá. Při přípravě 1. máje 1893 členové spolku Svornost vylepovali plakáty, jejichž obsah byl kvalifikován jako "pobuřující". Hlavní organizátoři Mikulášek, Josef Císař a Antonín Novák byli zatčeni a odsouzeni krajským soudem v Mostě k několikaletému žaláři.⁸

O štěstí mohli hovořit jiní agitátoři Svornosti - Čáp a Zárybnický. Při agitaci po venkovských obcích Lounska také roku 1893 rozšiřovali v těchto obcích různé plakáty a letáky a prodávali odznaky s obrazy Marxe a Lassalla. Kdosi ale na ně poštvál lid ozbrojený vidlemi a klacky, u Brlohu byli chyceni a odvedeni k starostovi do Smolnice. Celé dobrodružství bylo zakončeno jejich deportací s četnickým doprovodem do Loun a prohlídkou jejich bytů.⁹

Socialistické zaměření spolku dokumentují i odebírané listy, které si mohli členové předčítat ve spolkové místnosti. Mezi tituly figuruje po celé zkoumané období Právo lidu (od roku 1897 ústřední deník Československé sociálně demokratické strany dělnické), teoretická revue strany Akademie, humoristický časopis Rašple. Po určitý čas byly také odebírány odborové časopisy Železniční zřízenec a Odborové sdružení, dále brněnská Rovnost a kladenská Svoboda, Červánky, Nová svoboda, Severočeský dělník a Ženský list.¹⁰

Téměř nic nevíme o členské základně spolku. Pouze soupis odebíraných novin nám dovoluje vyvodit domněnku, že Svornost měla ve svých řadách zaměstnance lounských železničních dílen a že zde také měly

zřejmě nezanedbatelnou úlohu ženy. Spolek se snažil získat širší sociální základnu podchycením zemědělského dělnictva, neboť otázka jeho integrace do socialistického hnutí byla pro sociální demokracii na Lounsku otázkou kardinální. Slibovala si od jejího vyřešení posílení svého vlivu na venkově, neboť ten byl téměř ryze zemědělský. Spolek zde však zřejmě nedosahoval žádných povzbudivých výsledků, neboť na schůzi Svornosti členka Krajčíková podotýká, "*...že zemědělnictvo jest tu zubožený lid, že špatně chápou i též se špatně organizují.*"¹¹

Členové Svornosti si nechtě zemědělského dělnictva k práci v sociální demokracii vykládaly jeho špatnými existenčním podmínkami. To, že sociální postavení zemědělského dělníka či nádeníka bylo v dělnických vrstvách jedno z nejubožejších připomínají i dnešní výzkumy, a proto se zemědělské kraje stávaly zásobárnou pracovních sil pro hornické a průmyslové oblasti.¹²

Vzdělávací funkce spolku Svornost se do značné míry překrývala s funkcí agitační. Svědčí o tom názvy přednášek pořádaných nejen pro členy spolku, ale také pro širší veřejnost. Mezi přednáškami proslovenými během zkoumaného období 1897 - 1904 se objevují tyto: O nejstarších dějinách lidstva, Náboženství a socialismus spojená s předčítáním vědeckých knih, Život a působení Karla Marxe, Postavení dělníka v národě, Různé směry socialismu, Úpadek českého národa od husitských dob, O dějinném materialismu, Od Lipan k Bílé hoře, Vzdělanost dělnictva, Poměr vzdělávacích spolků k dělnictvu neodborovému, či O účelech odborových organizací. Zakázána byla přednáška Socialismus v Čechách a Rakousku, která měla být proslovena na začátku roku 1898. Většina přednášek se tedy týkala postavení dělnictva, či výkladu socialismu a jen menšina patřila mezi přednášky naukového charakteru, když pojednávala o národních dějinách. Přednášky bývaly pronášeny odborníky, většinou z Československého odborového sdružení, či Dělnické akademie v Praze

(ústřední vzdělávací organizace ČSDSD), neboť spolek Svornost byl členem těchto organizací.¹³

Podobné zaměření na sociální tematiku vykazuje i knihovna Svornosti. I když v roce 1904 čítala 146 svazků, dnes známe tituly jen některých z nich. Spolek vlastnil spisy populárního družstevního teoretika Lassalla, stranické dokumenty (Protokol V. sjezdu), dějepisné spisy se zaměřením na revoluční události (Rok 1848, Dějiny komuny), překvapivě i knihy reflektující křesťanské učení (Život Ježíšův, Apoštolské poslání, Reflexe katechismu), knihy o socialistické ideologii (Modráčkova brožurka Marxův názor na dějiny a socialismus, Stát a jeho útvary, Utrpení sociální demokracie v Rakousku), dále jedno dílo pozoruhodné svým názvem - Mojžíš a Darwin, sešity Dělnických otázek, patrně výbor básní se sociální tematikou Poezie sociální, a několik praktických knih (Cizojazyčný slovník, Živnostenský zákoník).¹⁴ Dovolí-li nám tento malý vzorek knihovny a přednáškové činnosti spolku soudit něco o myšlenkovém niveau v základních složkách sociálně demokratického hnutí, zarazí nás široká myšlenková heterogenost zmíněných přednášek a spisů. Lze zde rozlišit několik okruhů: od křesťanského učení, přes darwinismus až k socialismu různých odstínů - od Lassalova konceptu výstavby družstev se státní pomocí a nutností dosáhnout politické moci, přes Modráčkovu teorii družstevního svépomocného socialismu k Marxovu socialismu revolučního ražení. Přirozeně, že při takovémto prolínání leckdy protichůdných myšlenkových okruhů, musela být představa o socialismu (a hlavně cestě, jak ho dosáhnout) na místních úrovních poměrně mlhavá. A dodejme, že touto zmateností socialistické ideologie se nevyznačovala jen lounská organizace, ale celá sociálně demokratická strana.¹⁵ Jasno v ideových otázkách nebyl schopen učinit ani teoretický časopis strany, v němž se od začátku 20. století po 1. světovou válku střetávaly dvě koncepce: Modráčkova družstevního socialismu a marxistická revoluční koncepce reprezentovaná nejvýrazněji Bohumírem Šmeralem. Vedení

strany v čele s Antonínem Němcem pak zcela žilo "denními problémy",¹⁶ což mu historiografie dělnického hnutí nezapomínala před rokem 1989 vytýkat.

Spolek Svornost měl i svůj zábavní odbor, který se snažil přispět ke zpestření jednotvárného každodenního života svých členů. Pořádal divadelní představení, koncerty, věnečky, zábavná posezení pro členy, taneční zábavy (tehdy se jim říkalo "*dupárny*") a taneční hodiny. Velkou událostí byla pro spolek První dělnická výstava v Praze, slavnostně zahájená 15. srpna 1902 v Průmyslovém paláci v Královské oboře, která měla ukázat roli dělnictva v národním životě i jeho podíl na české kultuře.¹⁷ Spolek ji nejen navštívil a uspořádal na ni sbírku (vybralo se 6 K a 19 h), ale v únoru 1902 rozhodl na návrh člena Bíbrlíka (od r. 1901 také prvního důvěrníka řádné organizace sociální demokracie v Lounech) "*...se zúčastnit Dělnické výstavy v Praze a sice fotografiemi z dob persekuce a z dob nynějších.*"¹⁸

Další oblastí činnosti spolku měla být vzájemná podpora členů v "*nezaviněné nouzi*", tj. v nemoci, či při úrazu. I když se tato forma svépomoci rozběhla, přece jenom se nestala trvalou charakteristikou spolku. Podpory členům byly financovány z členských příspěvků a výtěžku akcí pořádaných zábavním odborem. Protože však tyto zdroje nebyly nijak vydatné, spolek se brzy dostal do finančních potíží a musel vyplácení těchto podpor zastavit.¹⁹ Stal se tedy pouze spolkem vzdělávacím, i když jeho znak - dvě držící se ruce jako projev solidarity - zůstal nezměněn.

Již jsme se zmínili, že jedním z ideových proudů předválečné sociální demokracie byl družstevní socialismus. Proto nás nepřekvapí, že se spolek zúčastnil r. 1904 "*společné schůze*", na které se debatovalo o vybudování dělnické pekárny.²⁰ I když o úspěchu tohoto podniku prameny nic neříkají a spolek Svornost se ho těžko nějak výrazněji pro svou

finanční slabost zúčastnil, pekárnu se časem podařilo zřídit a měl ji ve správě dělnický konsumní spolek Budoucnost v Lounech. Takto vypadaly první cestičky, po kterých se ještě před svým plzeňským sjezdem vydala sociální demokracie na podporu družstevního hnutí (podrobněji srov. kap. IV.).

Spolek Svornost spolupracoval na místní úrovni se všemi spolky sociálně demokratického zaměření. Když obecní úřad královského města Loun v červnu 1904 zaslal spolku dopis, zda-li se zúčastní oficiálních oslav svátku M. Jana Husa, odpověděli zástupci Svornosti, že jejich spolek se těchto oficiálních oslav nezúčastní. Politická organizace ČSDSD totiž jako každým rokem pořádala Husovu oslavu za součinnosti všech socialisticky orientovaných spolků v hostinci na Střelnici.²¹ Stejně tak se všechny spolky sociálně demokratické tendence podílely na pořádání Všedělnického plesu. Po vzniku lounské DTJ (roku 1902) ji Svornost půjčovala svoje jeviště a pořádala společné výlety s lounskými spolky Ruchem, Skupinou právní ochrany a skupinou obuvníků.²²

Ale Svornost udržovala kontakty nejen s lounskými spolky. Při oslavách pátého výročí spolku 8. srpna 1897 přišlo do Loun 27 blahopřejných dopisů - nejen od spolků z blízkých obcí jako např. Vlčí, Vinařice, Hříškov atd., ale také z různých středisek dělnického hnutí (Horního Litvínova, Chomutova, Kladna, Kopist, Prahy, Zákolan) a ze sjezdu stavebního dělnictva v Praze.²³ Spolek vysílal své delegáty na valné hromady dělnických spolků v Bílině, Duchcově, Záluží, Kopist, Horního Litvínova, Ústí nad Labem a dalších. Svornosti také docházely dopisy od krajského sekretariátu ČSDSD na Kladně. Podle těchto dokladů lze usuzovat, že spolek Svornost byl svou činností znám nejen v Lounech a na Lounsku, ale také po celou dobu jeho existence trvaly styky s dělnickými spolky či stranickými organizacemi průmyslového Podkrušnohoří, i když organizační centrum ČSDSD pro Lounsko se oproti začátku 90. let 19.

století začalo přesouvat do Kladna, na pozdější sekretariát II. kraje ČSDSD.

Do spolkové místnosti - která byla často měněna, protože spolek byl často vypovídán z různých hostinců - ovšem nedocházely jen souhlasné dopisy. Z Litoměřic (a nevíme, jestli od spolku či skupiny měšťanů) přišel v únoru 1898 dopis, který "*...vyslovuje spolku Svornost v Lounech úplné opovržení.*"²⁴ Ale ani státní moc nechovala ke spolku, či lépe řečeno k jeho členům žádné přátelské city. Pokud chtěla státní moc (tj. okresní hejtmanství) proti spolku nějakým způsobem zasáhnout, dělo se tak proti jednotlivým osobám, neboť proti spolku jako celku už to nebylo v prvních letech 20. století možné. Už ústavní zákony č. 141 až 145 ř. z. z roku 1867 garantovaly spolčovací svobodu a doba protisocialistických zákonů 80. let dávno odzvonila. Bylo však možno tyto ústavní zákony o koaliční svobodě obejít a pokud dělník neměl v obci domovské právo a byl označen za "*element štítící se práce*" (např. tehdy když byl propuštěn) podle zákona o potulce z 10. května 1873 a ze 24. května 1885 č. 89 ř. z., bylo ho možno "*vyhošťovat a honit postrkem*" podle zákona č. 88 ř. z. z 27. července 1871.²⁵ Tyto zákony byly pravděpodobně uplatněny také na předsedu Svornosti Lüftschitze, který byl vypovězen z Loun v říjnu 1900.²⁶

Na druhé straně mezi lounskou veřejností spolek jistého zakotvení získal, jak je patrné z již zmíněného dopisu, kterým se spolek vyzýval, aby se zúčastnil oslav svátku M. J. Husa. Ale časem se zřejmě měnil postoj nejen lounského obecního úřadu, ale také c. k. okresního hejtmanství v Lounech, neboť to dopisem z roku 1904 Svornost vyzvalo, aby se zúčastnila zřízení dobročinného spolku na potření tuberkulózy.²⁷

Členové spolku Svornost se také angažovali ve správě úrazové pojišťovny v cukrovaru M. Valtery v Lenešicích. Zda-li pouze dohlíželi na volby do pojišťovny, či zde také měli svého člena ve vedení, nevíme. Výborová schůze Svornosti z 30. listopadu 1903 však rozhodla dát na

vědomí stranickému důvěrníku, že volby do zmíněné úrazové pojišťovny nebyly provedeny správně.²⁸ Výbor také několikrát jednal o nárocích člena Svornosti Josefa Kletečky, který se cítil být zkrácen o příspěvek v nezaviněné nouzi z úrazové pojišťovny cukrovaru. Cukrovar tehdy Kletečkovi podporu nevyplatil a Kletečkův hněv se obrátil proti spolku.²⁹

V roce 1904 probíhala ve Svornosti velká diskuze o tom, má-li se přeměnit ze spolku vzdělávacího na spolek všeodborový. Zastánci přeměny hovořili v tom smyslu, že spolky vzdělávací svoji povinnost už splnily tím, že umožnily dělnictvu se sdružovat v dobách, kdy to na jiné bázi nebylo možné. Dnes je však nutno *"...ze svého stanoviska hospodářského se sdružovat a organizovat."*³⁰ Naopak odpůrci těžko hledali jiné argumenty než byl cit k původní Svornosti a jejímu vzdělávacímu poslání. Dne 31. července 1904 na mimořádné valné hromadě byla schválena přeměna vzdělávacího spolku Svornost na Všeodborový spolek dělnický.³¹ Tím vznikl spolek, který sdružoval členy různých profesí a stál na zásadách hospodářského boje dělnictva a můžeme se domnívat, že jeho vazby na vedení sociálně demokratické strany byly stejně pevné jako dříve.

Dělnický vzdělávací spolek "Svornost" v Lounech – jak již víme - byl na počátku své činnosti skrytou politickou organizací sociálně demokratické strany. Po letech agitace jednotlivců získalo socialistické hnutí na Lounsku pevnou organizační základnu. Protože se sociálně demokratická strana snažila o podchycení dolních vrstev pro své učení, prováděla také Svornost tuto politiku. A zdá se, že úspěšně, neboť počet spolků inklinujících k mezinárodnímu socialismu před 1. světovou válkou vzrůstal. Socialistické hnutí chápalo politický boj, čili zapojení co největšího počtu příslušníků dolních vrstev do politické činnosti, za nezbytný předpoklad emancipace. Aktivizovat dolní vrstvy k politické

činnosti byl hlavní úkol lounské Svornosti. Další funkce - agitační, kulturní a vzdělávací - byly spíše doplňkem, který měl dělnictvo zvýraznit jako třídu, která si dovede vytvořit vlastní normy chování a vlastní pojetí kultury.

Tradice starších forem spolčování dolních vrstev na Lounsku se projevila ve vybudování podpůrného fondu Svornosti. Nelze mít za vyloučené, že to byla jedna z reakcí na početní růst spolků typu Řemeslnicko-dělnické besedy a že se stejným způsobem snažila Svornost přilákat do svých řad nové členy. Pokus nakonec úspěšný nebyl, neboť peněz by se z fondu bývalo vybíralo více než se do něj vkládalo, jak se ukázalo po několika měsících. Svornost za sebou neměla žádné movitější sponzory jako vzpomenutá Beseda.

Bohužel už asi zůstane nezodpovězena otázka profesní profilace členů a funkcionářů Svornosti. Lze vyslovit domněnku, že se mohlo jednat o zaměstnance velkých lounských závodů (železničáři a další?), jak tomu nasvědčují odebírané odborové listy. Můžeme však podchytit kontakty Svornosti na ostatní spolky v bližším či vzdálenějším okolí. Zatímco na počátku své existence spolek inklinoval ke kontaktům se spolky podkrušnohorských průmyslových středisek, později převládl vliv kladenského krajského centra, i když dřívější kontakty nemizí.

Vztah státní moci ke spolku se měnil. Je vcelku přirozené, že se agitační akce v počátcích nesetkávaly s příznivou odezvou státní moci, která spolku znepríjemňovala život i v pozdějších dobách (vypovězení předsedy spolku z Loun, časté přenášení spolkové místnosti z místa na místo, zakazování "závadných" přednášek), kdy se sociální demokracie stala parlamentní stranou (od r. 1897). Oproti tomu zde existovaly pokusy navázat spolupráci (pokus o založení spolku na potírání tuberkulózy). Úřady státní správy chtěly dát spolku příležitost angažovat se v sociálních programech a charitativních akcích - možná tím chtěly odvést energii socialistického hnutí ke konstruktivním projektům. Podobně tomu bylo i

v případě dohledu členů spolku nad volbami do úrazové pojišťovny lenešického cukrovaru. Tato prezentace spolku zabezpečovala i jistou popularitu mezi dělnictvem a zároveň dokumentuje jeho zakotvení ve velkých závodech Loun a okolí.

Dohled nad praktickým chodem postupně se prosazujícího sociálního zabezpečení továrního dělnictva jistě musel vést ke konfrontaci tradiční revoluční socialistické teorie se soudobým praktickým životem a poskytovat náměty pro přemýšlení, zda-li by cesta k socialismu nevedla přes prosazování stále dokonalejšího systému sociálního zabezpečení v tzv. lidovém parlamentě, tj. evoluční cestou. Další možnosti pro přechod k socialismu byly spatřovány ve výstavbě družstevních podniků (projekt družstevní pekárny). Od počátku 20. století se o těchto cestách diskutovalo a diskuse nabyly na důležitosti s dosažením všeobecného volebního práva při volbách r. 1907. Výrazem této bohaté diskuse v sociálně demokratické straně je i ideová pestrost spolkové knihovny Svornosti.

VI.2. Pěvecký spolek dělnický "Lyra" v Lounech.

Dělnický pěvecký kroužek vznikl v Lounech roku 1910 a u jeho zrodu stáli zakladatelé Marek a V. Podskalský. Marek zanedlouho Louny opustil a přesídlil do Přerova, kde byl zvolen poslancem říšské rady za ČSDSD. V. Podskalský v Lounech zůstal a stal se zakládajícím členem Pěveckého spolku dělnického "Lyra" v Lounech.³²

Ustavující valná hromada "Lyry" se konala 21. července 1912 v hostinci Střelnice, centru lounského dělnictva. Proběhla za účasti 40-ti osob, mezi kterými byl nejen již zmíněný Podskalský, ale i zástupce Svazu dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku (Polstr z Prahy), zástupce místní politické organizace (Kniha), okresního výboru 34. volební skupiny ČSDSD (J. Blažek) a odborové komise (Dlouhý).

Přihlásilo se 36 činných a 4 přispívající členové. Rovněž proběhly volby do vedení spolku (předsedou zvolen V. Podskalský) a stanoven členský příspěvek (10 h pro činné a 20 h pro přispívající členy měsíčně).

Zástupce Svazu dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku Polstr se ve svém vystoupení pochlubil, že svaz již sdružuje 34 spolků s 1218 členy a od 1. září 1912 začne vycházet svazový časopis (jeho název bude Věstník dělnického pěvectva a ochotnictva). Rovněž připomněl členům, že *"... nesmí zapomínati, že jsou povinni býti též politicky i odborově organizováni, neboť i pěvecké spolky jsou součástí strany a v rámci téže se pohybovati musí."* Nakonec ještě nabádal členy k dodržování dobrovolné disciplíny a k vytrvalosti v započatém úsilí.³³

Polstrovo vystoupení charakterizuje budoucí postavení "Lyry" jako součásti sociálně demokratické strany. Od svého vzniku byla "Lyra" členkou zmíněného svazu, kterému původně položilo základ Pěvecké dělnické sdružení se sídlem v Praze - od 90. let 19. století zastřešující organizace pražských spolků dělnických hudebníků i ochotníků. Samotný svaz vznikl až roku 1908.³⁴

"Lyra" dostala při svém vzniku do vínku také symbolický peněžní dar (v hodnotě 25 K) od okresního výkonného výboru 34. volební skupiny ČSDSD. I tento fakt dokládá, že užší vztah mezi sociálně demokratickou stranou a "Lyrou" se nezakládal jen na členství ve Svazu dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku, ale v daleko větší míře ve skutečnosti, že členové "Lyry" byly zároveň členy místní či okresní organizace sociální demokracie. - Např. již zmíněný J. Blažek, který byl na ustavující valnou hromadu vyslán za okresní výkonný výbor zastával řadu let ve spolku funkci revizora.

Stav členstva zaznamenal do roku 1914 významný nárůst (celkem 60 členů), ovšem během 1. světové války byla činnost spolku utlumena - omezila se pouze na pořádání večírků pro členy odcházející na frontu. Sama sociálně demokratická strana neorganizovala za války na Lounsku

masová vystoupení a tak ani "Lyra" neměla důvod, aby na ně cvičila sborový zpěv. K oživení činnosti došlo až na začátku ledna 1919, kdy první výborová schůze v novém Československu začala vzpomínkou na padlé členy, jejichž památka byla uctěna povstáním. Valné hromady v únoru 1920 se účastnilo 16 členů, ale spolek se poměrně brzy zotavil a v lednu 1921 už čítal 60 členů (38 přispívajících a 22 činných).³⁵ Dalších zpráv o vývoji spolku nemáme, ale pravděpodobně přežil až do 30. let. Poslední zmínkou o něm (či spíše o jeho neexistenci) je záznam ve spolkovém katastru - v roce 1938 už nebyla další činnost spolku hlášena...³⁶

O sociálním postavení členstva "Lyry" nemůžeme říci nic mimo jedné pozoruhodné výjimky. Jejím členem byl také Adolf Koppl, strojevedoucí z Loun. Ten půjčil spolku 180 K a ještě navíc daroval 40 K na koupi piana, které si tak spolek mohl brzy po svém vzniku pořídit za 220 K.³⁷ Později ještě dotyčný spolek daroval 100 K. Z tohoto příkladu můžeme usoudit, že členem dělnického spolku nebyli jen dělníci, co museli počítat každou korunu, ale také movitější příslušníci "dělnické aristokracie", tj. námezdní zaměstnanci s vysokou kvalifikací. Můžeme zde vyslovit domněnku, že stejně jako příslušníci měšťanstva věnovali část svých příjmů např. na charitativní účely, tak někteří vysoce kvalifikovaní dělníci ji věnovali nezanedbatelné podpoře dělnických spolků. To by svědčilo o tom, že tato vrstva dokázala od horních vrstev městské společnosti přejmout některé vzorce chování.³⁸ Komunistická historiografie v těchto příslušnících "dělnické aristokracie" viděla hlavní příčinu, proč předválečná ČSDSD ztratila svoji revolučnost (byli to zaměstnanci, kteří již měli co ztratit, tudíž ne proletáři) a proto se od nich musela později očistit i KSČ po svém V. sjezdu. Zmíněný příklad však jasně ukazuje pozitivní vliv této skupiny při podpoře spolčování dolních vrstev. Bez podobných darů by bylo i ono skromné vybavení dělnických spolků leckdy nemyslitelné.

Spolek "Lyra" provozoval především sborový zpěv (členy cvičil sbormistr V. Podskalský) a o jeho vystupování na slavnostech sociální demokracie či jejích korporací byl velký zájem. Pro lepší představu uvedme, kde a pro koho spolek vystupoval v roce 1913: 25. března "Lyra" vystoupila na pěveckém humoristickém večírku v Černčicích (bohužel nevíme pro koho), 6. dubna na Pěvecké hudební akademii v Libochovicích, 1. května na oslavě ("táboru lidu") ČSDSD v Lounech, 6. července při slavnosti DTJ v Lounech, 27. července při okresní slavnosti lounské ČSDSD na hradu Pravda, 28. srpna při okresní slavnosti libochovické ČSDSD v Libochovicích, 6. prosince na humoristickém večírku DTJ ve Veltěžích a mimo to na pohřbech členů Niederleho a Brože.³⁹ Spolek nejčastěji vystupoval na slavnostech lounské a libochovické okresní organizace ČSDSD a organizací DTJ v Lounech a okolí, jak o tom svědčí předložený rozbor a také činnost spolku ve zkoumaných letech 1912 - 1922. "Lyra" se také účastnila koncertů pražského Svazu dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku, jehož byla členem (tyto reprezentativní koncerty byly pořádány v Rudolfinu), a rovněž přistoupila za člena odborové komise. Obohacovala program slavností postoloprtské organizace sociální demokracie a lounské sekce mládeže téže strany. Sama "Lyra" tradičně pořádala Silvestrovský večírek a Mikulášskou zábavu. Svá vystoupení inzerovala v místních stranických listech - Lounském obzoru a později v Průboji (župní orgán KSČ).⁴⁰

"Lyra" jako součást sociálně demokratické strany (a později KSČ) oslovovala členy či sympatizanty těchto stran na jejich akcích v Lounech i širším okolí (Libochovice). O vztahu k ostatním spolkům v Lounech a o vědomém podřízení sociálně demokratické straně svědčí i odmítnutí pozvání k účinkování na Husově oslavě r. 1913, kterou pořádal výbor složený z několika lounských spolků. "Lyra" odpověděla, že Husovy oslavy provozovat bude, ale samostatně pod vedením lounské sociální

demokracie.⁴¹ - V této otázce byl ovšem možný posun, zejména po vzniku Československé republiky, kdy i drtivá většina dělníků měla důvěru k prvnímu prezidentovi ČSR. A tak na požádání lounského Osvětového svazu se "Lyra" zúčastnila oslav Masarykových 70. narozenin, když to bylo předtím schváleno výkonným výborem okresní politické organizace.⁴² "Lyra" účinkovala na oslavách Masarykových narozenin nejen v Lounech, ale také v Zeměchách (pozvána zdejší organizací sociální demokracie), v Chlumčanech a Cítolibeč. Změna v postoji k aktivitám jiných spolků (které neměly sociálně demokratickou orientaci) byla možná až po změně postojů místního vedení sociálně demokratické strany.

"Lyra" se snažila také přispět ke zdatu snažení o postavení dělnického domu, jakožto střediska pro rozvoj politické a kulturní činnosti lounských dělníků. Zakoupila 5 podílů v Družstvu pro stavbu dělnického domu (a také ze své činnosti přispívala na shromáždění potřebného kapitálu pro jeho stavbu).⁴³ "Lyra" rovněž darovala v říjnu 1921 100 Kč ve prospěch sovětského Ruska. Zároveň byla patrná snaha o propagaci spolku také mezi širokou lounskou veřejností, neboť "Lyra" darovala městské čítárně vždy nové číslo Věstníku dělnického pěvectva a ochotnictva.⁴⁴

Na základě Rozboru zápisníku o schůzích lze říci, které písně se zpívaly. Jsou zde zmínky o Internacionále, Pochodu socialistů, Marseillaise, ale repertoár revolučních písní a pochodů byl pravděpodobně širší. Jsou zmíněny také partitury a sbory, které "Lyra" koupila, či půjčovala: Vjezd hostů na Wartburg, Čeští muzikanti, Mezi kvítím (mužský hřbitovní sbor), Pod farskou jabloní, Koroptvička, Koupím já si koně vraný, Postilion, Na pahorku kostelíček, Přísaha lesa, Poznání vlasti, Cikáni, Soudruhům a soudružkám..., takže pěvecká činnost nebyla zdaleka omezena jen na revoluční či socialistické písně. Pokud byla i takto široce předváděna před publikem, jak lze předpokládat, mohla zaujmout i daleko větší spektrum milovníků hudby než jen členy a příznivce sociální demokracie a KSČ.⁴⁵

Pěvecký spolek dělnický "Lyra" v Lounech nebyl jediným spolkem v lounském okrese, který se věnoval dělnickému zpěvu. Při rozboru Zápisníku o schůzích jsem našel v r. 1913 zmínku o zpěváckém kroužku "Havlíček" z Cítolib (který "Lyra" nabádala, aby také vstoupil do Svazu dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku a dokonce byl účasten na valné hromadě "Lyry" v březnu 1913) a pěveckém kroužku ve Vršovicích. Protože ve spolkovém katastru je zapsán pouze Národně-vzdělávací spolek "Havlíček" v Cítolibeč, můžeme vyslovit domněnku, že právě s jeho pěveckým odborem "Lyra" udržovala kontakty.⁴⁶ Vršovický pěvecký kroužek byl spíše jen neformálním seskupením, které během 1. světové války zaniklo.

Po 1. světové válce je v Zápisníku o schůzích podobná zmínka o pěveckých kroužcích také v Lenešicích a Chlumčanech, což byla opět pravděpodobně pouze neformální seskupení zájemců o zpěv.⁴⁷

Dělnický spolek pěvecký "Lyru" v Lounech můžeme považovat za součást sociálně demokratické strany, i přestože byla zastřešována Svazem dělnických pěveckých spolků československých v Rakousku. Řízena však byla v podstatě okresním výborem ČSDSD v Lounech (viz diskuse o tom, kde má vystupovat).

Lyra sdružovala ty příslušníky dolních vrstev, u kterých můžeme předpokládat ve své skupině vysokou kulturní úroveň, kterou spolek ještě dále rozvíjel. Spolek umožňoval realizaci hudební produkce pro široký okruh posluchačů na vystoupeních zadaných socialistickou stranou, či konaných za jejího souhlasu. Pozoruhodné je, že před první světovou válkou dosáhl značného počtu členů. - Hudba se jistě těšila mezi lounskými dělníky všeobecné popularitě.

I když spolek vznikl na zcela jasném ideovém pozadí, jeho poslání bylo ryze kulturní. Je pro nás ojedinělým případem, podle kterého můžeme rekonstruovat dělnickou hudební kulturu. Ta se nezakládala jen

na písních revolučních, či socialistických, ale pojala do sebe patrně i díla skladatelů, jež byla řazena do kultury měšťanské (ale byla majetkem každého kulturního člověka), neboť Lyra byla několikrát požádána účinkovat před celoměstským obecnstvem. Prokazatelně se mezi repertoárem objevují lidové písně, další zdroj tvořící dělnickou hudební subkulturu. To dokazuje - můžeme-li poznatky získané studiem hudební kultury abstrahovat - že dělnická subkultura nebyla od té měšťanské (čili od kultury středních vrstev) oddělena nějakou nepřekonatelnou hradbou, ale spíše se navzájem ovlivňovaly. Je zde ovšem otázka, zda-li se ovlivňovaly vzájemně beze zbytku. Nelze totiž předpokládat, že by si dobře situovaný občan královského města Loun prozpěvoval Internacionálu nebo Pochod socialistů. Ale naopak např. lidové písně mohla Lyra zprostředkovávat širšímu okruhu posluchačů, takže ovlivňování bylo možné jen tam, kde obě strany našly minimální komunikační prostor, tj. pokud obsah subkultury toho druhého považovaly pro sebe alespoň za trochu přínosný.

Vznikem Lyry získala kulturní emancipace dělnictva svůj institucionální výraz, v měřítku tehdejších dělnických spolků Lounska vskutku ojedinělý. Stala se příkladem, jak příslušnost k určité politické a ideové linii emancipačního zápasu může přinést své ovoce i ve vytvoření specifické dělnické subkultury, nebo - lépe řečeno - v jejím kvalitativním pozvednutí. Ale v politickém ovlivňování ryze kulturních spolků se skrývalo i jisté nebezpečí: pokud došlo v řídicí politické straně ke sporům a rozkolům, musely se tyto nutně přenést také na půdu podřízených kulturních spolků. V případě ČSDSD nastala tato situace roku 1920 při rozkolu ve straně, tu tehdy Lyra přečkala (místo ČSDSD stála pak pod vlivem KSČ). Ale ve 30. letech o ní zprávy mlčí. Zřejmě nepřečkala stalinskou "očistu" KSČ. Obdobný proces přetrhávané a navazované kontinuity budeme podrobněji sledovat u dělnického tělovýchovného hnutí v následující podkapitole.

VI.3. Dělnické tělovýchovné hnutí na Lounsku.

Kolébkou dělnické tělovýchovy byla Morava: roku 1894 založila skupina sociálních demokratů český dělnický tělovýchovný spolek „Lassalle“ v Juliánově a v Králově Poli, roku 1895 byl založen český dělnický tělocvičný spolek v Husovicích a r. 1896 v Židenicích a v Líšni u Brna. V Praze byla založena první DTJ r. 1897 a téhož roku ji následovalo založení DTJ v Radlicích u Prahy a v Mostě. O rok později vznikly další DTJ v nejvýznamnějších střediscích dělnictva: na Kladně, v Praze VII, ve Vršovicích, na Žižkově a v Moravské Ostravě.⁴⁸

Musíme ovšem připomenout, že dělníci cvičili už dříve v Sokole, jak se o tom zmiňuje dělnická tělovýchovná publicistika. Jako impuls pro vznik samostatné organizace dělnické tělovýchovy udává *"stoupající třídní uvědomění českého dělnictva"* a *"stále měšťáctější ráz Sokolstva"*.⁴⁹ Určitě se v tomto bodě také projevoval zamítavý postoj soc. demokratů k českému státnímu právu, který se ihned projevil v postojích části veřejnosti k sympatizantům této strany. Situace dospěla tak daleko, že sociální demokraté byli z některých sokolských jednot vylučováni pod heslem: *"Co Sokol, to Čech - soc. demokrat není Čech, tedy nesmí býti Sokol!"*⁵⁰

Lze-li soudit na pokročilost emancipace dělnictva podle časnosti vytvoření zvláštní organizace dělnické tělovýchovy, můžeme lounský region pokládat za jeden z nejpokročilejších. První DTJ zde vznikla už r. 1902 v Lounech. Následovaly ji r. 1904 DTJ v Černčicích, r. 1910 DTJ v Jimlíně a r. 1912 DTJ v Chlumčanech.⁵¹

Okolní prostředí, včetně úřadů, nebylo samostatné dělnické tělovýchově příznivě nakloněno. Svědčí o tom i založení DTJ v Lounech. Ačkoliv už r. 1902 se sešlo několik nadšenců a založilo tělocvičný kroužek v Lounech, povolení se DTJ dočkala až v dubnu 1904. Tehdejší neznámý pamětník charakterizuje postoj okolí k jednotě takto: *"Ovšemže v činnosti se nečekalo na slavné úřady a vesele se cvičilo... Jednota se rozvíjela přes*

to, že se muselo bojovati s nepřízní jak úřadů, tak také občanstva, neboť býti tehdy socialistou byl velký přečin proti úřadům i naší tehdejší vlastenecké veřejnosti a cvičit v dělnické tělocvičné jednotě, znamenalo být socialistou."⁵² Špatnou pověst mezi měšťanskou veřejností měl i hostinec Na Střelnici, kam se jednota uchýlila - *"...byl prohlašován za nejhorší, bráněno mládeži v návštěvě jeho, vojáci tam nesměli ani vkročit, školní mládeži hrozeno špatnou známkou z mravů, budou-li do dělnické jednoty chodit cvičit.*"⁵³

I přes nepřízeň veřejnosti DTJ na Lounsku sílily a roku 1907 už pořádaly první veřejné cvičení. DTJ na Lounsku tehdy organizačně - v rámci Svazu DTJ - patřily pod VI. okres se sídlem v Kopistech u Mostu a to až do roku 1919.

S vypuknutím 1. světové války byla činnost jednot přerušena - mladí muži byli odvedeni do války a ze zbývajících členstva cvičilo ještě nějakou dobu žactvo. Ale i tato cvičení byla zakázána úřady. Čtyři válečná léta tak DTJ nevykonávala žádnou činnost. K oživení činnosti jednot dochází v polovině roku 1918. Dva členové výboru DTJ Louny se 13. října 1918 "*účastní propagandy*" v Praze a na Kladně, aby 14. října pomohli v propagaci pro čsl. demokratickou republiku.⁵⁴

Se vznikem samostatné Československé republiky se počet jednot na Lounsku dramaticky zvýšil. Na přímý rozkaz Národního výboru v Lounech byla DTJ propůjčena tělocvična chlapeckých škol k užívání a v krátké době byla využita až 400 cvičícími. Jednoty se rozrůstaly i na venkově, a proto začátkem roku 1919 byl staven XLIII. okres DTJ se sídlem v Lounech. Celkem sdružoval při svém založení 25 jednot lounského a libochovického okresu. Největší jednotou byla lounská DTJ, která tehdy čítala 136 členů činných a 20 přispívajících, 82 členek činných, 30 dorostenců, 8 dorostenek, 100 žáků a 60 žaček - celkem tedy 436 lidí. Dělníků bylo v lounské DTJ 130 průmyslových a 30 zemědělských. Značná byla v této jednotě "organizovanost" v odborech, politických a

družstevních organizací: 100 členů bylo organizováno odborově, 200 politicky a 50 družstevně.⁵⁵

Ale poválečný vzestup DTJ netrval dlouho. Koncem roku 1919 se Československá sociálně demokratická strana dělnická rozštěpila na dva proudy - marxistickou levici a reformní pravici. Boje mezi těmito proudy se nevyhnuly ani tělovýchovným organizacím stojícím pod vlivem sociálně demokratické strany. Oproti pravicovému vedení Svazu Dělnických tělocvičných jednot - v čele s Františkem Hummelhansem – se postavily opoziční komunistické jednoty, kterých byla ve Svazu většina. Jejich strategie byla jasná: svolat svazový sjezd a na něm zvolit nové vedení v čele s představitelem levice J. F. Chaloupeckým. Dosavadní vedení Svazu však tyto opoziční jednoty ze Svazu vylučovalo - počátkem dubna 1921 bylo vyloučených jednot už 300. 8. května 1921 svolal ústřední pracovní výbor opozičních DTJ do Národního domu na Vinohradech Říšskou konferenci okresů a krajů DTJ, na které byla vyhlášena Federace Dělnických tělocvičných jednot, která se stala organizační jednotkou dělnické tělovýchovy na levici socialistického hnutí a byla plně pod vlivem KSČ. Brzy se nová FDTJ prezentovala I. spartakiádou, která se konala na louce na Maninách mezi Holešovicemi a Libní.⁵⁶

Jaký byl výsledek těchto bojů na Lounsku, nám opět prozrazuje neznámý činovník DTJ v Lounech. Počet jednot před rozštěpením ještě významně stoupl a dosáhl počtu 47 (ve XLIII., tj. lounském okrese DTJ). *"Komunisté 44 jednot uchvátili úplně, 2 rozbili (jen jediná a to byla DTJ Pochválov, se ubránila tomuto strašlivému náporu komunistů) a zbyly tak necelé 3 jednoty a ty více na papíře než ve skutečnosti. ...Po rozlomu a rozbití jednoty v Lounech, zůstalo jen několik málo soudruhů v jednotě."*⁵⁷ Boj uvnitř DTJ tedy přivedl většinu členstva do nové FDTJ, ale celkově jí dělnická tělovýchova ztratila mnoho členů a mnohé FDTJ v obcích lounského okresu se neudržely a zanikly.

Ve dnech 25. a 26. prosince 1926 se konal IV. federální sjezd FDTJ, na kterém byla dohodnuta změna stanov a názvu. Do nově vzniklé Federace proletářské tělovýchovy pak vstoupily - a tím se vzdaly svého názvu a autonomie - Svaz dělnických cyklistů, Rudé hvězdy a Dělnický klub turistů. Také na Lounsku se přežívající jednoty FDTJ přejmenovaly na Jednoty proletářské tělovýchovy - JPT.⁵⁸

Velká hospodářská krize, která zasáhla svými ničivými důsledky na začátku 30. let také Lounsko, znamenala další velkou ránu pro dělnickou tělovýchovu. Další organizace zanikly či existovaly jen papírově a tak je nebylo nutno roku 1938 zakazovat či rušit.⁵⁹

K zajímavému jevu došlo na Lounsku ve 2. polovině 30. let, kdy se podařilo obnovit činnost DTJ v Lounech (zde patrně nezanikla úplně nikdy), v Cítolibečích a Lenešicích, jak dokládá Spolkový katastr. Lze to vysvětlit tím, že už od konce 20. let ztrácí KSC na Lounsku svoje někdejší pozice a její sympatizanti se znovu vrací k sociálně demokratické straně a k její tělovýchovné organizaci - Svazu DTJ.⁶⁰

Výčet organizací dělnické tělovýchovy na Lounsku by nebyl úplný, kdybychom nezmínili Dělnický cyklistický spolek pro Louny a okolí, který podle Spolkového katastru vznikl roku 1913, ale pro který se nepodařilo dohledat žádné další archivní materiály.⁶¹ Proto se nyní soustředím na jednotu, ke které se v lounském archivu dochoval kompaktní spolkový archiv. Díky tomu se můžeme pokusit o sondu do mikrohistorie DTJ, FDTJ a JPT v Chlumčanech. Tuto obec vzdálenou 4 km od Loun obývalo na začátku 20. let 557 lidí.⁶²

Ustavující schůze DTJ v Chlumčanech proběhla 4. února 1912 v hostinci "U Havlínů". Vlastní schůzi zahájil důvěrník sociálně demokratické strany Josef Sém krátkým proslovem. Tento počátek symbolizuje spjatost DTJ se sociálně demokratickou stranou. Další průběh schůze byl pravděpodobně totožný s průběhem ustavujících schůzí jiných

DTJ: ze shromážděných v hostinci se přihlásilo 15 členů a byl zvolen výbor, jemuž byl postaven do čela starosta Josef Vágner, zaměstnanec železničních dílen. Podle záznamu se na schůzi také hodně mluvilo o významu DTJ.⁶³

Osudy této DTJ jsou charakteristické i pro jiné nejen na Lounsku: do začátku 1. světové války pokračoval mírný nárůst příslušníků a aktivity (nové oddíly žen a žáků) – to vše skončilo ovšem začátkem války. Neznámý pamětník, který glosuje zpětně Knihu protokolů o schůzích popisuje ukončení činnosti takto: *"V Chlumčanech v DTJ se cvičilo ještě v srpnu 1914. 8. srpna měli cvičení žáci. Tu přišla zpráva, že po císařské silnici přes Chlumčany táhne veliké vojsko. Žáci bez rozkazu cvičitele se rozutekli a po celé čtyři roky potom se nesešli..."*⁶⁴ I když má tato příhoda poněkud kuriózní nádech, dobře ilustruje strach z vojska a války, který mezi dolními vrstvami už na začátku války panoval, a ukazuje, že úřady tehdy nemusely ani zakazovat, aby činnost spolků ochromily. Je však také pravdou, že i chlumčanskou jednotu postihly odvozy. Od srpna 1914 se tedy necvičilo, ani spolek nevyvíjel žádnou jinou činnost.

K obnovení činnosti došlo na jaře roku 1918 a o jejím dalším vývoji si můžeme udělat obrázek prostřednictvím Statistických dotazníků. Roku 1919 měla jednota rekordních 222 příslušníků (tedy nejen členů, ale i dorostenců a žáků), později se počet příslušníků snižoval - r. 1920 jich bylo 189, ale roku 1922 již jen 102.⁶⁵ Tento dramatický úbytek lze vysvětlit rozkolem ve Svazu DTJ, který dolehl také do chlumčanské jednoty. Většina členů jednoty se přiklonila k levici ve Svazu DTJ. Přičemž nejen v Chlumčanech, ale patrně i jinde na Lounsku byla snaha udržet jednotný Svaz DTJ. - I když vedení Svazu DTJ zakázalo jednotám účastnit se oslav 1. máje 1921 v krojích, opozice tento rozkaz nerespektovala. A tak 1. máj 1921 slavili v Lounech všichni členové DTJ (z Chlumčan jich šlo v průvodu 7 v kroji) a rozdíl byl jen v tom, že příslušníci levice šli krojovaní, kdežto příslušníci pravice ne. Příslušníci

levice také strhali z krojových čapek štetky a nahradili je rudým karafiátem a odznakem Karla Marxe.⁶⁶

Tento přístup k řešení krize ve Svazu DTJ se musel ukázat jako dlouhodobě neudržitelný. 4. srpna 1921 se většina chlumčanské DTJ na valné hromadě vyslovila pro zánik spolku a předání majetku Spolku vzájemně se podporujících dělníků. Ze zániku DTJ v Chlumčanech hodně vytěžil Sokol, ale také nově založená FDTJ v sousední obci Blšany. Ale již 16. října 1921 se v hostinci "U Havlínů" konala ustavující valná hromada FDTJ v Chlumčanech.⁶⁷

Roku 1923 je už počet zaregistrovaných jednotářů vyšší - 121, ale roku 1924 opět klesá na 86. Pokles se nezastavil ani v dalších letech (r. 1925 67 příslušníků, r. 1926 jen 48). Roku 1928 dochází opět k vzestupu na 74 členů a na podobném počtu se situace ustálila i příští rok (70 příslušníků).⁶⁸ V roce 1928 dochází k přejmenování jednoty na Jednotu proletářské tělovýchovy. Ovšem rok 1930 je pravděpodobně posledním rokem činnosti JPT, protože po valné hromadě 15. března 1930 veškeré zprávy o chlumčanské JPT utichají, což je třeba dát do souvislosti s propuknutím hospodářské krize a rozjezdu "bolševizace" v KSČ.⁶⁹

Sociální základnu chlumčanské DTJ a později FDTJ a JPT tvořili z velké většiny dělníci, přičemž dělníků průmyslových byl několikanásobně vyšší počet než dělníků zemědělských. Počet zemědělských dělníků byl převyšován také počtem železničních zaměstnanců. Ostatní profese - nepočítáme-li ženy v domácnosti - tvořily zanedbatelný počet členů. Živnostníci se v jednotě počítali jen na jednotlivce. Věkový průměr členů jednoty byl poměrně nízký, i když se neberou v úvahu žáci a dorost - nejvíce členů ve všech sledovaných letech měla jednota v rozmezí 17 - 21 let života a potom v rozmezí 21 - 25 let života. Zajímavá je i otázka politické organizovanosti členů jednoty - zatímco roku 1922 bylo organizováno 40 členů (z celkem 64 členů a členek), roku 1928 bylo členy KSČ jen 12 členů (z celkového počtu 47

členů a členek).⁷⁰ Je to důkaz toho, že zatímco při vzniku KSČ měla tato strana mezi členy jednoty poměrně hodně sympatizantů, v dalších letech se tento počet postupně snižoval a její politika ztrácela mezi dělnickými vrstvami Lounska podporu.

Aby uvedená tvrzení nezůstávala jen ve statistické rovině, lze konkretizovat obsazení vedoucí funkcí v jednotě roku 1922. Starostou byl tehdy František Guth, sedlár, který pracoval ve státní výtopně v Lounech, vychovatelem Josef Krištůf, zámečník, náčelníkem Ladislav Parma, železniční zřízenec, jednatelem Václav Fric, obuvník a kolpoltérem Václav Mašek, obuvník.⁷¹ I když bylo mezi členy jednoty málo živnostníků, dva z nich obsadili vedoucí funkce ve výboru. Pro účast ve vedoucích funkcích nebyl důležitý počet příslušníků k té či oné zaměstnanecké skupině, ale jejich aktivita.

Zatímco členem DTJ a JPT mohl být každý občan, který se chtěl podílet na činnosti tohoto spolku, členem FDTJ se mohl stát pouze proletář, který byl ve Stanovách FDTJ charakterizován třemi podmínkami:

"a/ Žije z výtěžku prací vlastní hlavy nebo vlastních rukou.

b/ Není-li podstatná část tohoto výtěžku závislá na vykořistění práce cizích hlav a cizích rukou pomocí převahy kapitálu nebo výsad.

c/ Je-li jeho práce lidstvu jako celku a jeho pokroku prospěšnou a nikoliv škodlivou."⁷²

Možno říci, že pouze FDTJ tak setrvala na důsledně třídních pozicích už při vstupu nových členů a měla je podepřeny i stanovami.

Cíle dělnické tělovýchovy jsou ve Stanovách DTJ, FDTJ a JPT formulovány podobně - jako účel spolku se deklarovalo všeobecné tělesné, duševní i mravní povznesení členů zákonnými prostředky.⁷³ Z dobových propagačních brožurek se můžeme dozvědět, co se skrývalo za touto vágní formulací. Především šlo o výchovu mládeže v socialistickém duchu. V DTJ se měla mládež učit nejen tělocviku, ale také *"...duševní výchově, aby tak jednoty staly se opravdovou školou pro mládež, opravdovou školou,*

... která by stavěla a doplňovala již hotovými vojáky řady československé sociální demokracie."⁷⁴ Výchova dělnické mládeže v DTJ se měla stát přípravou na vstup do sociálně demokratické strany. Téma sounáležitosti DTJ se sociálně demokratickou stranou bylo také v chlumčanské jednotě častokrát diskutováno. Např. 19. května 1918 promluvil na schůzi DTJ v Chlumčanech člen okresního výboru ČSDSD Chlouba k mládeži. Zdůrazňoval, že je třeba, aby se mládež stala členem nejen DTJ, ale i politické organizace, protože v ní spočívá síla proletariátu.⁷⁵ Sociální demokracie plně podporovala emancipační hnutí žen, což se projevilo i v rovnoprávné pozici žen v DTJ. Ty byly do organizací dělnické tělovýchovy rovněž lákány a přisuzovala se jim jiná perspektiva než být jen ochránkyní rodinného štěstí. Ženy v DTJ měly být hlavně ženami bojovnicemi a kladl se mimořádný důraz na jejich aktivitu: *"Proto vy, dívky dělnické, vstupte v naše řady, starejte se o svou výchovu duševní i tělesnou. Získávejte nové a nové - necht' rostou naše řady. Čím více nás bude vědomých a zdravých bojovníků, tím dříve ztroskotá se dnešní soukromokapitalistická společnost, založená na vysávání slabých a pokořených.*"⁷⁶ DTJ ve svých řadách vítala inteligenci, ale přece jen zde byl určitý odstup - šlo o to, zda-li je to inteligence oddaná věci socialismu a ochotná za něj bojovat, či *"...která od nás chce pouze brát mandáty k různým zastoupením.*"⁷⁷ Od takovéto inteligence by se pak dělnická mládež mohla naučit ledačos špatného - nemusela by jí např. lákat perspektiva řadových bojovníků. DTJ tedy měly připravovat všechny složky dělnické třídy na střetnutí se "starým světem" a zde bylo nutno je vychovávat především ve vytrvalosti, houževnatosti a oddanosti socialismu a straně... Ale, jak se zachovala chlumčanská DTJ, když měl tento závěrečný den zúctování se "starým světem" přijít?

Odprostíme-li se od povšechných formulací, můžeme spatřovat nejpříhodnější období pro prosazení sociálně demokratických představ o společnosti v procesu vytváření Československé republiky v letech 1918 -

1919. Už jsem se zmínil, že 14. října 1918 se také na Kladně pokoušeli sociální demokraté vyhlásit samostatný stát a že tohoto pokusu se zúčastnili i dva členové DTJ z Loun. Spíše se zdá, že se jednalo o izolovanou akci, o které se v Chlumčanech dozvěděli asi zprostředkovaně. Pro ně skončila válka 28. října 1918 a to houkáním sirény železničních dílen v Lounech. Tehdejší člen DTJ Chlumčany Václav Neuman dává do ostrého protikladu organizovanou aktivitu Sokola a nečinnost DTJ. Zatímco Sokol obsazoval úřady a odebíral vojákům přijíždějícím z front zbraně, *"...DTJ zůstaly osamoceny, bez rady a pomoci, nikdo nevěděl co počít a tak řada jednotářů se dala zlákat falešným vlasteneckým pozlátkem. Zástupci DTJ z Chlumčan vyjednávali s vedením Sokola v Lounech, zda se může také hlídek zúčastnit, byli však odmítnuti."*⁷⁸ V situaci, kdy chyběly pokyny z ústředí, rozhodli se v jednotě jednat. Sami na členské schůzi 2. listopadu 1918 rozhodli, že hned od druhého dne bude na chlumčanském nádraží postavena hlídka. Jak vyplývá z poznámky V. Neumana hlídka postavena byla, ale postrádala jakéhokoliv účelu a podpory. Jak vidíme chlumčanská DTJ se plně hodila do obrazu bojovníků za "nový svět" v dělnické publicistice, ale rozhodující moment, tj. někdo, kdo by vydal odpovídající pokyny a měl promyšlenou celou akci (v nejvyšší instanci nejspíše vedení sociální demokracie), zde chyběl. Symptomatické pro ovzduší v DTJ Chlumčany bylo, že mimo vyslání hlídek byl na stejné schůzi schválen návrh na uspořádání mikulášské a posvícenské zábavy.⁷⁹ I revoluční odhodlání mělo své meze...

I když revoluční vlna na Lounsku opadla až daleko později, DTJ Chlumčany už nikdy nevystoupila podobným radikálním činem v duchu revoluční socialistické ideologie. Pozdější účast členů DTJ na táborech lidu měla spíše demonstrativní charakter, i když přinesla konflikt se státní mocí. 25. května 1919 se v Chlumčanech konal tábor lidu proti „*lichvářům a keřasům*“.⁸⁰ Na táboru promluvili *"s. Suchardová ze Slaného a s. Fišer z Černčic"* - patrně funkcionáři soc. dem. strany. Po táboru pak shromážděný

lid obcházel statky a *"se šibenicí a dŭtkami vyplácel a strašil sedláky"*. Po táboru na sebe dlouho nenechal čekat soudní proces a mezi obžalovanými byli i příslušníci DTJ. Další tábory lidu proběhly 1. června v Černčicích, 9. června v Cítolibeč a 17. června 1919 znovu v Cítolibeč - na všech se hojně účastnili také členové DTJ Chlumčany i s transparentem: *"Chceme socialistickou republiku!"*. Všechny uvedené tábory proběhly bez souhlasu vedení sociální demokracie.⁸¹

Všední dny vypadaly v DTJ, FDTJ a JPT Chlumčany dosti podobně. Jádrem spolkové činnosti byla samostatná cvičení družstev členů, členek, dorostenců, dorostenek, žáků a žákyň. Cvičilo se nejčastěji dvakrát týdně. Zpočátku se cvičila především pořadová cvičení, později, jak se zlepšovalo materiální vybavení, se přidružily i jiné sportovní aktivity. Dosažená zběhlost ve cvicích pak byla prezentována na veřejných cvičeních, a to nejen místní úrovně, ale také na obvodních a okresních veřejných cvičeních. Tato veřejná cvičení měla charakter dělnických slavností a sloužila také pro propagaci dělnické tělovýchovy. Vyvrcholením tělocvičné činnosti jednot měla být I. dělnická olympiáda konaná až roku 1921, ve stejný rok jako I. spartakiáda, a II. spartakiáda, úřady nakonec nepovolená.⁸²

DTJ Chlumčany a její nástupnické organizace neměly vlastní spolkovou místnost a tak své schůze a jiné aktivity provozovaly v hostinci "U Havlínů". Hostinský O. Havlín je v protokolech o schůzích titulován jako soudruh a roku 1924 je dokonce doložen jako člen FDTJ. Protože byl zároveň majitelem hospody, měl z DTJ jistě velký prospěch. Jak říká pamětník V. Neuman: *"DTJ musela mu platit nájemné z používání sálu ku cvičení a za použití pro divadlo a taneční zábavu. Nestačilo mu, že měl dobrý zisk z výčepu apod. při návštěvách cvičení a zábav."*⁸³ Členem DTJ, FDTJ či JPT nemusel být člověk jen z přesvědčení, ale také pro podnikatelský zisk (nebo mohl obě tyto pohnutky vhodně spojit), což

trochu relativizuje předchozí naše doklady o ideologickém profilu DTJ a dokládá jasné hranice "proletářské kultury". Někdy měl u dolních vrstev větší možnost uspět zisk než ideologie...

Ovšem drtivá většina členstva pracovala v dělnické tělovýchově ze silného přesvědčení. Jedním ze cvičení I. dělnické olympiády mělo být cvičení s bílými koulemi. 25 párů bílých koulí jednotě zhotovil v železničních dílnách v Lounech jeden ze soustružníků, ale za 50 kg pšenice. Uvážíme-li že to bylo na jaře 1919, kdy vrcholil poválečný nedostatek, a že příslušníci jednoty pšenici přinášeli po troškách, byl jejich zápal pro dělnickou tělovýchovu obdivuhodný.⁸⁴ Tento aktivní postoj však nebyl také vždy pravidlem. Když se v dubnu 1920 rozklížila žíněnka, tak se starosta tázal, kdo z obuvníků - členů jednoty a díky své profesi odborníků - se ujme opravy žíněnky: *"Po velkém nucení žádný z nich nechtěl žíněnku spraviti, jeden dokonce se vymlouval, že šiti nedovede. Přihlásil se tedy s. náčelník, že žíněnku zašije sám."*⁸⁵ - Žíněnku tedy nakonec opravil lakýrník.

Významným zdrojem příjmů jednoty bylo pořádání mikulášských a posvícenských zábav, divadel pro dospělé i děti, dětských dnů. Spolu se Spolkem vzájemně se podporujících dělníků byl v zimě pořádán všedelnický ples. Jednota vlastnila i knihovnu, nad jejíž ideovou čistotou dohlížel vychovatel. Tak 27. února 1921 byly do knihovny objednány knihy: Mučednice za osvobození proletariátu, Prosincová stávka, Proti vládní a pravičácké perzekuci a správě, když bylo předtím vyřazeno kratochvilné čtení Tarzan mezi opicemi.⁸⁶ Vychovatel měl především na starost ideovou výchovu členstva, takže do jeho kompetence spadaly též přednášky. Jejich témata byla různá - socialismus, proticírkevní agitace či význam dělnického tělocviku. Z ubíjející všednodennosti vytrhovaly příslušníky jednoty oslavy 1. májů a kratší, či delší výlety. Oblíbenými výletními místy se staly nedaleký hostinec "Vinárna", obec Peruc proslavená pověstí o Oldřichovi a Boženě, či romantické Bílichovské údolí

za obcí Žerotín v rozsáhlém lesním komplexu Džbánu. Toto údolí se stalo několik let po sobě místem prázdninového tábora Spartakových skautů práce, jejichž oddíl při DTJ Chlumčany fungoval.⁸⁷ Oslav 1. máje a výletů se zpravidla účastnily i okolní DTJ a FDTJ v Černčicích či Cítolibeč, stejně jako chlumčanská jednota byla hostem na akcích těchto a jiných jednot. Mimo odborů zábavního a divadelního, jejichž činnost byla zmíněna výše, měla jednota i své fotbalové mužstvo.⁸⁸

Při akcích pořádaných DTJ - hlavně při zábavách a při plesech - docházelo často k hádkám, jejichž viníkem byl alkohol. Proto se na schůzích často mluvilo o správném chování, jak prozrazuje např. zápis z valné hromady 6. ledna 1919: *"...hlásí se s. Neuman, který nám domlouvá a varuje před zvyky jako jsou: nemírný tanec, kouření, pití lihovin, karbanictví a jiné zlořády, které člověku mladému prý velice škodí."* Naproti tomu přítomný důvěrník okresu DTJ František Doucha pronesl: *"Všechno, ale střídme s rozumem, nemůže škodit."*⁸⁹ Ustanovila se také desetihalířová pokuta za "různé nepěkné zvyky" - za podlezení náradí, za každé německé slovo, za mluvení v pozoru, za pozdní docházku do cvičení bez náležité omluvy a za hádání, hrubá slova a pomluvy.⁹⁰ Často se v jednotě mezi sebou hádaly ženy, a když byly rozhádané, tak obvykle jejich družstvo ani necvičilo. Proto vedení jednoty soudilo: *"...že je mezi nimi "někdo", kdo úmyslně dělá rozkol."* Jedna z členek údajně pronesla výrok: *"...že v Sokole by cvičila, ale v DTJ to nic není."*⁹¹ Ačkoliv proběhla různá pátrání a bylo apelováno na ženy, aby se rozhodly, která chce zůstat v jednotě a která ne, propukaly spory mezi nimi periodicky znovu.

Členství v DTJ bylo považováno za politickou angažovanost ve prospěch sociální demokracie. Ta mohla přinášet i rodinné rozbroje, jak svědčí příklad Václava Sachra, člena chlumčanské DTJ, který byl za ní zvolen do okresního výboru DTJ v Lounech (spolu se čtyřmi dalšími členy DTJ Chlumčany). Jeho rodina brala členství v DTJ jako *"rodinnou potupu"* a jeho rodiče si nepřáli, aby byl byt' jen *"tichým členem"*. A tak dopisem se

odhlásil ze členství těmito slovy: *"S povzdechem nad vykonanou prací, oznamuji vám, že k uklidnění rodinných poměrů mě dohání k tomu, že není mi dopřáno ani tolik, abych mohl alespoň vám ve schůzi se odhlásiti..."*⁹²

Dlužno dodat, že případ Václava Sachra byl ojedinělý. Rodiny obvykle vykazovaly pochopení pro politickou angažovanost svých členů a leckdy se do jednoty hlásilo několik nositelů téhož příjmení, patrně tedy také jedné rodiny.

Jednota se při své běžné činnosti nevyhnula konfliktům se státní mocí. Jak již bylo řečeno výše, velkou důležitost přičítaly organizace dělnické tělovýchovy náboru mládeže do svých řad. Ústředí FDTJ vydalo jako propagační materiál pro své mladé příznivce rozvrhy školních hodin datované 1. zářím 1924. Na jejich přední části se mimo vlastního rozvrhu objevily portréty Lenina a Marxe, spolu s hesly: *"Děti dělníků a rolníků, spojte se!"* a *"Kdo nepracuje, ať nejí!"*⁹³ Na zadní části se nalézal proslov k žákům a žačkám. Byl koncipován jako pozvánka do řad federovaných jednotářů. Poukazuje na skutečnost, že děti dělníků a rolníků žijí v materiálním nedostatku, který zapříčiňuje špatný zdravotní stav dělnické mládeže. Rodiče nevidí z takovéto situace východiska a *"...jsou i takové případy, kde otec utápí svou bídu v pití a matka v modlení."* Řešení FDTJ navrhuje jediné - je třeba, aby se mládež přihlásila do FDTJ: *"Budeme Vás silnit a vychovávat, abyste si, až dorostete, utvořili život lepší, než jaký máte dnes pod bičem chytráků a vykořisťovatelů."* Zároveň je mládež varována před *"měšťáckými, klerikálními a lžisocialistickými tělocvičnými jednotami"*.⁹⁴

Nebylo divu, že pro tuto dikci byly rozvrhy hodin zabaveny. Ale přesto dva činovníci chlumčanské FDTJ, Václav Mašek a Jaroslav Levic, nevezali tento zákaz na vědomí a rozvrhy hodin žactvu rozdávali. Byli za to Okresním soudem v Mostě odsouzeni, každý *"...k trestu 20 Kč pokuty neb 24 hodin vězení."*⁹⁵ Tyto rozvrhy školních hodin měly také dohru pro celou Federaci DTJ. Byly totiž posuzovány jako nepřipustná politická agitace,

neboť od listopadu 1924 měly děti zakázáno cvičit v FDTJ. Celá věc měla dohru na pražském policejním ředitelství, které dalo Federaci DTJ výstrahu rozpuštěním.⁹⁶

Zmíněný zákaz nejen, že podstatně omezil nábor žáků do jednoty, i když ho úplně nezastavil (nařízení se všelijak obcházelo, nebo i nerespektovalo), ale především se stal hlavním argumentem pro zákaz II. spartakiády roku 1928. Do programu spartakiády bylo zařazeno i cvičení žactva, a proto 19. dubna 1928 doručilo pražské policejní ředitelství do sekretariátu FPT výměr, jímž bylo konání II. spartakiády policejně zakázáno. Vystoupení bylo dále zakázáno *"s ohledem na veřejný klid a pořádek."* Výměr došel ve stejný den, kdy byly podepsány smlouvy o pronájmu plochy ke cvičení. Nepomohlo ani odvolání k Zemské správě politické, neboť ta zákaz 8. května potvrdila. Při odvolání pak znovu potvrdilo zákaz ministerstvo vnitra 14. května 1924.⁹⁷

To již byly v plném proudu protesty proti zakazu II. spartakiády, kterých se zúčastnila i chlumčanská JPT. Dne 12. května 1928 se konalo v hostinci "U Havlínů" protestní shromáždění proti zakazu II. spartakiády. Nedílnou součástí byl i protest proti zakazu cvičení žactva v jednotách.⁹⁸ Fakt, že se v archivu jednoty našel koncept dopisu od místního obecního zastupitelstva Policejnímu ředitelství v Praze, dovoluje domněnku, že protest proti zakazu spartakiády měl široký ohlas. Obecní zastupitelstvo *"...vysloвило přání, aby se II. spartakiádě nebránilo zákazem a sice se stanoviska demokratického, poněvadž jde o ukázkou tělovýchovy a sportu obdobného druhu jako byly všesokolský slet a Olympiáda, kteréžto slavnosti byly povoleny bez námitek a vládou podpořeny."*⁹⁹

Samotná jednota argumentovala obdobně - u ostatních tělovýchovných organizací žádný zákaz cvičení mládeže vydán nebyl. A neodolala také uštědření malého políčku policejnímu ředitelství: *"Přiznejme i strach policejního ředitelství z bytostí dětských, stojících v proletářských tělocvičných jednotách, ale tu při vši krajnosti dalo by se*

nejvýše jednati o vyškrtnutí žactva z programu slavnosti..."¹⁰⁰ K protestu chlumčaské JPT se připojily také další spolky z Chlumčan sdružující dělníky: Spolek vzájemně se podporujících dělníků pro Chlumčany a okolí a Sbor dobrovolných hasičů. Oběma spolkům a jednotě pak byla udělena Zemskou správou politickou výstraha s upozorněním, že *"...v případě opětovného překročení stanov bude proti nim dle zákona zakročeno."* Protest spolků byl totiž kvalifikován jako *"statutární překročení meze své působnosti"* a *"porušení právního řádu"*.¹⁰¹ Předseda chlumčanské JPT Josef Krištůf byl navíc Okresní politickou správou v Lounech odsouzen k pokutě 20 Kč ve prospěch chudinského fondu obce Chlumčan a v případě nedobytnosti k trestu vězení na 2 dny.¹⁰²

Z celé protestní akce proti zákazu II. spartakiády je zřejmé, že příslušníci JPT Chlumčany měli silnou podporu nejen u Spolku vzájemně se podporujících dělníků, se kterým udržovali úzké vztahy, ale také od spolku hasičů a obecního zastupitelstva. JPT v Chlumčanech byla tedy spolkem plně etablovaným v širším prostoru vesnického společenství, který měl podporu i mimo svoji členskou základnu. Akční rádius této podpory však pravděpodobně končil u příslušníků dolních vrstev v Chlumčanech a dál nepronikl.

Příslušníci dolních vrstev viděli v členství v DTJ, FDTJ a JPT Chlumčany jednu z možností společenského styku mezi sobě rovnými a rovněž možnost sportovního a kulturního vyžití, pro které jinde nenacházeli dostatek prostoru. K možnosti seberealizace v jednotě přistupovala funkce výchovná, projektovaná a uváděná v praxi ideově "vyspělejšími" členy jednoty. Měla jednak dimenzi mravní, kdy šlo o to odstranit některé zlozvyky v dělnických vrstvách běžné (alkoholismus, karetní hry...), jednak dimenzi ideologickou, jak o tom bylo obsírněji pojednáno i s dobovou dokumentací. Výrazem této ideologické výchovy se stalo pěstování tělesné kultury jako nástroje k upevnění mezilidských

vazeb v kolektivu jednoty (sami ji definovali jako funkci třídní). Tělocvik nebyl jedinou formou ideového upevnění členů. Dalšími formami byly oslavy 1. máje, taneční zábavy, výlety atd., pořádané spolu se Spolkem vzájemně se podporujících dělníků v Chlumčanech (od 1893). Tyto akce přesahovaly úzký rámeček členstva jednoty a byla snaha do něj vtáhnout všechny příslušníky dolních vrstev v Chlumčanech a vytvořit mezi nimi vazby, které by se nezakládaly jen na jejich společné majetkové a společenské pozici.

Takto vytvořená ideologická jednota, dosažená dlouholetým kulturním a politickým působením, měla být - podle svých tvůrců - nezbytným předpokladem ke zdárnému provedení rozhodné politické akce, tj. revolučnímu přechodu k socialismu. Takovéto ideové pouto ke hnutí mohlo být velice silné (jak bylo řečeno, probíhaly pro členství v jednotě spory v rodinách), ale také nemuselo, jak ukazuje příklad rozhádaných členek jednoty, které tuto ideovou linii - asi nevědomky - narušovaly.

Toto pojetí přípravy přechodu k socialismu umožňovalo konstrukci ideálního typu dělníka - aktivního bojovníka za lepší zítřek: ten musel být členem strany, měl být členem odborové organizace, zároveň se angažovat v družstevním hnutí (tj. mít podíl v konsumu a chodit tam nakupovat) a svůj volný čas využívat v tělocvičné jednotě, nebo na zábavách pořádanými dělníckými spolky. S tím jsme se setkali již u "Lyry" a v chlumčanské jednotě se dokonce "organizovanost" sledovala ve statistických přehledech.

Konstrukce "proletářské kultury", která má funkci výchovnou a agitační, narážela na pro ni osudové limity. Při dynamickém ideovém vývoji socialistického hnutí se koncepty přechodu k socialismu měnily - v zásadě oscilovaly mezi revolučním a evolučním řešením (již jsem se níže zmínil o tom, jak různorodé bylo myšlenkové klima v ČSDSD od počátku 20. století). Vytváření kulturních vazeb mezi dělníky bylo kontinuální, ale zároveň členům jednoty a příslušníkům širšího společenství dolních vrstev

nebylo zřetelné, jaký ideologický smysl mají, protože o tom nepanovala shoda ani ve vedení strany.

Jinými slovy řečeno, politické zvraty uvnitř socialistického hnutí byly natolik silné, že původní koncept "proletářské kultury" jako kultury, která má být společná všem dolním vrstvám a má je naučit aktivnímu přístupu ke svému sociálnímu osvobození vrcholící novou společností (kterou nelze vytvořit jinak než revolucí), zůstal jen jednou z variant ideových konceptů emancipace, který po rozpadu jednotné ČSDSD převzala KSČ. Mezi bezpočetnými nástroji, kterými tento "revoluční" koncept emancipace (či spíše už hegemonie) prosazovala na místních úrovních, bylo i bezvěrecké hnutí.

VI.4. Federované komunistické osvětové jednoty - Svaz proletářských bezvěrců.

Federované komunistické osvětové jednoty (dále jen FKOJ), respektive Svaz proletářských bezvěrců (dále jen SPB) jsou příkladem spolků, které stály plně pod vlivem KSČ a byly jí také řízeny. Posláním těchto spolků byla ateistická výchova nejen členstva, ale i působení v tomto směru na ostatní příslušníky obcí, kde skupiny těchto spolků působily. Vše se mělo dít spolu se šířením komunistické ideologie.

Členství v FKOJ bylo určeno spíše pro členy KSČ, neboť již její stanovy říkají: *"Jest morální povinností každého stoupence strany státi se členem tohoto spolku a tím jeho snahy v každém směru podporovati."*¹⁰³ Když došlo roku 1926 ke sjednocení bezvěreckého hnutí levé části tehdejšího politického spektra dostaly všechny tyto bezvěrecké spolky jednotný název - Svaz proletářských bezvěrců.¹⁰⁴ Tím se stal spolek přístupnější pro všechny "proletáře", neboť stanovy byly změněny ve smyslu, že je *"povinností každého proletáře"* stát se členem SPB.¹⁰⁵

Při vstupu do SPB musel uchazeč na přihlášce prohlásit nejen, že bude řádně plnit veškerá usnesení, ale také že není členem žádné církve. Pro ten případ, že potenciální člen byl sice nepraktikujícím, ale přece jen "papírovým" členem církve, byly připraveny i formuláře pro výstup z církve, jež se používaly i při dokonání úspěšné agitace mezi nečleny, tj. když se taktéž odhodlali k výstupu z církve.¹⁰⁶

Jakousi výhodou, která měla nalákat nové členy, byla skutečnost, že svými členskými příspěvky si členové do 50-ti let přispívali na pohřební fond, ze kterého jim měl být uhrazen pohřeb žehem, či pozůstalým vyplaceno 1000 korun při pohřbu zesnulého do země.¹⁰⁷

Protože Louny byly sídlem okresu a také župy, byl zde přirozeně i obvodní výbor SPB. Ten roku 1928 sdružoval 1 006 členů. Co se týče jejich politické příslušnosti tak ze zmíněného celkového počtu bylo 689 členů KSČ, 32 národních socialistů, 25 sociálních demokratů a 260 bezpartijních. Netřeba asi dodávat, jakým směrem spolek směřoval. Podobné statistické rozdělení členstva vykazoval i sousední obvod SPB Lom u Mostu - z jeho 3 017 členů bylo 1263 komunistů, 216 národních socialistů, 146 sociálních demokratů a 1392 bezpartijních.¹⁰⁸ V samotném lounském okrese působilo 11 skupin FKOJ a SPB (Blšany, Černčice, Černochoch, Hřivice, Lenešice, Líšťany, Louny, Peruc, Slavětín, Telce - Skály a Veltěže), jejichž velká většina vznikla ve 2. polovině 20. let a všechny byly roku 1933 nařízením Zemské správy politické zakázány.¹⁰⁹

Nepřízeň času však přečkaly archivní materiály různorodé povahy, které se týkají činnosti 5 skupin FKOJ a SPB (Blšany, Černochoch, Lenešice, Peruc, Telce - Skály). Velikost skupin byla různá: 52 členů r. 1930 v Telcích - Skalách, 34 členů r. 1931 v Peruci, 25 členů r. 1930 v Blšanech a jen 8 členů r. 1930 v Černochově. Samozřejmě počty členů během let kolísaly, ale jen málokdy nějak zásadně.¹¹⁰ Co se týče věku, tak v bezvěreckém hnutí byli angažováni především lidé středního věku - většina členů SPB Telce - Skály se narodila v 80. - 90. letech 19. století. V

této skupině SPB tvořili většinu členů v letech 1926 - 1930 dělníci (25), bylo zde také 10 zřízenců pravděpodobně ČSD, 6 domkářů, 4 ženy v domácnosti, 3 zedníci a ostatní členstvo tvořili živnostníci (zámečník, řezník, kočí, krejčí, truhlář, obuvník, kolář, malíř pokojů a další). Byl zde dokonce i jeden železniční zaměstnanec a dílenský podúředník.¹¹¹ Bezvěrecké hnutí nebylo doménou pouze mužů - r. 1929 bylo ve skupině SPB Peruc ze 23 členů 8 žen. Je zde patrná i příslušnost některých rodin k bezvěrecké myšlence (v Seznamu členů SPB Peruc jsou zaznamenána jména Jiřík - Jiříková, Navrátil - Navrátilová, Novák Eduard - Nováková Terezie - Novák František - Nováková Aloisie, Halama Oldřich - Halama František - Halamová Anna).¹¹²

Těžiště života bezvěreckých spolků spočívalo ve schůzích, které se zpravidla konaly v některém z místních hostinců. Projednával se zde postup bezvěreckého hnutí v obci a ve státě a také různé organizační záležitosti. Poněkud slavnostnějšího rázu byly výroční schůze, kde se volili funkcionáři spolku a projednávalo hospodaření skupiny. Referáty na schůzích byly úderné a také obsáhlé: Na IV. valné hromadě SPB v Peruci 23. února 1930 proslovil s. Sajner *"...zprávu, jak se má dále pracovat v bezvěreckém hnutí, ""hlavně abysme rozvinuli svou činnost vůči papeži a všem církvím"" a po hodinovém věcném referátě končí"*.¹¹³ Leckdy na schůze zavítal některý důvěrník KSČ, aby zde proslovil přednášku. Časté byly návštěvy poslance za KSČ Jaroslava Blažka z Loun. Většinou každý člen skupiny odebíral bezvěrecký časopis Maják a můžeme se domýšlet, že jeho články byly na schůzích také rozebírány.¹¹⁴

Skupiny si vedly také evidenci o svých členech v Soupisných listech členů SPB, ty potom posílaly na karlínské Ústředí SPB. Jsou zde kolonky o počtu členů, příslušnosti členstva k politickým stranám, působení církví v obci a jiné.¹¹⁵

Skupiny se snažily popularizovat bezvěrecké hnutí i pomocí tzv. přednášek se světelnými obrazy. Byly to přednášky doplněné promítáním a

tak slučovaly v sobě několik předností: *"srozumitelnost, zábavnost, velké návštěvy a v jejich důsledku i dobré finanční příjmy, sloužící k úhradě nákladů režijních."*¹¹⁶ Každá skupina obdržela nabídku přednášek od ústředí. Přednášky byly rozděleny do několika okruhů: přírodovědného (vznik života, vývoj člověka), protiklerikálního (antiklerikální agitace), historického (dějiny revolucí a bojů dělnictva), oddílu Dnešní Rusko a tělovýchovného.¹¹⁷

Hlavní náplní spolku byla protináboženská agitace. Bylo apelováno na členy, aby se neúčastnili církevních slavností a poutí, roku 1926 se organizoval podpis petice proti přijetí kongruového zákona a za přijetí Bartoškova návrhu na rozluku církve od státu.¹¹⁸ Členové SPB se snažili, aby co největší počet obyvatel jednotlivých obcí vystoupil z církve. V perucké skupině vyhlásili členové pro rok 1930 cenovou soutěž pro členy, kteří získají nejvíce nových členů do skupiny, či nejvíce vystoupivších z církve. Soutěž pak byla pro velký úspěch opakována i v roce 1931 a byla spjata s finančními odměnami soutěžících.¹¹⁹

Povinnost každého proletáře být členem SPB se u skupin striktně vyžadovala, nebyla jen planým uvedením stanov. 17. srpna 1926 se na mimořádné členské schůzi SPB Telce – Skály debatovalo, zda-li pěvecký kroužek organizovaný při této skupině má vystoupit na pohřbu dítěte, dcery člena Novotného. On sám žádal o vystoupení kroužku na pohřbu. *"V tomto naléhavém bodu bylo hodně debatováno, a na návrh jednotlivých členů výboru usneseno, by jednou pro vždy, pak-li skupina bude mít založen pěvecký kroužek, že se nezúčastní pohřbu nečlena, ani kdyby matka, neb otec byl členem, a dítěti nebylo ještě 6 roků."* Politická důslednost tak převážila nad lidským citem a úctou k zemřelému rodinnému příslušníkovi člena. Jako komické pak působí zdůvodnění: *"...protož jest svatou povinností, každého proletáře by stál ve skupině..."* - a toho si byl vědom i zapisovatel, který slovo *"svatou"* přeškrtl a přepsal na *"nutnou"*.¹²⁰ Později se však pohled na tento problém změnil a bylo

odsouhlaseno, že pokud by zemřel bezvěrec a nebyl členem skupiny a pozůstalí by chtěli, aby se mu šlo zpívat na pohřeb, *"...tak jest povinnen (pozůstalý - pozn. J. M.) zaplatiti prozahálku těm členům zpívajícím na pohřbu."* I zde byl tedy možný názorový posun.¹²¹

Členové FKOJ a SPB dodržovali vzorně nepsaná pravidla dělnické solidarity. Po tragédii u duchcovského viaduktu byla na valné schůzi SPB Lenešice 15. února 1931 *"vzdána čest padlým bojovníkům"* a byla vykonána sbírka pro pozůstalé, která s přispěním organizace vynesla 65 korun.¹²² I když se skupiny leckdy potýkaly s finančními těžkostmi, poskytovaly dary pro politické organizace KSČ, pro fond Rudého práva, pro Rudou pomoc, či Kuratoriu pro péči o proletářské dítě, či pro nákup traktorů pro SSSR. A naopak leckdy finanční příspěvek také dostaly od FDTJ. Mezi různými dělnickými spolky v obcích fungovala vzájemná pomoc. A nejen ve finančních otázkách, ale i při přípravě např. všedělnických plesů, pouťových zábav či oslav 1. máje.¹²³

SPB byl plně pod vlivem KSČ a tak se v něm odrážely i určité změny v politice této strany. Na výborové schůzi SPB v Telcích - Skalách 9. března 1929 prezentuje František Hora, jeden z členů, svůj názor *"...by nebylo vtahování do skupiny žádných politických věcí, neb náš SPB se zakládá na stránce nepolitické a přijímá členy jakékoliv strany."*¹²⁴ Hájil tak nadstranickou pozici spolku, který by neměl chovat žádných politických záští a být skutečně jednotným bezvěreckým hnutím. Později se však situace podstatně mění. V souvislosti s tzv. bolševizací KSČ je nutno vnímat např. doporučení delegátům obvodní konference SPB v Lounech od vedení mateřské skupiny v Lenešicích, které na schůzi 9. února 1930: *"...uloženo delegátům, aby na plenárce hájili třídní revoluční duch a aby zavrhovali neutralitu k politickým akcím."*¹²⁵

Akce skupin se navenek vyznačovaly spíše kampaňovitostí, než aby v místním prostředí byla získána nějaká početnější klientela, která by

byla účastna na bezvěreckém hnutí. "Třídní a revoluční" duch celého SPB zřejmě bránil, aby se práce v tomto spolku stala lákavější pro větší počet obyvatel v obcích a tak počet členů jednotlivých skupin podle dostupných údajů spíše stagnoval, než aby stoupal. Funkcionáři si také v Knihách schůzí stěžovali na nízkou účast samotného členstva na akcích spolků. Kritická situace nastala na začátku 30. let, kdy například v Lenešicích se řádných schůzí účastnilo ze 42 členů jen 6 - 7.¹²⁶ V Lenešicích trvala tato pro spolek nepříznivá situace až do jeho zrušení roku 1933. V jiných skupinách SPB se nezájem členstva o větší aktivitu projevovat také, i když ne tak markantně. Lze ho dát do souvislosti s odlivem sympatií od KSČ, který právě ve 30. letech nastává a je přímým důsledkem bojů ve straně samotné a mezi jejími představiteli na Lounsku.

V agitačních aktivitách SPB můžeme spatřit jasné meze, kterých mohl spolek dosáhnout, pokud operoval s myšlenkami, které se vymykaly z kontextu tradiční kultury natolik, že je většina příslušníků dolních vrstev (zvláště na lounském venkově) nepřijala. Limitujícím faktorem nebylo jen samo bezvěrectví, ale také stranické řízení spolku. K takto pojímané účelové konstrukci "proletářské kultury" se ve vesnickém společenství hlásili jen jednotlivci (maximálně několik desítek lidí) a většina obyvatel zůstávala ve vlivu tradiční kultury, kterou zdědili od svých rodičů a jen pozvolna byla prostupována novými civilizačními trendy. SPB zůstanou pro nás především důkazem, že ani do konstrukcí ideové jednoty nebylo možno libovolně vkládat jakékoli prvky.

Kapitola VII.

Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva "Barák" v Lounech

Zakládající valná schůze Podpůrného a vzdělávacího spolku národního dělnictva "Barák" v Lounech proběhla 28. února 1897 v sále hotelu „Občanská záložna“. Schůzi zahájil redaktor a vydavatel lounského mladočeského časopisu Lučan Václav Mařík. Předsedou nového spolku byl zvolen Josef Havlíček (zaměstnanec drah z Loun), do výboru *"bratři"* (jak se sami členové Baráku nazývali): Josef Němec (zaměstnanec starého cukrovaru v Lounech), František Derfler (kovář v Lounech), Josef Aksamit (typograf v Lounech), František Lébl (zahradník v Lounech), Antonín Holý (hostinský v Lounech) a Jan Říha.¹

Angažovanost činovníka mladočeské strany Václava Maříka na založení Baráku spolehlivě ukazuje základní motiv vzniku spolku. Zakladatelé spolku se snažili národně orientovanému dělnictvu poskytnout organizační základnu, aby se na jedné straně hnutí dělníků konstitovalo samostatně uvnitř tábora národní politiky a aby se na straně druhé stalo účinnou protiváhou také na Lounsku sílícímu vlivu sociálně demokratické strany. Tyto hlavní úkoly spolku při jeho vzniku charakterizoval v roce 1937 tehdejší předseda spolku František Petržilka slovy: *"Barák založen... také hlavně proto, aby se (dělnictvo – pozn. J. M.) vymanilo z pout červené sociálně demokratické internacionály, a aby se postavilo na své vlastní stanovisko národního citění."*² Jak už bylo zmíněno výše (podkap. III.1.), založení spolku národních dělníků nebylo jen lounskou specialitou, ale národní dělníci se organizačně zachycovali v politickém životě všude po českých zemích právě v roce 1897.

Proč si spolky (nebyl to zdaleka jen ten lounský) národních dělníků propůjčovaly jméno Josefa Baráka? Jednoduše proto, že tento

slavný mladočeský novinář celou svou politickou činností ztělesňoval a spojoval ideály sociálního pozvednutí dělníků s českým národním hnutím. Josef Barák (1833 – 1883) byl synem kočího a domovníka v jedné osobě. Jeho rodiče se po celý život potýkali s existenčními problémy, takže Josef nemohl pro chudobu rodičů ani dokončit studia. Stal se novinářem a už za bachovského absolutismu – a tím více později – se angažoval v českém národním hnutí, což mu vyneslo několikrát pobyt ve vězení. Získal si tím ale i popularitu angažované národní společnosti. Od počátku emancipačního probuzení dělnictva se účastnil dělnické spolkové činnosti v pražských dělnických besedách (především přednáškami) a stal se bojovníkem za zrovnoprávnění dělnictva uvnitř české národní společnosti. Považoval řešení dělnické otázky v duchu potřeb české národní politiky za důležitou podmínku jejího úspěchu. Kládl důraz především na vzdělávání dělníků, neboť povznesením dělníkovy vzdělání se měl položit základní kámen k jeho vyrovnání s vyššími společenskými třídami, nikoliv třídním bojem se vším, co z toho vyplývá. Dělnickou otázku považoval za součást ideje svobody a spravedlnosti, takže Barákův program se dal shrnout do několika zásadních myšlenek: dělníkovi se mělo dostat vzdělání, k tomu bylo nutno, aby společnost povolila dělnické spolčování, musela tu však být přítomna láska k vlasti, aby se dělnické spolky nedostaly na scestí. Teprve po důkladném vzdělání se mělo dělnictvu dostat účasti na politickém životě země.

Roku 1872 se stal J. Barák redaktorem Dělnických listů, kde zastával názor, že nejprve je třeba vyřešit otázku státoprávní, a pak bude vyřešena otázka dělnická (tj. sociální). Už tehdy hájil požadavek všeobecného hlasovacího práva. Zákonitě se musel potom dostat do rozporu s prvními výhonky socialistického dělnického hnutí a tak v září 1872 je v Dělnických listech otištěn dopis, jímž se J. Barák vzdává redakce listu. O dělnictvo má zájem i nadále, ale svou energii věnuje cele politickým aktivitám v mladočeské straně. Později se stane členem sboru

důvěrníků mladočeské strany a od roku 1874 až do své smrti odpovědným redaktorem Národních listů. Jméno Josefa Baráka v názvech spolků národních dělníků mělo tedy potvrdit kontinuitu spolku s národní politikou a rovněž ukázat směr, kterým se hodlá ubírat do budoucnosti.³

Účel spolku je zřejmý už z části jeho širšího názvu – byl jednak podpůrný, jednak vzdělávací. Spolek podporoval své členy v případě onemocnění nebo úrazu, členy stářími nebo *"úplným zmrzačením navždy práce neschopné"* a rovněž přispíval na pohřby zemřelých členů. Deklaroval i vznešené cíle výchovy ve směru národním a vlasteneckém a snahy vzbudit ve členech zájem o vzdělání a ušlechtilou zábavu vůbec.

K zajištění hmotných závazků spolku - podpor a pohřebního - byl zřízen podpůrný fond, do kterého bylo odváděno zápisné a příspěvky řádných členů, část příspěvků přispívajících členů, výnosy ze zábavných podniků a polovina všech darů a odkazů věnovaných spolku a měl ještě některé další zdroje. Základní jistina podpůrného fondu byla stanovena na částku 100 zlatých. Minimální podpora byla stanovena na 30 krejcarů denně a začala se vyplácet, trvala-li nemoc déle než 6 dnů a vyplácela se každých 14 dnů. Podle stavu podpůrného fondu mohla být podpora i vyšší - o tom rozhodovala valná hromada. Ženám mohla být udělena i zvláštní podpora po porodu, její výši opět schvalovala valná hromada s ohledem na stav fondu. Člen ztrácel nárok na podporu, pokud onemocněl následkem *"prostopášnosti, nepořádného života, pijáctví"*, dále pokud trpěl pohlavní nemocí či utrpěl úraz ve rvačce nebo vlastní vinou. Pro zamezení zneužívání podpor kontroloval nemocné spolkový lékař, tj. jeden ze soukromých lékařů, kterému spolek platil roční paušál za ošetřování a kontroly svých členů.⁴

Jako nástroje ke zušlechtění ducha jsou ve stanovách spolku zmiňovány: *"rozhovory členské každý měsíc pořádané o všech časových otázkách, porady o příčině zlepšení postavení členů, pořádání výletů, tanečních, divadelních a jiných podobných zábav"*. Zcela mimořádné

postavení v tomto snažení měla spolková knihovna a spolková čítárna a také přednášky, jež se měly týkat všech oborů lidského vědění a společenského života. Ve stanovách bylo výslovně zmíněno, že politické přednášky nejsou dovoleny.⁵ Spolek se tímto způsobem deklaroval jako nepolitický, i když ve stanovách bylo striktně zapovězeno členství v Baráku členům spolků sociálně demokratických a "*klerikálních*". Pokud by nějaký člen zmíněných spolků chtěl do Baráku vstoupit, musel nejprve podat "*písemný důkaz*", že z řečených spolků vystoupil.⁶ Spolek tedy politickým byl, ale jeho náhled na politickou scénu byl zjevně konzervativní - pokládal se za člena jednotné politické reprezentace českého národa a to i po vzniku strany národních sociálů, ke které se přihlásil. Ne třídní či skupinové zájmy měly určovat jednání spolku, ale zájmy národní, jako u jiných stran tehdy se štěpící národní politiky. Svoji vizi "nepolitického" spolku určité skupiny obyvatel (dělníků), hlásících se především k českému národu a pak teprve ke své skupině či třídě, se snažil spolek hájit i ve 20. a 30. letech 20. století. Tehdy však byla tato myšlenka už zjevným anachronismem, i když do hry vstupovali jiné faktory (tato otázka bude zmíněna níže u rozboru početního stavu spolku).

Ohromujícím dojmem působí nárůst členské základny spolku Barák. - Dva měsíce po založení, tj. v dubnu 1897, čítal spolek už 440 členů, v říjnu 1897 700 členů, v březnu 1898 800 členů a početní síla spolku kulminovala v srpnu 1898, kdy Barák dosáhl počtu 830 členů a stal se tím nejpočetnějším dělnickým spolkem na celém Lounsku. Po roce 1900 se počet členů na nějakou dobu ustálil na číslovce 600, po té však došlo k silnému úbytku členstva, takže spolek měl před vypuknutím 1. světové války jen 300 členů.⁷ Jak si vysvětlit tento výrazný úbytek členstva? Především značnou část nových členů lákal do spolku již zmíněný systém podpor v nemoci a úrazu, který byl v hojné míře zneužíván. Jeden z místopředsedů spolku Ferdinand Šrámek vystihl situaci, když na valné hromadě Baráku v březnu 1899 zdůrazňoval, že mnozí do spolku vstupují

"...jen proto, aby vybravše hojně nemocenské podpory, opětně ze spolku vystoupili."⁸ Po roce 1900 se vedení Baráku za předsednictví Josefa Hlaváčka přihlásilo ke straně národních sociálů pod vedením Václava Klofáče, což mělo za následek růst vnitřních rozporů v členské základně spolku (řada členů zřejmě chtěla udržet spolek opravdu nepolitickým). Rozpory vyvrcholily otevřeným rozkolem v Baráku, kdy se 40 – 50 opozičních členů odštěpilo a roku 1905 založilo nový spolek národního dělnictva "Havlíček". (Ovšem "Havlíček" sám nijak výrazněji neprosperoval, takže se musel r. 1928 spojit s Řemeslnicko-dělnickou besedou v Lounech.) Před 1. světovou válkou jistou část členstva Baráku strhl k sobě Zábavní spolek "Radost" (hlavně mladší členové dávali přednost zábavě před vzděláním) a železniční zaměstnanci upřednostnili členství v odborech (národně sociální Jednotě železničních zaměstnanců, či sociálně demokratické Unii) před členstvím ve spolku Barák, protože odbory hájili přímo jejich postavení vůči zaměstnavateli.⁹

1. světová válka podlomila rovněž činnost Baráku. - Spolkovému hnutí obecně nebylo přáno, a zvláště pak spolkům, které se hlásily ke straně národních sociálů (předseda spolku J. Hlaváček byl volán k policejním výslechům a konaly se u něj domovní prohlídky), a přes 70 členů spolku narukovalo na frontu. Přesto minimální činnost spolek vykazoval – platil např. podporu rodinným příslušníkům členů spolku, kteří narukovali a byl nucen poskytovat významnou část svých prostředků na válečné půjčky.

Začátek spolku Barák v nové Československé republice byl těžký. Valné hromady roku 1920 se zúčastnilo jen 13 členů. V roce 1924 vzrostl počet členů na 140, ale to byl zřejmě vrchol v dějinách spolku za 1. republiky, neboť ve 30. letech poklesl počet členů pod 100 a stále klesal, přičemž noví členové se do Baráku nehlásili a uvnitř spolku se začaly objevovat předpovědi o jeho brzkém zániku. Řešení bylo hledáno ve

sloučení spolku s jiným, početně silnějším spolkem podobného ideového směru.¹⁰

Příčin úpadku spolku bylo několik. Barák hned po válce prodal svoji spolkovou knihovnu, čímž se de facto z něj stal jen podpůrný spolek a to znamenalo citelné zúžení jeho činnosti. Mladé nelákalo podpůrné zaměření spolku z toho důvodu, že se jim otevřeli jiné cesty nemocenského pojištění, zřejmě výhodnější (nemocenské pokladny, či tzv. gentský systém u sociálního pojištění prostřednictvím odborových centrál). Na valné hromadě v únoru 1937 se předseda Baráku František Petržilka podělil o svou zkušenost s jedním mladým člověkem, kterého oslovil, zda-li by se nechtěl stát členem Baráku. Odpověď Petržilku šokovala: *"Dejte pokoj s podpůrnými spolky. Při těch je moc placení a tahání peněz z kapsy. Z těch po celá dlouhá léta platí mladý člověk jen na staré členy k nemocím a úmrtí náchylnějším... Čím větší je spolek, tím častější placení kvóty pohřební mimo příspěvku měsíčního."*¹¹ Petržilka si neodpustil glosovat celý rozhovor poznámkami o zkaženosti mladé generace, které je líto vynaložit několik málo korun na starého člověka, když jich o hodně více roztáčí při tancovačkách, fotbalových zápasech, v biografech... Mladé už spolčování na bázi podpůrných spolků nezajímalo. Navíc Barák se v duchu původních stanov z r. 1897 považoval za spolek "nepolitický", i když jsem se již zmínil o relativnosti tohoto pojmu, který platil v duchu národní politiky přelomu 19. a 20. století. Oproti tomu život v 1. republice zcela jistě zpolitizovaný byl, někdy se soudí, že až přes míru. Takže nepolitický spolek se nám jeví v té době opět jako anachronismus. Bylo hezké pořádat v letech 1923 a 1933 slavnostní schůze - které spolek do určité míry před veřejností profilovaly - pro připomenutí a oslavu Josefa Baráka (1833 - 1883, tedy kulatá výročí), ale pro hledání nových odpovědí na otázky, které tehdy dělnictvo nejen na Lounsku, ale také v celém Československu trápily, to bylo trochu málo.

Naplnění svého osudu se dočkal spolek Barák na mimořádné

valné hromadě 26. května 1940, která schválila jeho sloučení s Řemeslnicko-dělnickou besedou v Lounech a spolkem Humanita v Lounech. Následně vzniklý spolek si ponechal jméno Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech, takže došlo k vplynutí členů Baráku do tohoto spolku.¹²

Sociální základna spolku Barák byla krátce po jeho vzniku velmi široká. Největší část členstva se rekrutovala z kvalifikovaného dělnictva a nižšího úřednictva významných lounských závodů (železničních dílen, železnice, cukrovarů, pivovaru) - strojníci, truhláři, kováři, strojuvůdci, zámečníci, klempíři, lakýrníci apod. a např. laborant, účetní, "hospodářský", podúředník, chemik. Ostatní lze zařadit do profesní skupiny samostatných řemeslníků a živnostníků (např. knihař, pekař, cukrář, instalatér, zlatník, typograf, sklenář, hostinští, koželuh, klempíř, prodavač novin). Časté jsou zmínky o továrních dělnících a několikrát je zmíněna také profesní kategorie rolník (avšak zemědělský dělník jen jednou!). Mezi členy spolku se rovněž nacházeli příslušníci středních vrstev - obchodní zástupce, úředník cukrovaru, stavitel, učitelé, statkář, úředník spořitelny, jednatel pojišťovny, magistr farmacie a další. Tito členové museli být v tehdejší městské společnosti známí a vážení. *Kniha členstva* také prokazuje, že největší počet členů náležel věkem do mladší a střední generace (tzn. ročníků narozených v 60. a 70. letech 19. století je většina v této knize, která podchycuje členy v letech 1897 - 1900).¹³

V počátcích existence spolku se stali zakládajícími členy (tzn. věnovali nejméně 10 zl.) praktický lékař MUDr. L. Brunclík, obchodník K. Bulova, přednosta topírny c. k. státních drah J. Ejem, ředitel cukrovaru F. Hruška a kolektivně Rolnický akciový cukrovar v Lounech (příspěvek v hodnotě 10 zl. každoročně věnoval až do r. 1930).¹⁴ Nepochybně získali těmito příspěvky prestiž mezi lounským národním dělnictvem.

Známe také zaměstnání všech předsedů spolku Barák. Jeho první předseda (v letech 1897-1901) J. Havlíček byl zaměstnancem drah v Lounech. Dalšími předsedy se stali majitel výrobní harmonik v Lounech J. Hlaváček (1901-1920), zahradník F. Lébl (1920-1930), hodinář a zlatník A. Vašíř (1931-1934) a strojívedce státních drah v Lounech F. Petržilka (1934 - 1940).¹⁵

Sociální základna spolku se nezměnila ani během 1. republiky. Koncem 30. let jsou v členstvu spolku Barák zaznamenány všechny zmíněné profesní skupiny z přelomu století, jen poněkud poklesl počet dělníků ve prospěch středních vrstev (objevují se i nová zaměstnání: autodopravce, fotograf, soukromník, policejní komisař, úředník obecního úřadu v Lounech...).¹⁶

Pokud lze udělat o sociální základně spolku určité závěry, prvním jejím znakem bude stabilita. Spolek se opíral především o dělnictvo, ale i o střední vrstvy - lze to pozorovat i na profesích předsedů spolku. Do spolku se v počátcích jeho činnosti hlásil velký počet mladých lidí, kteří v něm patrně viděli možnost, jak spojenými silami řešit některé sociální problémy, např. pojištění pro dobu nemoci či úrazu. Příslušnost středních vrstev ke spolku přinášela s sebou také určité kulturní vzory, podle kterých se mohlo akulturovat také dělnictvo. Střední vrstvy byly tehdy osvobozeny od problémů existenční jistoty, proto si mohly dovolit přemýšlet více o vzdělávacím směru činnosti spolku. Následující výklad proto bude zaměřen právě na kulturní a vzdělávací činnost Baráku.

Nejvýznamnější kulturní podnik spolku - založení veřejné čítárny a knihovny v Lounech - se začal připravovat už na ustavující valné hromadě Baráku. Tehdejší starosta spolku J. Havlíček se dohodl s předsedou "Občanské besedy" a zároveň městským notářem dr. Valentýnem Stopkou, který přislíbil, že po schválení výboru besedy budou veškeré knihy, časopisy a místnost v majetku besedy propůjčeny pro zdárný vznik čítárny.¹⁷ Pak zbývalo čítárnu s knihovnou doplnit dalšími

tituly a hlavně finančně zabezpečit. Proto Barák vstoupil v jednání s ostatními lounskými spolky (mimo sociálně demokratických - jen "veškeré spolky hlásící se k práporu červenobílému, k práporu národnímu") a městskými a okresními úřady.¹⁸ - Měly poskytnout knihy ze svých spolkových knihoven, či peníze pro nákup nových a pro provoz čítárny. Na veřejnou čítárnu přispěly tyto spolky a instituce (některé jednorázově, jiné se zavázaly k ročnímu paušálu): Řemeslnicko-dělnická beseda, Spolek vojenských vysloužilců, místní odbočka Typografické besedy, Česká družina, Okresní výbor, místní odbor Spolku strojířů v Čechách, Společenstvo truhlářů a Lounské lidové listy darovaly svůj časopis. Zástupci dělnictva Rolnického akciového cukrovaru v Lounech odevzdali J. Havlíčkovi celý výnos (52 zl. 39 kr.) ze svého plesu ve prospěch nové čítárny. Později vyčlenilo obecní a okresní zastupitelstvo ve svých rozpočtech stálou položku pro dotování lounské veřejné čítárny a knihovny. Veřejnosti byla slavnostně předána do užívání 28. května 1898.¹⁹

Dělnictvo si převážně ze svých prostředků dokázalo zařídit čítárnu pro široké lidové vrstvy, ale zřejmě podpora jejího dalšího provozu by byla nad síly stále napjatých spolkových rozpočtů, proto bylo nutno vyjednat de facto její další život z prostředků města a okresu. I tak se jednalo o zakladatelský počín mimořádného významu, neboť od této veřejné čítárny vede přímá cesta až k dnešní městské knihovně.

K pořádání kulturních a vzdělávacích akcí byly určeny dva odbory spolku - zábavní a vzdělávací. Ideální a posléze zrealizovaná osvětová náplň vzdělávacího odboru na měsíc září roku 1897 byla dávkována takto:

3. září - schůze celého odboru,

8. září - schůze výboru odboru,

12. září - návštěva hospodářsko-průmyslové výstavy ve Slaném,

17. září - přednáška s jakýmkoliv tématem (vhodný by byl Miroslav Tyrš),

21. září - čtení básní a prózy navrženými „předčitateli“,

28. září - vycházka do pivovaru knížete Schwanzenberga,

29. září - schůze výboru odboru.²⁰

Tato intenzivní frekvence osvětové činnosti se udržela pouze v počáteční euforii po vzniku spolku, později se intervaly mezi pořádanými akcemi stále rozestupovaly, až dosáhly i několika měsíců. Ale formy působení na členstvo spolku zůstávaly stejné - i nadále se pořádaly přednášky (o F. Palackém, K. H. Borovském, o bitvě u Lipan, o bitvě na Bílé hoře, či samozřejmě o J. Barákovi), vycházky do průmyslových závodů (zbýval např. ještě cukrovar), či literární večírky.²¹ Odbor zábavní pořádal zábavy taneční, hudební či deklamatorní (plesy, maškarní merendy, kateřinské zábavy apod.), divadelní představení a výlety do blízkého okolí (do Chlumčan, Vršovic, Lužerad).²² Lounský pivovar dokonce i jeden z výletů sponzoroval - účastníkům dodatečně věnoval 1 hl piva.²³

Barák pořádal také oslavy, které měly určitý ideový náboj. Protože se deklaroval jako spolek dělnický, slavil přirozeně i 1. máj a vůbec mu přitom nevadilo, že jej na Lounsku začali v roce 1890 slavit jako první sociální demokraté. Ovšem svátek se mezi dělnickou veřejností natolik vžil, že ho zařadili do své ideové "výzbroje" rovněž národní dělníci. Poprvé 1. máj slavili národní dělníci v roce 1897 zahradním koncertem, při kterém účinkoval orchestr spolku Občanská beseda, za předem vyžádané policejní asistence.²⁴ Jiným typem příležitosti pro slavnosti a oslavy byly svátky, jež můžeme označit jako národní, neboť současníci je jistě tak cítili. Tradičními se v Lounech staly oslavy M. Jana Husa (v den jeho upálení), kterých se účastnily všechny významné lounské korporace národního ražení a také obecní zastupitelstvo.²⁵ Význam těchto dvou svátků v pomyslném kalendáři národního dělníka byl zásadní. Každý vyjadřoval jeden ze dvou základních pilířů ideové příslušnosti národního dělníka - prvním se spolek hlásil k dělnické identitě, druhým k nacionálnímu boji českého národa.

Postavení Lounska, jakožto hraničního území před "zněmčenými" kraji (srov. kapitulu V.), muselo národní uvědomění národních dělníků jen posilovat. A tak spolek Barák různými způsoby české menšiny v Podkrušnohoří podporoval. Přehled českých menšinových spolků, kterým Barák věnoval peněžní příspěvek, či ke kterým vyslal deputaci na valnou hromadu, či různé slavnosti, je skutečně impozantní a dává nám představu o šíři kontaktů s někdy velice vzdálenými spolky. Od začátku 20. století do konce 1. světové války to byly tyto spolky a školy:

- v Bílině: Místní odbor Ústřední matice školské (dále jen MO ÚMŠ)
- v Horním Litvínově: Ochrana mládeže
- v Chudeříně: Ochrana mládeže
- v Nové Vsi u Oseka: Místní odbor Národní jednoty severočeské (dále jen MO NJS)
- v Mostě: Občanská beseda, MO NJS, matiční škola
- v Podmoklech: Česká beseda, Řemeslnická beseda
- v Postoloprtech: MO ÚMŠ, matiční škola
- v Souši u Mostu: MO NJS
- v Teplících: Česká beseda, baráčníci
- v Teplících - Šanově: MO NJS
- v Třebenicích: měšťanská škola
- v Třebívlicích: měšťanská škola
- v Trnovanech: matiční škola
- v Žatci: spolek Vlastislav
- ve Vídni: Česká útulna.²⁶

I když poskytnuté dary byly nízké (jen několik zlatých – zato leckdy pravidelné a o to důležitější), šlo především o kontakt mezi Barákem a menšinovými spolky a jejich morální podporu. Ta se prokazovala rovněž při slavnostech v Lounech, kterých se účastnily spolky ze "zněmčeného" území a byly pořádány především lounským Sokolem, MO NJS, MO ÚMŠ a také Barákem a Řemeslnicko-dělnickou besedou (viz kap. V.).

Barák sám se stal kolektivním členem MO NJS a MO ÚMŠ v Lounech už v roce 1897.²⁷

Za první republiky přebíral vydržování bývalých matičních škol na svá bedra stát, takže z té doby nejsou žádné příspěvky a dokonce ani kontakty s těmito spolky zaznamenány. Finanční příspěvky spolku se přesunuly do charitativní oblasti. Např. věnoval 100 Kč na pozůstalé po havířích zabitých při důlní katastrofě na dole Nelson v Oseku r. 1934 (142 obětí), či 100 Kč na stavbu lounského sboru Československé církve husitské²⁸ a kupoval losy na podporu sirotků či chudých dětí.

Spolek národních dělníků se přihlásil ke straně národních sociálů hned po jejím vzniku a na první sjezd této strany vyslal 3 delegáty (sjezd se konal 9. - 11. dubna 1898 v Praze).²⁹ Proto nepřekvapí, že na půdě Loun spolek Barák spolupracoval s místní organizací národních sociálů a na Lounsku s dalšími spolky národních dělníků („Havlíček“ v Lenešicích a „Havlíček“ v Peruci) a udržoval kontakty se spolkem národních dělníků „Budislav“ v Roudnici nad Labem. Vztahy s místní organizací národních sociálů a politickým klubem národních dělníků "Samostatnost" v Lounech byly někdy napjaté – všechny spolky se díky své totožné ideologii obracely ke stejné klientele a v důsledku toho propukaly pravděpodobně konkurenční spory. Výbor spolku Barák si na svých schůzích stěžoval, že místní organizace a Samostatnost Barák při svých akcích *"ignorují"* a že dokonce *"...okresní důvěrník nabádal pak členy Baráku k nekonání jejich členských povinností."*³⁰ Barák ovšem ze strany národních sociálů nevystoupil, i když útoky na něj byly leckdy neomalené a rozleptávaly i loajalitu k vedení spolku.³¹

Spolek Barák byl od svého vzniku pevně zakotven v soudobé lounské společnosti díky svému projektu lidové čítárny, či svému nacionalismu a neposlední řadě také proto, že do svých řad lákal také dělníky - odpůrce socialistického hnutí. V dobách první republiky se Barák stal spolkem tradičním a i když jeho současnost nebyla právě růžová, jeho

postavení v lounském spolkovém životě nikdo nezpochybňoval. Dosvědčuje to i počet zástupců lounských spolků, kteří se účastnili Slavnostní akademie pořádané na počest 100. narozenin a 50. výročí úmrtí J. Baráka 7. října 1933. Svě zástupce vyslaly Československá obec střelecká, Městský osvětový sbor, Klub československých turistů, Svaz československého důstojnictva, ochotnický spolek Vojan, hospodyňská škola, Sbor dobrovolných hasičů, Okresní osvětový sbor v Lounech, Učitelská jednota Budeč, správa dílen ČSD, mužský a dámský odbor NJS, Spolek šachistů, Klub neodvislých filatelistů, Podpůrný spolek Humanita, Sokol, Veslařský klub Ohře, Občanská beseda, baráčníci, Čsl. národní demokracie, beseda Barák z Prahy, Spořitelna města Loun, městská rada, Spolek majitelů domů, Sadařský spolek, Výstavní spolek, Klub fotografů - amatérů, Řemeslnicko-dělnická beseda, Masarykova letecká liga a zúčastnil se i sám starosta Loun.³² Toto široké spektrum spolků nás nemusí překvapovat, uvážíme-li, že se Barák hlásil ke stejné ideové linii jako tehdy nejsilnější strana v Lounech - národní socialisté. Svou roli tu sehrála již zmíněná tradice spolku a rovněž skutečnost, že slavnostní akademie byla pojata velkolepě - s životem a dílem seznámila účastníky přednáška Kamila Linharta, profesora lounské reálné školy, následovala hudební a pěvecká produkce a celá akademie vyvrcholila inscenováním divadelní hry Sen (napsal Fr. Rafael z Prahy) v podání lounských ochotníků ze spolku „Alois Jirásek“.³³

Hra Sen uvedla diváky do posledních chvil Barákova života a nám ukazuje, jakou roli postava J. Baráka v ideovém myšlení národních dělníků zastávala. Starý, vyčerpaný a nemocný Barák vede před svou smrtí rozhovor se svou prostoduchou posluhovačkou, která sice nechápe smysl životní práce J. Baráka, ale uvědomuje si její náročnost. Sám J. Barák je zde představen jako tribun chudého českého lidu: *"...pro mne byl rodinou celý národ, to byly moje dětičky - a hlavně ti chudí řemeslníci, dělníci... jestli někdy k něčemu dojde, bude-li se někdy jednati o bytí či nebytí naší*

vlasti, že budou to právě oni neznámi, nepočítaní, bezejmenní dělníci, o které se národ opře." Dále přemýšlí, byla-li jeho oběť marná (byl jako žurnalista několikrát vězněn), a usíná v křesle. Zdá se mu sen, ve kterém je alegoricky zobrazen 28. říjen 1918, okamžik vzniku Československa.³⁴ - Hra měla obecenstvu představit Baráka jako jednoho z duchovních otců Československé republiky, který 28. říjen v ideové rovině aktivně připravoval, a dokumentuje tak posun, jaký tato historická osobnost učinila v historické paměti.

Spolková činnost se mohla stát i prvním stupínkem profesní kariéry, kdy ve spolku mohl jeho člen rozvinout nadání, které by jinak zapadlo nepovšimnuto a bez užitku svému nositeli. Dokládá to osud Ferdinanda Šrámka, původním povoláním truhláře v dílnách c. k. státních drah v Lounech, jenž se stal místopředsedou Baráku. Zápis v Pamětní knize spolku ho charakterizuje jako *"muže vlasteneckého a dobrého řečníka lidového"* takže mu nic nebránilo, aby se vypracoval na úředníka při železničním ředitelství v Praze a v této funkci také r. 1936 zemřel.³⁵

Zmíněná bohatá kulturní činnost spolku by byla neúplná při pomnutí knihovny. Vznikala postupně, významnou částí byly dary členů či příznivců spolku. V roce 1913 shromažďovala 670 svazků nejen z krásné literatury, ale i knih naučných. Spolek nakupoval knihy vysoké literární úrovně (Humoresky Svatopluka Čecha, Zolovu Zkázku a Doktora Pascala, Homérovu Ilias), knihy o historii (Ze zlatého věku v Čechách, Odboj Nizozemska proti Filipu, Český dějepis z roku 1800), o slavných českých osobnostech (J. Žižka, J. Jungman, K. H. Borovský, M. J. Hus), politické úvahy (Přednášky Josefa Baráka, Úvahy a řeči Tyršovy), právníckou a politologickou literaturu (občanský a zemský zákoník z let 1850-1851, Švýcarsko, jeho vláda, ústava a samospráva), zeměpisné spisy (Různé listy z cest Německem a Francií, Černá Hora, Za Atlantským oceánem), a další (např. Rukověť správné češtiny, Dějiny literatury české, Válka z roku 1866, Čechové na Žatecku). V knihovně byly k dispozici i

odebírané noviny a časopisy, např. r. 1909 Rovnost, České slovo, Živnostenské noviny, Snahy lidu a Naše menšiny.³⁶ Knihovna disponovala zjevně kvalitními tituly, i když nemůžeme popřít, že některé nic neříkající názvy děl skrývají knihy druhé třídy či možná i literární brak. Již podle stanov se nepřipouštěla do knihovny literatura socialistická a náboženská a tak když spolku přišla nabídka k odebrání knih Vzdělání lidu, Co má každý vědět, Boj o všeobecné právo, Válka, nebyl o ně projevem zájem. Patrně byly sociálně demokratické tendence.³⁷

Závěrem snad jen poznámka ke kulturní úrovni dělníků - spolek Barák se jí snažil pozvednout nejen kulturními akcemi a dostupnou hodnotnou literaturou, nýbrž neváhal některé nešvary (z jeho pohledu) omezovat. Tak podle stanov zábavního odboru měla být hra v karty postupně vytlačena *"ušlechtilou hrou v šachy"*. Opilství se měli členové zábavního odboru vyvarovat úplně.³⁸ Ale krátce po vzniku spolku slyšíme nářky nad neochotou členů nejen se vzdělávat, ale vůbec podporovat vzdělávací aktivity alespoň slovně: *"...silné procento členstva má velice malé porozumění pro účele vzdělávací, na kterýžto účel nutný a to ještě směšně malý peníz platilo jen s velikou neochotou a nevělí."*³⁹ A dokonce nejmenovaný předák strany národních dělníků (který vedl i spolek Barák, snad místní důvěrník v Lounech) *"...reptal proti koupi knih pro spolkovou knihovnu, který vůbec zdráhal něčím přispívati na účele vzdělávací a který nad to ještě i jiné sváděl, aby totéž činili, co on."*⁴⁰ Historik se nesmí dopustit toho omylu, aby podle úrovně knihovny paušálně hodnotil kulturní úroveň všeho členstva spolku. Vzdělávací tendence Baráku se prosazovaly těžko a to, že tento nakonec svou knihovnu prodal, nesvědčí právě o konečné úspěšnosti veškerých kulturních snah.

Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva "Barák" v Lounech představuje syntézu konceptu nacionálního boje a takového pojetí sociální otázky, které propaguje evoluční způsob jejího řešení, avšak

současně poukazuje na nerovnost zaměstnance a zaměstnavatele v hospodářské a sociální sféře. Rozvířený nacionální boj na konci století vyžadoval, aby se také Barák zapojil do podpory českých menšin v Podkrušnohoří. A přitakání vzpomenutému pojetí řešení sociální otázky umožňovalo, aby hledal podporu pro stranu národních dělníků. Takto můžeme ve stručnosti popsat podloží, ze kterého na Lounsku vznikla na konci 1. světové války strana národních socialistů s novým projektem českého národního socialismu. Ač se Barák už od počátku sám definoval jako spolek nepolitický, jeho tendence byla zřejmá...

Pozoruhodná je skutečnost, že národní dělníci převzali značnou část ideového arzenálu sociálních demokratů, mj. obdobně konstruovali svoje stranické a odborové organizace a slavili stejné svátky jako oni (1. máj, svátek M. J. Husa). Rovněž je patrný pokus vytvořit typ ideálního národního dělníka - člena organizace a vzdělávacího spolku, sečtělého člověka (založení městské čítárny), který holduje jen ušlechtilým zábavám (tzn. vyloučeny jsou karetní hry a nadměrné požívání alkoholu). Jen smysl spolčovací činnosti je u tohoto ideálu jiný než u ideálního dělníka sociální demokracie - dosáhnout nezávislého postavení českého státu, ale i sociálního osvobození lidí práce evoluční cestou (sociální demokraté se před 1. světovou válkou deklarovali jako revoluční strana). Už proto byla nepolitičnost Baráku pouhou fikcí. Barák sám ve stanovách výslovně zakázal členství příslušníkům sociální demokracie a "*klerikálů*", tj. osob s náboženským vyznáním.

Kdysi tak rozšířený typ vzdělávacích a podpůrných spolků ztrácel v Československé republice popularitu. Baráku, zejména ve 30. letech ubývalo členstvo až po samou hranici, která ohrožovala existenci spolku. Proto hledal záchranu ve spojení s Řemeslnicko-dělnickou besedou v Lounech - spolkem, se kterým nejčastěji kooperoval (oba dva podporovaly boj severočeských menšin, ale participovali i na jiných akcích). Jiné podpůrné a vzdělávací spolky na tom byly zřejmě obdobně.

Proč už tento typ spolčování dolní vrstvy nelákal? Důvodů bude více. V politizované ČSR se zdálo těm aktivnějším příslušníkům dolních vrstev výhodnější být členem stranické organizace, či odborové ústředny. Ty přinášely širší možnosti pro obranu zaměstnanců a změnu jejich sociálního postavení. A s progresivnějším rozvíjením sociálního systému odpadal jeden z frekventovaných důvodů, proč dělníci do Baráku vstupovali - podpory z podpůrného fondu. Barák mohl nadále svoji popularitu čerpat z rozvíjení vzdělávacího poslání, ale prodal spolkovou knihovnu. Zjevně vedení nechtělo vycházet ze zavedených - ale už nefungujících - kolejí spolkového života tak, jak se na Lounsku utvářel od 70. let 19. století. Doba přála mohutným centralizovaným organizacím, ne roztržitým místním spolkům s tradičním programem.

Kapitola VIII.

Politický a národohospodářský spolek "Česká družina" v Lounech

Ustavující hromada Politického a národohospodářského spolku "Česká družina" v Lounech se sešla 13. června 1897. Proběhla podobně jako u jiných spolků. - Byla vybrána spolková místnost v hostinci Antonína Holého, který byl zvolen za předsedu nového spolku. Dále účastníci této valné hromady zvolili místopředsedu (Josefa Hlaváčka), jednatele (Hynek Wondřich) a další funkcionáře. Spolek se profiloval jako debatní kroužek o národohospodářských problémech a také jako ochránce zájmů malých podnikatelů a živnostníků.¹

Ale už o čtrnáct dní později Česká družina nenechala nikoho na pochybách, co považuje za hlavní národohospodářský problém. Na schůzi tohoto spolku 30. června 1897 se diskutovalo o obecní objednávce petroleje, která byla zadána židovskému obchodníkovi (!), patrně proto, že jeho nabídka byla nejlevnější. Celá transakce byla hodnocena Českou družinou takto: "*...jest to smutným úkazem našich poměrů, když výše řečené objednávky zadané jsou židům, kteří činí 1% obyvatelstva lounského, a nabídky křesťanských obchodníků nebyly ani o 1/2 krejcaru vyšší.*"² Česká družina se už od svého vzniku profilovala jako antisemitský spolek a její členové se přirozeně nebáli sami sebe označovat jako antisemity. Protože židovské etnikum se v Lounech právě koncem 19. století asimiluje do české společnosti, nemůžeme důvody vzniku antisemitské České družiny vykládat pouze z konkrétní etnické situace v Lounech konce 19. století (srov. podkap. II.3.), ale bude nutné poohlédnout se po jiných důvodech vzniku...

Sociální základna spolku je podivuhodně široká, i když členstvo není nijak zvlášť početné. - Na začátku roku 1898 měl spolek sice už 146

členů, ale to byl zřejmě vrchol početního vzestupu spolku. Provedeme-li rozbor zaměstnání členů spolku v letech 1897 - 1902, zjistíme, že nejpočetnější skupinou jeho členů jsou řemeslníci, živnostníci a obchodníci (několik hostinských, mistr tesařský, několik řezníků, mistr kamenický, zahradník, zámečník, několik obchodníků, rukavičkář, sedlář, několik krejčí, kožešník, zlatník, drogista, kupec, pekař, mistr zednický, několik obuvníků, hodinář, cukrář, lékárník). Dalšími početnými skupinami jsou dělníci (hlavně kvalifikovaní, zaměstnaní v dílnách státních drah, či na železnici, ale také osoby označené prostě jako dělník, dále např. dlaždič, skladník piva, několik topičů), rolníci z venkovských obcí lounského regionu a také skupiny s prestižním profesním statutem, prestižní z hlediska ekonomického či kulturního kapitálu (majitelé realit, stavitel, učitel, advokát, okresní tajemník, majitel mlýna, úředník, asistent v cukrovaru). Mezi členy spolku nechybělo také několik starostů obcí (Černochovo, Slavětín, Chožov) a dokonce kaplan z Radonic. Za povšimnutí stojí také to, že od roku 1903 drtivá většina nových členů se rekrutuje ze skupiny s prestižním profesním statutem - statkář v Lenešicích, majitel realit, vrchní inženýr státních drah, úředník státních drah, majitelé mlýnů a další. V této době ovšem dochází ve spolku ke značným změnám, o kterých se zmíním dále.³

Uvedený profesní přehled členstva spolku je tedy totožný se sociální základnou antisemitismu na Lounsku. Není náhodou, že nejpočetnější profesní skupinou České družiny jsou řemeslníci a živnostníci. Tato skupina se totiž cítila právě ke konci 19. století ohrožena expandujícím velkokapitálem, který měl ve svém čele leckdy podnikatele židovského původu. A tak strach z židovského etnika je daleko spíše strachem z velkého kapitálu, který začíná pohlcovat drobné řemeslníky, živnostníky a obchodníky. Nezvratné ekonomické procesy tak uvádí příslušníky těchto profesních skupin do existenční nejistoty a odpovědí na ni je nenávistný antisemitismus. Tento vztah mezi velkokapitálem a

židovským etnikem si uvědomovali sami členové spolku, jak svědčí článek Časové úvahy antisemitské, otištěný v Lounských lidových listech, v novinách vydávaných od roku 1897 právě Českou družinou v Lounech. Autor článku je potěšen z toho, že antisemitské hnutí se rozmáhá po celé Evropě, a článek uzavírá slovy: "*V době nejnovější ozývají se opět hlasy proti vladařství židů, proti tomu monopolizování kapitálu a proti vtírání se celého množství rodin židovských z jedné již vysáté země do druhé.*"⁴ Lounští antisemité se přirozeně cítili součástí evropského antisemitského hnutí, i když z tohoto faktu mohli vyvozovat pouze morální podporu pro své snažení.

Stěžejním bodem činnosti České družiny bylo pořádání veřejných přednášek, jejichž názvy byly dosti podobné - O povznesení našich hospodářských zájmů, O úkolu ženy české v naší národohospodářské organizaci, O zlepšení našich národohospodářských poměrů, Národohospodářské úvahy atd. Tyto přednášky byly pořádány nejen v Lounech, ale také v obcích lounského okresu (Černochoy, Slavětín, Chlumčany, Chožov, Domoušice a další). Antisemitské myšlenky tak byly šířeny po lounském venkově a Česká družina zde nabírala značnou část svých členů, dokonce i starosty některých těchto obcí.⁵ Např. veřejná schůze v Chlumčanech byla vedením spolku zhodnocena jako podařená, neboť se jí zúčastnilo 80 občanů. I když se mezi nimi vyskytlo několik sociálních demokratů, kteří chtěli propagovat program své strany, setkali se při tom s odporem mnoha přítomných (neboť si dokonce dovolili obhajovat "*židovský kapitál*"). Schůze v Chlumčanech se zúčastnil také místní farář, učitelé a zástupce pivovaru i s úředníky. Důležité bylo i to, že za člena spolku se přihlásilo 5 osob: "*mezi nimi i místní je starosta, jak se to zpravidla stane bezvýminečně na schůzích pořádaných námi.*"⁶

Při těchto venkovských schůzích byla jejich účastníkům předkládána rezoluce, v jejímž úvodu se souhlasící osoby vymezili vůči židovskému etniku ("*...židé jsou elementem, se kterým nemůžeme a také*

nechcem mít nic společného...") a apelovali na výkonný výbor národní strany svobodomyslné - jakožto "*strany vedoucí*" - aby iniciovala větší spolupráci všech českých stran. Pravý důvod tohoto akčního spojení české politiky byl dán vážnou situací, ve které se národ nachází, "*...a tu ještě nám židé vyhrožují, že se proti nám spojí s fanatickými Němci.*"⁷

Na veřejných schůzích České družiny ovšem neřečnili jen členové tohoto lounského spolku, ale oblíbenými byli řečníci z Prahy, rekrutující se z řad antisemitských publicistů a členů národně sociální strany. Např. "*veřejná schůze lidu*" (tj. České družiny) 25. března 1899, konaná v hotelu Koruna v Lounech, přilákala 150 účastníků. Účastnili se jí řemeslníci, živnostníci i národní dělnictvo (mj. zástupci organizace národních dělníků z Lenešic). Oba hlavní řečníci - Dr. Roček a redaktor Hrubý z Prahy - zdůraznili ve svém vystoupení špatnou situaci českého obchodu, průmyslu a rolnictva a východisko oba viděli ve spojení selského lidu spolu s živnostnictvem a národním dělnictvem. Neboť takto spojené vrstvy budou lépe probíjet své národní a hospodářské požadavky pro všechny tyto vrstvy na vídeňské vládě. Nakonec promluvil o dělnické otázce pan Springl, národní dělník opět z Prahy. Pro její řešení navrhoval dělnictvu se organizovat v národním a hospodářském duchu.⁸ Takovéto veřejné schůze s účastí pražských řečníků zcela určitě nalákaly spoustu zájemců o národohospodářskou problematiku, neboť dávaly pocit, že "velký svět" - reprezentovaný hlavním městem českého království - se zajímá také o Louny a jejich obyvatele.

I když Česká družina s národními dělníky zdatně kooperovala, nebyl poměr mezi antisemity a národními dělníky vždy jednoduchý. V říjnu 1898 otiskl lounský mladočeský list Lučan článek *Antisemité a národní dělnictvo* od neznámého člena některé organizace národních dělníků na Lounsku. Autor si na začátku článku pokládá otázku, proč se antisemité tlačí do řad národního dělnictva, když hlavním bodem antisemitské ideologie je tvrzení, že za vše špatné v současné společnosti

mohou Židé. Národní dělníci si naproti tomu váží každého náboženství a problémy současné společnosti vidí především "v *nekontrolovaných vykořisťovatelských choutkách dnešního kapitalistického způsobu výroby a v nerovnoměrném vzrůstu národního bohatství.*" Řešení spatřuje v povznesení hospodářské síly českého národa, a pokud bohatnou výrobní kruhy a podnikatelé, budou prostřednictvím své organizace na tomto bohatství participovat také dělníci. Antisemité mají možnost pracovat právě k hospodářskému povznesení českého národa, ale místo toho se honí za poslanceckými mandáty a ve straně národních dělníků cítí silnou voličskou základnu, kterou chtějí využít pro své cíle. Proto ten zájem o národně sociální stranu. Článek potom končí varováním všem stoupencům strany před antisemitskou propagandou a zdůrazňuje, že tato nahrává "*černým proudům klerikálním*".⁹

Oba dva politické směry měly styčné body ve svém nacionalismu, ovšem antisemitská nenávist nejen vůči bohatým, ale i chudým Židům zakrývala reálné vztahy kapitalistické ekonomiky, jichž si byli národní dělníci dobře vědomi. Antisemitská ideologie neměla mimo boje proti židovskému etniku co nabídnout, proto od začátku 20. století Česká družina postupně ztrácí příznivce. Naproti tomu koncept národních sociálů, kdy námezdní zaměstnanci měli také participovat na hospodářském vzestupu českých zemí, byl jistě lákavý. Zdůrazňováním příslušnosti národních dělníků k táboru české národní politiky se jim podařilo příkře se vymezit vůči české sociální demokracii, jakožto nejvážnějšímu konkurentu.

Přesto byli národní dělníci zřejmě České družině ideově nejbližší, neboť např. v srpnu 1898 pořádala spolu se spolkem národního dělnictva "Samostatnost" v Lounech výlet do Lenešic, či vyslala delegaci na schůzi organizace národního dělnictva v Líštněch v říjnu 1898.¹⁰ S Českou družinou v Lounech udržovaly styky také Řemeslnicko-dělnická beseda v Lounech a Čtenářské besedy z Vinařic, Ročova a Černčic (jejich deputace

se zúčastnily veřejné schůze u Slovanské lípy v Lounech - Americe) a spolek národních dělníků "Barák" v Lounech (zval zástupce České družiny na své schůze a obrátil se na ní s žádostí o pomoc svému projektu veřejné čítárny).¹¹

Dělnictvo dílen c.k. státních drah pozvalo členy České družiny také na svůj ples v únoru 1898, jehož se zúčastnila čtyřlenná deputace.¹² Z těchto příkladů lze vyvodit, že antisemitská Česká družina v Lounech nebyla v žádném případě spolkem izolovaným, ať už v měřítku města či jeho zemědělského okolí.

Židovské etnikum v Lounech se snažilo být vůči antisemitské České družině alespoň minimálně vstřícné. Jak jinak si vysvětlit pozvání na schůzi od Česko-židovské jednoty, které přišlo na adresu České družiny v červnu roku 1898. Odpověď spolku byla příznačná. Předseda nesvolal ani mimořádnou schůzi výboru k zvláštní poradě, protože sám *"nenahlížel nutnost navštívení této schůze."*¹³ Českožidovské asimilační hnutí tedy mělo dobrou vůli pokusit se s antisemity alespoň navázat určitý kontakt, ze kterého by se možná odvíjelo další snižování napětí mezi těmito ideovými proudy. Naráželo však přitom na nezájem České družiny.

Spolek pořádal nejenom veřejné přednášky v Lounech a na venkově, ale také koncerty, zábavné večírky či výlety. Se spolkem národních dělníků "Barák" měl na léto roku 1898 připraven zájezd na výstavu české architektury a inženýrství konanou v Praze, na výstavišti v Královské oboře. Ovšem v Lounech se nenašlo dosti zájemců, kteří by chtěli tuto výstavu oslavující dovednost českých rukou, navštívit. Spolek odebíral také několik listů: Vyšehrad, Nové listy, Brněnského draka, Český sever (časopis Národní jednoty severočeské), České zájmy (*"první buditel českého antisemitismu"*), Liberecké listy (časopis českých menšin), Radikální listy, Českou demokracii a další.¹⁴ Opět je zde patrná orientace na antisemitské hnutí a na hnutí českých menšin ve *"zněmčeném území"*. Proto také spolek přispěl na stavbu Národního domu v Podmoklech.¹⁵

Na členských schůzích České družiny se často diskutovalo o pozvednutí lounského okresu a padaly různé návrhy. Např. byl lounské obci zaslán dopis, ve kterém se zdůrazňuje, jak prospěšné by bylo, kdyby město získalo vojenskou posádku, k čemuž má všechny náležitosti (především dostatek prostoru pro vojenské cvičiště).¹⁶

Spolek si rovněž všímal případů, kdy nebyly obchodní zakázky nabídnuté těm správným firmám, tzn. vždy, když byly nabídnuté firmám židovským či německým. Např. lounský Sokol koupil 400 ohýbaných židlí z Vídně a Česká družina si dala tu práci, aby vyhledala českého výrobce těchto židlí (Josefa Káru z Unhoště) a mohla vyjádřit politování, že Sokol nekoupil židle od něj. V Lounských lidových listech pak bylo chování jednoty odsouzeno a s politováním konstatováno, že spolek do ní dosud kladl velké naděje.¹⁷ Protože o vlastenectví sokolských jednot nemůže být pochyb, spíše se vtírá myšlenka, že celá kauza byla Českou družinou rozdmýchána proto, aby se tento spolek před lounskou veřejností zviditelnil a prezentoval se jako vůbec nejdůslednější obhájce českých zájmů. Ve výborových schůzích se rovněž diskutovalo nad peticemi zemskému sněmu, které by obsahovaly požadavek všeobecného hlasovacího práva či nesouhlas s drancováním nerostného bohatství českých zemí uhelnými podnikateli (drtivá většina těchto podnikatelů byla samozřejmě německá, nebo židovská – Česká družina měla samozřejmě na mysli Severočeský hnědouhelný revír a ne třeba Kladensko).¹⁸

K dokreslení charakteru spolku je dobré nahlédnout do jím vydávaných novin, již zmiňovaných Lounských lidových listů. Jejich charakteristickým rysem - což nás asi nepřekvapí - je zběsilý a nenávistný antisemitismus. Židé jsou pokládáni za viníky všech problémů celého světa a tak je i s nadšením mapován postup antisemitského hnutí nejen v rakousko-uherské monarchii, ale i na celém světě. Vypovídající je i dryáčnický tón, kterým jsou články a zprávy napsány a samozřejmě zavádějící je i výběr zpráv. Jeden příklad za všechny. - Zprávička *Žid*

okradl 1000 lidí má takovou dikci: "Videňské státní zastupitelstvo vydalo zatykač proti pokoutnému židovskému prodavači losů na splátky Bergerovi, který 1000 osob, po většině z tříd chudších, připravil o těžce vydělaný, nastrádaný groš svými švindly."¹⁹ Protože se Česká družina obracela také především k "třídám chudším", volila tuto dikci a také zdůraznila, že zmíněný Žid okradl právě tyto lidi.

Lounské lidové listy se rovněž věnovaly tehdy populární ženské otázce. Zastávaly názor, že pokud žena vykonává stejnou práci jako muž, má za ní být také stejně odměňována. Dokonce přišly s názorem, že musí bojovat "...pro zabezpečení největšího vlivu na politický život každému jednotlivci bez rozdílu pohlaví."²⁰ Lounské lidové listy přinášely oznámení a hodnocení veřejných schůzí a jiných akcí České družiny a nedílnou součástí každého čísla byla jedna či dvě stránky s inzeráty pouze "křesťanských obchodníků", kteří svými inzeráty vydávání novin sponzorovali.

Vznik České družiny v Lounech můžeme dát do souvislostí s rozpadem přežívajícího pokrokového hnutí, jenž vyvrcholil ve vzniku nátlakové skupiny v mladočeské straně. Ta se vyznačovala radikálně státoprávním, nacionalistickým a rozhodně protisocialistickým programem a byla reprezentována především Karlem Baxou (řečnil také na jedné schůzi České družiny v Lounech), Aloisem Rašínem, Jaroslavem Preissem, Karlem Stanislavem Sokolem a dalšími. Roku 1899 se zformovali v samostatnou politickou stranu státoprávních radikálů, ale již před tím byly tímto hnutím zakládány zvláštní "státoprávní kluby".²¹ Tento vývoj logicky kopírovala i Česká družina v Lounech, která se v dubnu 1900 přejmenovala na Klub státoprávní, politický a národohospodářský spolek v Lounech.²²

Po tomto datu však nastává zřetelný úpadek nového Klubu státoprávního - zřejmě se mnozí členové nemohou smířit s tím, že nový

spolek přestal akcentovat antisemitismus a na místo něj začal zdůrazňovat radikální státoprávní program, tj. program, ve kterém jde nejen o to přiznat českým zemím co největší politickou samosprávu a samostatnost (inspirující byl stále přes třicet let starý model Uherského království), ale samotný státní celek českých zemí už nemusí být bezpodmínečně vázán na existenci Rakouska. Po roce 1900 dokonce zanikají i Lounské lidové listy, takže možnost působení na obyvatelstvo Loun a lounského venkova se výrazně zúžila. Úpadek spolku vyvrcholil mezi lety 1904 - 1913, kdy v Protokolní knize nejsou zaznamenány žádné schůze.²³

Spolek přirozeně živořil i za 1. světové války a v červnu 1918 se ustavil jako politická organizace České státoprávní demokracie po sloučení stran státoprávně pokrokové, pokrokové a mladočeské.²⁴ Ta se zanedlouho přejmenovala v Československou stranu národně demokratickou, která začala psát v dějinách města jinou historii než dřívější spolek Česká družina.

Česká družina v Lounech je příkladem efemérního spolku, který má souvislost s antisemitskou vlnou konce 19. století, ovšem po několika málo letech existence vplynul do různých politických stran pravé části politického spektra. Jak jsem již upozornil výše, spolek spočíval na jasně definované sociální základně - na těch příslušnících dolních vrstev, kteří se báli o své samostatné postavení v dělbě práce (řemeslníci, živnostníci, drobní obchodníci) a s tím spojeným poklesem své společenské prestiže. Byli to drobní, či lépe řečeno skomírající podnikatelé, kteří si dravý a ohrožující velkokapitál mylně ztotožnili s jediným etnikem. O tom, že to nebylo nadlouho, svědčí právě krátká existence spolku.

Českou družinou končím přehled jednotlivých spolků, po kterých se v lounském archivu dochoval bohatší pramenný materiál. Pokusil jsem se popsat úlohu, kterou měly tyto spolky v procesu emancipace dolních

vrstev společnosti. Zaznělo zde několik konceptů pro řešení sociální otázky, které vzpomenuté spolky přinášely do specifických podmínek lounského regionu. Nyní se pokusím o krátkou sondu do bouřlivých let 1905 a 1920 na Lounsku, která nám konkrétně ozřejmí, jakým způsobem se dominantní ideály z těchto konceptů snažily určovat dějiny nejen Lounska, ale i celé země.

KAPITOLA IX.

Bouřlivé roky 1905 a 1920 na Lounsku – - vrchol emancipace, či počátek hegemonie?

V této kapitole se budeme podrobně zajímat o události let 1905 a 1920 na Lounsku, kdy socialistické dělnické hnutí překročilo hranice tehdejší legality a za těmito hranicemi se pokusilo uvést v život svůj program. Dřívější historiografie označovala tyto události za revoluční situaci, nám půjde o to analyzovat jejich podstatu na konkrétním "mikrohistorickém" materiálu Lounska. Budeme hledat jak styčné body událostí bouřlivých let 1905 a 1920, tak body rozdílné.

Požadavek všeobecného, rovného, tajného a přímého hlasovacího práva vtělila celorakouská sociální demokracie do svých programových dokumentů již na svém hainfeldském sjezdu roku 1889. Soustavný boj za tento programový bod rozvinula (jak strana celorakouská, tak její československá odnož) od počátku 90. let 19. století. Ale dosáhla jen chabého úspěchu zřízením páté volební kurie podle Badeniho volební reformy z r. 1896. I když v říšské radě po prvních volbách konaných na základě této reformy roku 1897 zasedlo několik sociálně demokratických poslanců, přece jen se členové a sympatizanti sociální demokracie nemohli ubránit jistému rozčarování, následovanému určitou rezignací v otázce všeobecného a rovného hlasovacího práva. Několik poslanců, pokud sociální demokracie chtěla měnit společenské a státní struktury, bylo žalostně málo... A tak další etapa bojů za hlasovací právo přišla až v roce 1905. 1. máj 1905 se stal nejmasovější oslavou tohoto dělnického svátku od roku 1890 a sociální demokracie mobilizovala své příznivce právě heslem všeobecného a rovného hlasovacího práva. Pozornost se tehdy soustředila nejen na říšskou radu, ale především na zemský sněm.

Gautschův návrh na zřízení všeobecné kurie na zemském sněmu (disponovala by 18 mandáty oproti 242 mandátům ostatních kurií) byl považován sociální demokracií za obyčejnou provokaci a pouze přilil oleje do ohně a vtahoval do hnutí další společenské skupiny.

Od května do listopadu 1905 dochází k silnému vzestupu a radikalizaci lidového hnutí za všeobecné, rovné atd. hlasovací právo, teď už nejen do zemského sněmu, ale i do říšské rady. I když se předáci sociální demokracie snaží hnutí vést a usměrňovat, daří se jim to jen zčásti a hnutí za volební reformu nabývá všelidový, a tím i leckdy živelný charakter a nezůstává omezeno jen na členy, či sympatizanty sociální demokracie. Hnutí za volební reformu se profilovalo peticemi, demonstracemi, stávkami, ale nejúčinnější zbraň použili železničáři ze severočeské hnědouhelné pánve. 26. října 1905 zahájili tzv. pasivní rezistenci. - Spočívala v tom, že zaměstnanci drah nastoupili do práce, ale při jejím výkonu se řídili všemi jim určenými předpisy, mnohdy velice zastaralými, díky kterým doprava za několik dní zkolabovala. K železničním zřízcům ze severu Čech se pak přidali železničáři téměř všech drah (i soukromých, např. buštěhradské dráhy) v českých zemích. Pasivní rezistence trvala až do 17. listopadu 1905.¹

Na přelomu října a srpna 1905 zažívají průmyslová centra masové demonstrace a je do nich stahováno vojsko. 5. - 6. listopadu dochází v Praze ke střetu demonstrantů s vojskem, což napětí dále eskaluje. Ale již 4. listopadu vláda uveřejnila úřední sdělení o tom, že respektuje mínění většiny veřejnosti a na nejbližším zasedání parlamentu učiní závažné prohlášení ve věci volební reformy. Práce parlamentu měla být obnovena 28. listopadu a na tento den vyhlásilo vedení sociální demokracie generální stávkou - tedy v dělnickém povědomí nejúčinnější prostředek nátlaku na vládnoucí kruhy.² Zde opustíme líčení pohnutých dějů roku 1905 v širším kontextu - má pouze uvozující charakter - a vrátíme se k Lounsku.

Zemědělské dělnictvo - dosud víceméně politicky pasivní část dělnictva lounského okresu - se začalo aktivizovat a zajímat o aktuální politické otázky, mezi které vkomponovalo také své hospodářské požadavky. Rezoluce z konference zemědělských dělníků - konané 24. září 1905 v Lounech - vyjadřovala podporu boji ostatního dělnictva a žádala zrušení čeledního řádu a převedení zemědělských dělníků pod řád živnostenský, který byl závazný pro ostatní dělnické profese. Zároveň rezoluce požadovala jejich zařazení do nemocenského, úrazového a starobního pojištění.³

V říjnu 1905 se aktivizovali také dělníci železničních dílen c. k. státních drah v Lounech. Chtěli se zúčastnit 10. října manifestace před zemským sněmem v Praze, která se sešla v počtu 100 000 demonstrantů a požadovala všeobecné hlasovací právo do zemského sněmu. Zaslali alespoň demonstrantům solidární pozdrav, který byl přetištěn 10. října v Právu lidu. Adresovali ho *"železniční otroci lounských dílen"*.⁴ A železniční trať Praha - Most - Moldava v Krušných horách byla jedna z prvních, kde byla zahájena pasivní rezistence železničářů a ze které se rozšířila na jiné dráhy. Protože zmíněná dráha protínala také Louny, lze předpokládat, že se do pasivní rezistence zapojili i místní pracovníci drah. Na 5. listopadu 1905 dokonce svolali do Loun veřejné shromáždění železničních zřízenců - to však bylo okresním hejtmanstvím zakázáno.⁵

Již těchto několik událostí svědčí o silném zpolitizování dolních vrstev na Lounsku v předvečer generální stávky 28. listopadu 1905. A to i zemědělských dělníků, kteří měli "politiku" dosud za zbytečnou a neslibovali si od ní žádné zlepšení svého dosavadního života. Proto nepřekvapí, že místní politické špičky radikalizovaného hnutí svolaly také na náměstí do Loun "tábor lidu". Ve výzvě *"Lide český - přáteli pokroku!"* byla na letáku pro lounskou veřejnost provolána na 28. listopadu generální stávka (*"všeobecný klid práce"*) od jakéhosi Výboru sdružených pokrokových stran v Lounech. Ve výzvě se naráželo na revoluční události

v Rusku a státní moc byla varována, že lidové hnutí chce jít stejnou cestou: *"...Co nelze obdržeti po dobrém, vynutí se mocí. Chceme činitelům rozhodujícím dokázati, že veškerá moc pochází z lidu, že nutno vůli, přání a rozkazu lidu dbáti."* Pochopitelně se všichni příznivci všeobecného, rovného a přímého hlasovacího práva vyzývali, aby tábor co nejhojněji navštívili.⁶

Účast na manifestaci byla z pohledu organizátorů velkolepá - v desetitisícovém městě se tábora zúčastnilo podle úředních odhadů 5 - 7 000 lidí. Na táboru - který se sešel na dnešním Mírovém náměstí - promluvili *"Arbeiterführer"* Antonín Holý, Jan Poustka a Adolf Salač a pokrokář Dr. Miffek - pravděpodobně členové výše zmíněného Výboru.⁷ Demonstrace probíhala klidně až do samého závěru, kdy k shromážděným promluvil holič Salač: *"...tehdy Salač ukazuje na v průvodu nesené, vymalované hodiny s římskými číslicemi ukazující na ¾ 12, na nichž nad cifrou 12 bylo napsáno slovo "revoluce", podotknul, že v brzku musí vypuknout revoluce, pak na to ihned po skončení tábora ozvaly se výkřiky "Vzhůru na dráhu", načež veliká část lidu, mnoho set hlav čítající, mužští i ženské, výrostci, ba i školní děti táhly z náměstí... ku nádraží státní dráhy..."*⁸

Na nádraží a v přilehlých dílnách státních drah nedostali zaměstnanci na tento den požadované pracovní volno (28. listopad byl pracovní den). Shromážděný dav vniknul do zmíněných železničních závodů (chráněny pouze vrátným, dav na některých místech prorazil plot) a začal demolovat vybavení dílen a opravované vagóny, přičemž výsledná škoda na majetku se podle odhadů soudní komise pohybovala kolem 15 000 korun. Toto "řádění lidu" trvalo něco přes 2 hodiny, když přispěchal oddíl 16 četníků a podařilo se mu lid vytlačit před staniční budovu. Na výzvy k rozchodu však shromáždění nereagovali a zasahující četníky častovali nadávkami. Ti vzhledem k svému malému počtu si netroufli použít radikálnějších donucovacích prostředků. Patová situace trvala až do

příjezdu dragounů z Postoloprty, kteří byli lidem uvítáni krupobitím kamenů. Tři dragouni i s velitelem byli kameny zraněni. Dragouni rozzuřený lid rozehnali, takže kolem 5. hodiny (tj. 4 hodiny po vniknutí lidu do dílen) dorazivší vojáci 92. pěšího pluku z Chomutova železniční závody pouze obsadili. Netřeba zdůrazňovat, že celá akce měla několikadenní dohru v přijetí mimořádných opatření ze strany okresního hejtmanství v Lounech (mj. byly po večerech uzavřeny hostince, výčepy a nálevny lihovin a pozastavena svoboda shromažďování) a byly zatčeny desítky osob, jejichž delikty byly později projednávány před krajským soudem v Mostě. Do Loun bylo staženo četnictvo z celého lounského okresu.⁹

Jak ovšem zhodnotit události 28. listopadu 1905 v Lounech? Jednalo se o revoluční pokus? To sotva. Spíše než o promyšlenou revoluční akci se jednalo o vzbuření lidu. Situaci správně zhodnotil lounský okresní hejtman Dr. Hruška ve své zprávě presidiu českého místodržitelství - dělníci, kteří vnikli do dílen a stanice státních drah, si spíše "*vylévali svůj vztek*" ("*...ihr Wütchen zu stillen*") na majetku této organizace.¹⁰ Vztek patrně násobila vzpomínka na začátek měsíce, kdy železničáři dokázali svou pasivní rezistencí účinně působit na státní moc, avšak v při kolektivní akci generální stávkou zůstali stranou. Železniční zaměstnanci sice žádali správu dílen o dovolenou na 28. listopadu, ta jim ale nevyhověla a oznámila, že proti tomu, kdo bude v práci chybět, zahájí postup dle služebního řádu. Jako provokaci museli dělníci železničních dílen brát fakt, že konec práce byl 28. listopadu stanoven na 12 hodin, tedy dobu, kdy na náměstí tábor lidu právě končil.¹¹ I tak zaměstnanci státních drah nastoupili 28. listopadu do práce. O sympatiích zaměstnanců železnice k počínání plenícího davu svědčí i skutečnost, že se zaměstnanci, kteří po 12. hodině v závodech zbyli, nepostavili proti ničení zařízení dílen a naopak volali "*Sláva*" a "*Na zdar*". Podobný postoj konstatovala úřední zpráva také u osazenstva staniční budovy.¹²

Popsané okolnosti tábora lidu 28. listopadu 1905 v Lounech svědčí o významné radikalizaci účastníků. Jistě někdy v této době vyvstávala v myslích a vědomí dolních vrstev společnosti možnost vzniku revoluce, která jim přinese práva, jež se zmíněným státní moc zdráhala přiznat. O tom, že tato myšlenka byla přítomna ve smýšlení dolních vrstev také v Lounech svědčí i vzpomenuuté *"hodiny revoluce"*, nesené shromážděnými na táboru lidu.¹³ Nelze zde opomíjet vliv ruské revoluce r. 1905, vždyť ve výzvě k účasti na táboru lidu je o ní výslovná zmínka!

Řečníci na táboru lidu si byli také vědomi radikalizace dolních vrstev. Zvláště poslední vystupující Adolf Salač, zřejmě anarchistického založení, který ukončil svůj projev podle soudních spisů zvoláním: *"Ať žije revoluce!"* Témuž přitížil u soudu článek, který napsal do 49. čísla anarchistického časopisu Omladina jeho přítel. Mezi jinými zde o Salačovi stálo: *"...Mluvil ohnivě, řeč jeho byla prodchnuta pravým duchem revolty. Privil, že jestli vláda nepovolí politickým a hospodářským požadavkům dělnickým, vyhlásí dělnické organizace všeobecnou stávkou."* Líčil, jak bude všeobecná stávka vypadat a ukazoval dělnictvu, jakou moc má v rukou.¹⁴ Dle závěrů mosteckého soudu a lounského okresního hejtmantství to byl právě Adolf Salač, který vyprovokoval shromážděné na táboru lidu k útoku na železniční dílny. Nelze však již dnes rozhodnout, zda-li se snažil pokusit o revoluci za každou cenu. Podle některých anarchistických nauk (blízkých francouzskému syndikalismu) má totiž být všeobecná generální stávka tím prvním a nejdůležitějším krokem ke zborcení starého řádu a k nastolení nového.¹⁵ Střediska anarchistického hnutí, které byly těmito naukami ovlivněny (hlavně na Mostecku a Teplicku),¹⁶ nebyla od Loun nepřekonatelně daleko a je možné, že i když na Lounsku hlouběji anarchistické názory mezi dělníky nezakořenily, přece jen mohly některé jednotlivce inspirovat.

Dodejme, že někteří se zúčastnili plenění dílen spíše pro zábavu (mezi obviněnými před krajským soudem v Mostě byly i třináctileté děti),

nebo pro své vlastní obohacení (řada účastníků byla souzena také pro zcizení předmětů z majetku dílen státních drah). Většina ovšem pro své ideové přesvědčení a někteří mohli být jen strženi davem.

28. listopadu 1905 zažil horký den také lounský venkov. Např. ve Vinařicích třináctičlenná skupina domkářů, která se odpoledne vrátila z lounského tábora lidu, tloukla holemi do vrat statků některých sedláků, házela po těchto vratech kamení a dokonce nadávala majiteli mlýna a starostovi obce Františku Vajcovi. Přitom zmínění domkáři zpívali Rudý prapor a Píseň práce a jeden z nich - J. Holub - hrál k tomu na harmoniku.¹⁷ Jakési nejasné tušení dalekosáhlých změn ve společnosti bylo patrné i na lounském venkově, jinak by si skupina domkářů podobné chování nedovolila. Nezáleží na tom, že to bylo tušení abstraktní, ale ono asi nejlépe charakterizuje myšlenkové rozpoložení většiny dolních vrstev v druhé polovině roku 1905.

Emancipační hnutí dělnictva dospělo na svůj vrchol právě bojem za všeobecné hlasovací právo. I když se jednalo o hnutí všelidové, jeho jádro tvořilo dělnictvo, či jinak řečeno dolní vrstvy. Demokratické požadavky, které se objevily v programu socialistické strany již v 80. letech 19. století, se staly přijatelné pro většinu společnosti a velká část společnosti byla také připravena se aktivně podílet na akcích, které by vedly k jejich dosažení.

Tím, že byly akceptovány požadavky největší dělnické strany, byla akceptována i sama sociálně demokratická strana (tuto skutečnost dokresluje i úspěch ve volbách 1907). Dělnictvo, před méně jak padesáti lety ve své podstatě opovrhovaná a deklasovaná vrstva společnosti nejen v českých zemích, se stala důležitým politickým a společenským činitelem, jehož zástupci dosáhli silného zastoupení v nejvyšším zákonodárném sboru.

Revoluční situace se bezpochyby vytvořila v českých zemích v polovině roku 1920. Byla součástí širší revoluční vlny, která zachvátila Evropu po skončení 1. světové války a ve střední Evropě začala zřetelně ustupovat po porážce sovětských vojsk před Varšavou. Jako revoluční strana se tehdy profilovala levice sociálně demokratické strany. O jejích cílech a rozdílech mezi ní a socialistickou pravicí nechme promluvit - déle než je zde obvyklé - Zdeňka Karníka:

"Šmeralovská levice měla na dosah ruky likvidaci hlavní politické opory dosavadního parlamentního systému v Československu - sociální demokracii, a to tak, že ji chtěla přeměnit v sociálně revoluční stranu a stát se největší československou politickou stranou. Teprve ona měla dovést stát k socialismu... Socialistické hnutí té doby bylo totiž, ať šlo o reformní "pravici" či revoluční "levici", stále věrno Marxovu učení, hlásajícímu, že jediná cesta celé společnosti vpřed je trasována vyvlastněním kapitalistů a likvidací velkého soukromého vlastnictví výrobních prostředků jako příčiny všeho zla... Rozdíly mezi socialistickými reformisty a revolucionáři byly tehdy v metodě, ne v cíli. Socialistická reformní pravice předpokládala (spíše si to teprve ujasňovala), že veliké poválečné úspěchy socialistů tvoří teprve počátek na generace dlouhého období přechodu k nové společnosti. Socialistická revoluční levice byla naopak přesvědčena, že poválečná krize kapitalismu je jedinečnou příležitostí, která musí být využita k rychlému naplnění základních socialistických cílů."⁸

Zaměříme se nyní na konkrétní prostředky, kterými chtěla revoluční levice v sociálně demokratické straně dosáhnout socialismu. Nejdůležitějším nástrojem k tomu byla soustava rad:

- V závodních radách (radách hospodářských) se dělnictvo mělo připravovat k převzetí závodů, mělo si v nich učinit přehled o celkovém výrobním procesu a provést registraci podniků, které měly být vyvlastněny.
- Dělnické městské a venkovské rady (politické rady) měly dělnictvo

připravit k převzetí státní moci a v daném okamžiku ji také převzít.

Dělnictvo si v nich mělo získat přehled o státní správě ve všech odvětvích administrativy a osvojit si i potřebné znalosti.

Takto byly definovány úkoly rad v Akčním programu, který přijal XIII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické (levice), jenž rokoval v Praze 25. - 28. září 1920. Jako jeden z nástrojů, kterými se zabezpečí přechod k socialismu (definován jako "*plánovité hospodaření v zájmu pracující společnosti*"), je zde uvedeno vyvlastnění velkostatků, bank, pojišťovacích ústavů, průmyslových podniků, dolů - a to bez náhrady. (Pouze, pokud byli podnikatelé starší 60 let, měl se o jejich zabezpečení postarat stát.)¹⁹

Z Akčního programu levice ČSDSD vycházel i I. župní sjezd VI. (lounské) župy sociální demokracie, který se konal 5. - 6. prosince 1920 v hostinci "U Koruny". V příspěvku jednoho z účastníků - Skaláka z Loun - se rozebírala důležitost dělnických rad a nutnost jejich urychleného zakládání. - Skalák si podle své řeči dobře uvědomoval, že zakládáním rad se hnutí připravuje na revoluční vystoupení: "*Dělnických rad bude zapotřebí, jakmile dojde k vážnému střetnutí dělníků s buržoazií.*" Jinak se však zdá, že spíše než přímé a rychlé přípravě na revoluci, se hnutí daleko více věnovalo organizačním otázkám.²⁰ Na župním sjezdu promluvili dva významní tvůrci ideové orientace strany - B. Šmeral a A. Zápotocký - ale vedení revoluční levice ČSDSD se spíše snažilo dostat pod svůj vliv organizace v lounské župě.²¹ To byl nejbližší úkol a smysl celého župního sjezdu. Nebyla jím příprava revoluce.

Události dostaly spád po obsazení Lidového domu v Praze policií a jeho předání do rukou pravicového vedení sociálně demokratické strany. O pražských událostech 9. prosince 1920 se dozvěděli sympatizanti sociální demokracie také ve zvláštním čísle župního listu ČSDSD Průboje 11. prosince. V článku *Útok reakce počíná* se stručně líčil průběh boje o Lidový dům a také reakce dělnictva na jeho zabrání - stávkou. Výslovně se

v článku konstatovalo, že zabrání velkostatků – tedy naplnění jednoho z bodů revolučního socialistického programu - je jen otázkou dní. Zatím župní vedení ČSDSD (levice) vyhlásilo stávkou dělnictva v celé lounské župě.²²

Další článek ve zmíněném čísle Průboje - *Protestní projev dělnictva na Lounsku* - dával nahlédnout do atmosféry na protestním shromáždění proti obsazení Lidového domu, které se sešlo 10. prosince na dnešním Mírovém náměstí v Lounech. Shromáždění svolali místní funkcionáři soc. dem. levice - Sailer, Blažek, Rubáš a Wiesner. Charakteristické bylo vystoupení poslance za ČSDSD J. Blažka a místního sekretáře odborů zemědělských dělníků Rubáše. Oba vyzvali shromážděné ke stávce a pohrozili zabíráním průmyslových podniků a velkostatků. Když Rubáš pohrozil zabíráním velkostatků, ozývaly se ze shromáždění výkřiky: *"Výborně!, Pojd'me hned!, Hned!, Nečekejme na nic!"* a týž ukončil svůj projev myšlenkou, že socializace se neobejde bez diktatury proletariátu.²³

10. prosince 1920 již tedy probíhala i na Lounsku stávka dělnictva. Stávkovali rovněž zemědělstí dělníci na velkostatku v Lenešicích, ale nevíme, zda se zúčastnili protestního shromáždění v Lounech na náměstí. Protože se rozhodli druhý den zabrat lenešický velkostatek, je pravděpodobné, že ano. Vrchní strážmistr četnické stanice v Lenešicích o tom napsal okresnímu soudu v Lounech: *"Dne 11. prosince 1920 ke 4 h odpoledne dostavili se vpřed uvedení členové závodní rady, za vedení předsedy skupiny zemědělského dělnictva Františka Horkého, do kanceláře zdejšího velkostatku a vyzvali přítomného správce velkostatku Václava Schonfelda jménem závodní rady, aby jim předal veškeré klíče a správu dvora. Správce Václav Schonfeld odmítl klíče vydati, načež František Horký prohlásil, že jest to fakt, že v okolí byly již veškeré velkostatky zabrány a když klíče nevydá, že to zaberou mocí a neručí za to, co se může stát."*²⁴ Těmto argumentům se stal správce přístupný, takže

vydal jeden klíč od sýpky a druhý si ponechal. Závodní rada 12. prosince převzala také chov ovcí v ovčinech Nový Dvůr a Západ, zásoby slámy, krmiva, hospodářské stroje a dohlížela na vedení kanceláří. Chtěla převzít i zásobování mlékem, k čemuž však již nedošlo, neboť 13. prosince se vrchní strážmistr za doprovodu četníků z četnické stanice v Lenešicích odebral do velkostatku a tam zabavil zmíněné klíče od hospodářských prostor (členové rady je dle vyjádření strážmistra dobrovolně vydali) a několikadenní vláda závodní rady nad lenešickým velkostatkem tak byla skončena.²⁵

A kdo byli členové oné závodní rady? V souvislosti se zabráním lenešického velkostatku bylo vyšetřováno 9 lidí ve věku 29 - 47 let, všichni zemědělství dělníci, v protokolu charakterizováni jako nemajetní, dva dokonce negramotní. Na otázku z jakého nařízení zabrali velkostatek, odpověděli, že tak učinili "*z vůle dělnictva, kterým byli zvoleni*" a snažili se ospravedlnit tím, že se nejednalo o zabránění, ale toliko kontrolu zásob. Předseda rady F. Horký udal, že jednal z rozkazu sekretáře zemědělského dělnictva Rubáše z Loun.²⁶ Pokud byla nějaká domluva mezi Horkým a Rubášem, byla určitě ústní. Rozhodnout, zda-li proběhla nebo se Horký snažil pouze vytvořit polehčující okolnost, je dnes už nemožné.

Zabrání velkostatků se uskutečnilo také v Peruci, Blšanech a Černčicích²⁷ a mělo asi podobný průběh jako v Lenešicích (a nebude náhodou, že jsou to většinou obce s minimální vzdáleností od Loun), stávka zemědělského dělnictva však byla všeobecná po celém lounském okrese.²⁸ Během stávky zazněl na župním sjezdu válečných poškozenců návrh, aby ročovský a osecký klášter byl zabrán k účelům sociální péče pro sirotky po válečných obětích. Pokus o praktickou realizaci návrhu učiněn nebyl.²⁹ Nevíme, jak se v této zlomové situaci zachovalo dělnictvo lounských průmyslových závodů, patrně zde byl klid, na rozdíl od sídla vedlejšího soudního okresu Libochovic, kde došlo k ustavení dělnické rady a zabránění sklárny.³⁰ Vzhledem k tomu, že do lounského cukrovaru byl

umístěn na začátku stávkový oddíl vojska, byl v celém městě klid zabezpečen touto metodou.³¹ Celkem očekávaně měla celá stávka a ostatní revoluční akce svoji dohru před soudy, v Lounech byly zatčeny tamější špičky sociálně demokratické levice - redaktor Průboje Chlouba, župní stranický sekretář Pém a sekretář zemědělců Rubáš - a v Mostě souzeny i s radami zabraných velkostatků.³²

Skutečnosti, proč zkrachovala prosincová generální stávka, jsou dostatečně známy z literatury.³³ My si nyní položíme naopak opačnou otázku: Proč se dělnictvo lounského okresu (hlavně zemědělské) vůbec stávky účastnilo? Mimo všeobecného povědomí dělnictva (nejen v lounském okrese) o neúspěšnosti "*lidového parlamentu*" (tedy v pojetí soc. dem. parlamentnímu přechodu k socialismu prostřednictvím široké škály sociálního zákonodárství) před první světovou válkou, zde byla i obava o osud schválených sociálních reforem po upevnění kapitalismu, či obava o splnění těch radikálnějších. To byl jeden z důvodů, proč se dělnictvo - ve své části - bylo ochotno účastnit revolučního přechodu k socialismu. (A zde se můžeme zamyslet nad tím, do jaké míry zde byl určující ruský vzor.) Nelze však opomenout důvody, které můžeme vystopovat v konkrétním historickém prostředí Lounska:

1. Není náhodou, že se do prosincové generální stávky zapojili zvláště zemědělstí dělníci. Lounsko jako zemědělský kraj s napětím očekávalo, jaký návrh zemědělské reformy bude schválen a uveden v život. Zemědělstí dělníci se báli, že pokud bude půda velkostatků rozparcelována všechna mezi drobné zemědělce, oni sami přijdou o možnost obživy. Zemědělstí dělníci se stavěli za program sociální demokracie, který navrhoval převést vyvlastněné velkostatky do družstev.³⁴ Prosincová stávka se stala příležitostí, jak do budoucí podoby venkova zasáhnout.
2. Strádání obyvatelstva za války mohlo přinést legitimizaci revolučního postupu. Za první světové války a v měsících po ní byly

zásobováním obyvatelstva na Lounsku pověřeny také dělnické svépomocné organizace - Potravní spolek železničních zřízců a konsumní spolek Budoucnost v Lounech, který stál blízko sociálně demokratické strany a měl celou řadu prodejen na lounském venkově. Státní moc se tehdy ráda rozdělila o tíživé břemeno výživy obyvatelstva. (Když zásoby v době zásobovací krize r. 1917 opravdu docházely a situace se stala kritickou, nadávali lidé shromáždění před výdejnou Budoucnosti v Lounech jistě také na družstvo, nejen na státní moc.)³⁵ Jenže právě tehdy si dělníci v těchto družstvech uvědomili, že pokud dovedou v těchto nelehkých časech řídit distribuci potravin, dovedou v budoucnu řídit i jiné oblasti hospodářského a politického života. Také v Lounech vznikla v listopadu 1918 socialistická rada, ta však neřídila prakticky nic, spíše jen o věcech jednala a podávala memoranda výkonným orgánům.³⁶ I tak se zde učili zástupci dělníků spravovat věci veřejné v míře, která převyšovala veškeré předchozí možnosti jejich uplatnění.

3. Nelze nepřipomenout i ryze subjektivní momenty. Cítění objektivně revoluční situace na podzim 1920 se spojilo s dlouhodobou socialistickou výchovou obyvatel prováděnou sociální demokracií na Lounsku už někdy od 80. let 19. století. Za tu dobu se myšlenky socialismu (později i toho "*národního*" v podání národních sociálů či později socialistů) uchytily v myslích dělnictva na Lounsku. To, že ke stávce došlo v připomenutém okamžiku, mohlo být dáno také obavou o osud stranické organizace a celého hnutí (vždyť i titulek vzpomenutého článku "*Útok reakce počíná*" je vypovídající).
4. Málokterá revoluce se obejde bez násilí. Jak bylo revoluční násilí legitimizováno v řadách dělnictva ukazuje zajímavá úvaha Quido Paličky "*O lidu, buržoazii a revoluci*", otisknutá na stránkách Průboje. Vyslovuje myšlenku, že lid může v revoluci použít všech

prostředků, kterých dosud proti němu využívala vládnoucí moc: *"...po celá desetiletí, která vidíme za sebou, učili nás zacházeti jeho zbraněmi, že provaz a puška jsou výmyslem války a válka loupežným prostředkem kapitálu. ...všechna císařství nejen věšela a střílela, ale mučila, pro myšlenku deportovala do Sibiře, na ostrovy oceánů, do sirných dolů a odsuzovala k pomalé a trapné smrti."*³⁷

Jak tedy zhodnotit události roku 1920 na Lounsku? Zjednodušíme si otázku tím, že budeme zároveň odpovídat na otázku z nadpisu této kapitoly. Zatímco z událostí roku 1905 je patrné dovršení politické emancipace dělnictva, můžeme rok 1920 klasifikovat (a můžeme zůstat u Lounska) jako pokus o hegemonii dělnictva, či lépe řečeno některých jeho částí nad celou společností. V tomto dějinném okamžiku rozhodně tento pokus o hegemonii - tj. prosadit revoluční cestou jiné společenské zřízení, socialismus - nebyl akceptován většinou obyvatelstva, proto onen známý konec - krach prosincové generální stávký. Rok 1920 byl přelomovým rokem. Nejen proto, že to byl jeden z historických mezníků. Ale také proto, že dělnictvo na Lounsku zde naposledy, do jisté míry spontánně, vystoupilo a snažilo se o přetvoření společenských daností ve svůj prospěch. Ne, že by se o to později nepokoušelo, ale spíše už bude na místě mluvit o příslušnících či sympatizantech určitých politických stran. V dělnictvu zůstane socialismus stejně pevně zakořeněn, ale jeho podobu budou určovat stranické elity, ne "řadoví bojovníci" jako se to stalo v roce 1920. Hnutí dělnické politické emancipace tak vpluje do politického života různých politických stran v první republice (i když převážně se socialistickou orientací).

Závěr

V předložené rigorózní práci jsem představil Lounsko v počátcích a průběhu industrializace. Její postup byl obdobný jako v jiných oblastech českých zemí. Nejprve byla přes lounský okres trasována hospodářsky významná železnice, v návaznosti na ni se objevily první velké průmyslové závody, které se postupem doby zvětšovaly a modernizovaly. Přestavba hospodářské základny regionu - kterou industrializace bezesporu způsobila - přinesla dosud nevídané zdroje, které byly využity také na vytváření sociální infrastruktury a zvyšování civilizační úrovně obcí (především Loun), pokud nebudeme mluvit o jistě významném zvýšení spotřeby obyvatelstva.

Proces industrializace na druhé straně nebyl ani ke konci zkoumaného období ještě ukončen (např. největší průmyslový závod Loun ve 20. století - továrna na výrobu technického porcelánu – byl zprovozněn poč. 50. let). Proto lounský okres měl stále charakter zemědělského kraje, kde byly mimo města Loun velké průmyslové podniky spíše výjimkou.

Tímto předpokladem je dána i struktura dolních vrstev na Lounsku. Jejich nejpočetnější část žila ve venkovském prostředí. - Jednalo se o zemědělské dělníky, drobné rolníky, ale také venkovské řemeslníky a živnostníky. Velký počet řemeslníků a živnostníků byl rovněž charakteristický pro samotné Louny. Tam však můžeme mluvit o nesporné přítomnosti průmyslového dělnictva - zaměstnanců velkých průmyslových závodů. Prokázal jsem jak přítomnost průmyslového dělnictva nekvalifikovaného, tak kvalifikovaného. Přítomnost je dána povahou výrobního procesu v těchto velkých podnicích (přesné údaje nemáme k dispozici, ale lze předpokládat, že cukrovary při řepné kampani zaměstnávaly stovky nekvalifikovaných sil, naproti tomu železniční dílny byly odkázány na stabilní kádr kvalifikovaných zaměstnanců). Nutno

vzpomenout i dalších okrajových skupin dolních vrstev (bratránci, různí "lidoví" umělci, např. doložen flašinetář), které však nemají pro můj výzkum většího smyslu a o jejichž životě zde toho stejně moc nevíme (spolčování těchto skupin, pokud k němu docházelo, nenabylo takové kvalitativní úrovně, aby při něm vznikaly písemné prameny).

Různá míra kvalifikace a různé zařazení ve výrobním procesu ovlivňovaly i sociální pozici jednotlivých skupin dolních vrstev. Např. prameny shodně mluví o ubohém sociálním postavení zemědělského dělnictva (jak ve smyslu materiálních podmínek života tak ve smyslu naprosté apatie ke společenskému dění kolem sebe) a naproti tomu, dělníky v železničních dílnách si jejich správa natolik předcházela, že pro ně začala budovat - s pomocí penzijního fondu dráhy - kolonii, která svou koncepcí přejímala progresivní prvky západoevropského urbanismu (anglická zahradní města). Živnostníci a řemeslníci vykazovali kvalitativně odlišnou sociální pozici - nepovažovali se za námezdní zaměstnance jako předchozí skupiny dolních vrstev (vlastní dílny, domy, obchody, atd.). Podobně i skupina drobných rolníků zřejmě směřovala svými postoji do "*rolnického stavu*" a zůstávala uzavřena do lokálního okruhu vesnického společenství se svými starostmi a radostmi. Koncept dolních vrstev na Lounsku se nám tak jeví jako společný název pro pestrou skupinu vzájemně odlišených jednotlivých horizontálních podskupin s nestejnou majetkovou a vůbec sociální prestiží.

Velká pestrost zmíněných podskupin přinesla i několik směrů pro řešení sociální otázky ("*dělnické otázky*") a ve své podstatě zároveň konceptů emancipace dolních vrstev společnosti. Neznáme však výchozí stav pro tuto emancipaci v konkrétních podmínkách Lounska. Můžeme se jen opřít o analogie. Lze tedy předpokládat, že nejvlastnějším posláním této emancipace byl pokus přetvořit ty podskupiny dolních vrstev (můžeme je pokládat za beztvárovou a rozdrobenou masu), které si nebyly leckdy vědomy ani své lidské hodnoty, v aktivní tvůrce nejen svého lidského

osudu, ale i určitých změn ve společenském uspořádání. V tom, jak těchto změn dosáhnout a jaký je ten nejuvzdálenější cíl celého snažení, se jednotlivé emancipační koncepty velmi lišily.

Již na začátku celého procesu vystoupila skupina aktivních a inteligentních řemeslníků, skutečná elita této podskupiny dolních vrstev, které nebyla lhostejná bída a ubohost prostředí, ze kterého vyšli. Už snažení této "*první generace*" (tento pojem nemusí být nutně vztažen na průkopníky socialistického hnutí, jak svědčí snahy J. Krýzla, předsedy Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech) se rozpadá do dvou zcela odlišných koncepcí emancipace dolních vrstev. První koncepce pokládá za nutné oslovit střední a horní vrstvy společnosti a ve spolupráci s nimi postupně zvyšovat materiální a kulturní úroveň dolních vrstev (tehdy je pozornost upřena hlavně na dělnictvo). Výrazem těchto snah se stává zakládání Oulů, různých "*besed*", podpůrných a vzdělávacích spolků. Jak víme podle předlouhé existence Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech, měl tento koncept velice dlouhou životnost.

Tvůrci druhého konceptu spojili otázky emancipace s odvěkou touhou člověka po spravedlivějším společenském řádu a tato syntéza je po letech usilovného sebevzdělávání přivedla k angažovanosti ve vznikajícím socialistickém hnutí. Své koncepty však v polarizované třídní společnosti 19. století nemohli prosadit - jak si mysleli - jinak než revoluční cestou. A právě toto upnutí k pronikavé změně společnosti, ať už revoluční, či evoluční cestou, zůstane jedním ze stěžejních rysů tohoto konceptu emancipace.

Oba koncepty mají i společné rysy - organizování vzdělávacích a kulturních aktivit, vytvoření svépomocných fondů pro případ nemoci, či úrazu. A oba koncepty se rovněž vyvíjely, byly propracovávány a vyústily v ideové proudy, které se integrovaly do vznikajících politických stran. A nezapomínejme, že se oba základní koncepty vzájemně ovlivňovaly. Nejprůkazněji můžeme tuto tezi doložit přejímáním kulturních atributů

socialistického hnutí národními dělníky. Ti, i když se v politické sféře od socialistů rozhodně distancovali, přijali 1. máj jako dělnický svátek.

Hovoříme-li o dělnické subkultuře jako dominantní subkultuře v dolních vrstvách, nebude bez zajímavosti zrekapitulovat, čím byla utvářena. Za nejvýznamnější momenty pokládám (bez hodnotícího významu pořadí) tyto:

1. Původní subkultura dolních vrstev ještě před začátkem emancipačního hnutí. Tu přejímali příslušníci dolních vrstev od svých rodičů a předávali ji svým potomkům. Bohužel o ní nejsme informováni v konkrétním mikrohistorickém prostředí Lounska. Zpočátku (tj. v předindustrializačním období) byla vcelku stabilní a nedocházelo v ní k významnějším změnám. Postupem času však začala být rozleptávána a obohacována. Víme, že někdy se jedinec pokusil vymanit z jejího vlivu - např. byl to jeden z důvodů, proč odcházeli synové ze zemědělského venkova pracovat do průmyslového Podkrušnohoří.

2. Subkultura středních vrstev mohla pro dolní vrstvy nabýt pozice jakési mety, které chtějí dosáhnout. Setkávaly se s ní např. ve svých řemeslnických a dělnických spolcích, jež měly ve svých řadách i příslušníky středních vrstev. Od nich mohly přejímat i kulturní vzory, se kterými se detailněji na spolkové půdě setkávaly.

3. Pronikavě musely na dolní vrstvy působit různé koncepty emancipace, se kterými se v jednotlivých spolcích setkaly. I když se dřívější historiografie zmiňovala - až na výjimky - jen o konceptu socialistickém, byla jich celá řada, jak jsme se přesvědčili v rozborech spolků (koncept nacionalistický, antisemitský, apod.).

O mechanismech, kterými působily jednotlivé emancipační koncepty na vznik dělnické subkultury, nejlépe vypovídá koncept socialistický, který došel k vědomé konstrukci "*proletářské kultury*". Samotná kulturní činnost - i prosté spolčování - dělníků měla a musela posilovat sociální vazby mezi nimi a dávat vzniknout pocitu solidarity v

rámci příslušného komplexu sociálních skupin. To vše bylo upevňováno ideovou výchovou, která primárně prostupovala nejen spolky a organizace politické (příklad Svornosti), ale zároveň spolky hospodářské (konsumní spolek Budoucnost), tělovýchovné (příklad DTJ, FDTJ a JPT) a kulturní (Lyra). Dosažená ideová jednota byla rozhodujícím tmelem armády "proletářů", kteří budou připraveni - ve vhodném okamžiku označeném stranou - k provedení rozhodné politické akce, tj. revolučnímu přechodu k socialismu. Postupem doby vstoupili do řad revolučního socialistického hnutí i příslušníci inteligence. - Zatímco v letech před 1. světovou válkou byli spíše ojedinelí, po 1. světové válce byl tento počet několikanásobně rozhojněn. Jim se podařilo z "proletářské kultury", která původně vznikla pro ideové upevnění straníků, vytvořit svébytnou subkulturu, která stála v zásadní opozici vůči tradiční "měšťácké" kultuře (tj. kultuře středních vrstev). Nutno dodat, že do tohoto konceptu "proletářské kultury" nebylo možno vkládat jakýkoliv prvek, který by si stranická reprezentace a její ideoví souputníci přáli. Svědčí o tom i neúspěšnost Svazu proletářských bezvěrců, který nedokázal na socialisticky orientovaném Lounsku oslovit početnější klientelu. Potenciální klientela nechtěla, či nedokázala přijmout takový zásah do svého myšlenkového světa (vhodný termín by byl *angažované bezvěrectví*), který by znamenal ve stěžejním bodě zpřetrhání kontinuity s dosavadní kulturou vesnického společenství. I vytvořené skupiny SPB tak zacházely na úbytě.

Koncept "proletářské kultury" si vytvořil i typ svého ideálního nositele. Tento typ byl zároveň reakcí na problémy, které dolní vrstvy tížily, neboť jeho vymezení je leckdy explicitně negativní, tj. v pramenech se zmiňují nešvary, kterým se má tento ideální typ vyhnout (karetní hry, rvačky, silná náklonnost k alkoholu). Mimo jeho mravní profil (tzn. zbavení se nedostatků svého prostředí) přistupuje snad ještě důležitější sféra ideové angažovanosti a oddanosti ve věci revoluce (netřeba ji zpochybňovat - mnozí aktivisté tohoto ideového směru našly svou smrt v

nacistických koncentračních táborech). Dodejme, že podobný typ ideálního dělníka – dle mého dosavadního výzkumu - pravděpodobně konstruovali i národní dělníci. Zde byla oddanost revoluci vystřídána oddaností národu.

Skutečnost - jak už to bývá - měla někdy k ideálu velmi daleko. Zneužívání podpůrných fondů pro nemoc a úraz, neochota poskytnout sebemenší částku ze spolkového jmění, rvačky v alkoholovém opojení a další nešvary byly přímým důkazem, že vytvářené vědomí solidarity a kulturního povznesení si jen s obtížemi klestilo cestu vpřed...

Z nástinu konceptu "*proletářské kultury*" je zřejmé, že politická a kulturní sféra emancipace dolních vrstev společnosti je nedělitelná. Dělnická subkultura byla ovlivňována nejen vzpomenutými proudy a subkulturami, které jsem - především pro zaměření diplomové práce - demonstroval na spolkovém životě, ale sama rovněž ovlivňovala střední vrstvy. Právě z prostředí středních vrstev se rekrutovala ona inteligence, která vplynula do socialistického hnutí a přispěla ke tvorbě "*proletářské kultury*". Chtěla uniknout z přísně hierarchizovaného světa maloměsta a doufala, že se od něj osvobodí kultivační prací v prostředí dolních vrstev, jak dokazuje přístup K. Konráda a K. Biebla k dělnickému spolkovému domu "*Střelnice*".

V kterém okamžiku můžeme spatřovat dovršení emancipace? V mém názoru byl emancipační proces dolních vrstev na Lounsku dovršen ve své politické sféře rokem 1905, kdy příslušníci dolních vrstev - včetně dosud pasivního zemědělského dělnictva - také na Lounsku aktivně vystoupili v bojích za svá politická práva, tzn. cítili potřebu se účastnit politického života a řízení státu prostřednictvím svých zástupců. Naproti tomu rok 1920 je pokusem dolních vrstev Lounska – tentokrát téměř výhradně zemědělských dělníků - prosadit svůj koncept společenského uspořádání bez ohledu na postoje ostatních aktérů prosincové generální stávky r. 1920. Stávka je tak důkazem, že po dokončené emancipaci v politické sféře, došlo ke snahám o hegemonii. Zároveň názorně ukazuje

poměr klientely mezi dvěma koncepty emancipace. Prvý se zasazoval o revoluční přechod k socialismu a byl tehdy na Lounsku v menšině, druhý o spolupráci s ostatní společností při eventuální výstavbě nové společnosti.

V kulturní sféře udělalo dělnictvo od konce 60. let 19. století do roku 1938 značný pokrok. Zatímco před rokem 1868 není žádná prokazatelná zmínka o dělnickém spolku, v průběhu zkoumaného období se místní síť dělnického spolčování znatelně zhušťovala, jak dokazuje příloha č. 1. Příslušník dolních vrstev měl postupem času stále širší možnost vybrat si spolek, kde by realizoval své kulturní potřeby. Proto odpovídá na otázku po vyústění kulturního vývoje ve sledovaných vrstvách a období budiž konstatování, že mezi lety 1868-1938 došlo ke znatelné kulturní změně v dolních vrstvách společnosti díky trvajícím emancipačním úsilím zúčastněných.

Neponechám stranou ani odpověď na otázku poslední, která se v úvodu vlastně ptala po povaze a významu mé rigorózní práce. Spolkový život lounského dělnictva zde použitými postupy dosud takto zkoumán nebyl, pozornost se takřka výhradně věnovala sociálním a politickým „*bojům dělnické třídy*“. Důležitým poznatkem, který výzkum přinesl, je vědomí, že sama emancipace dělnictva, či dolních vrstev byla založena na pestré plejádě konceptů, které se pokoušely přiblížit jednotlivé kapitoly. Věřím, že budoucí výzkum na jiných místech nejen našeho státu doloží podobnou pestrost. Ta byla nadějí a zároveň nebezpečím. Uvedené koncepty se pokoušely učinit postupný konec s marginalizací určitých skupin společnosti, což znamenalo jejich zapojení do společenského života, když byl a nutně musel být ještě předtím o toto zapojení vzbuzen zájem. Zároveň jeden z konceptů nutně spatřoval dovršení emancipace dolních vrstev ve vzniku nové společnosti v revolučním boji. Že to byl ten, který vedl dolní vrstvy přímou cestou k Únoru 1948, nechť prozkoumá jiná historická práce...

Poznámky

Poznámky k Úvodu:

¹ Matyáš, J.: Spolkový, kulturní a politický život českého dělnictva na Lounsku v letech 1868 – 1938. Příspěvek k problému emancipace dolních vrstev (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2003.

² Především se jedná o práce: Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989. - Lůžek, B.: Státoprávní boje na Lounsku v sedmdesátých letech. In: Sborník Severočeského muzea - Historica, 1962, 3, s. 59-75. - Kobulejová, H.: Dělnické hnutí na Lounsku (Diplomová práce), Plzeň, PdF ZČU, 1980. - Racková, M.: Počátky dělnického tisku na Lounsku (Diplomová práce), B.m., SOkA Louny, B.r. – Šaloun, V.: Historie tělesné výchovy a sportu v Lounech (Diplomová práce), Brandýs n. L., PdF UK, 1980.

³ Tůma, J. - Požárský, J.: Čas bojů a vítězství. Ústí n. L. 1988.

⁴ Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005. Jedná se o VII. a VIII. kapitulu této práce.

⁵ Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982. - Měchýř, J.: První generace. O počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách. Ústí n. L. 1973. - Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983. - Měchýř, J. - Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých letech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987.

⁶ Teoretický základ rigorózní práce tvoří zejména tyto studie: Matějček, J.: Úvodní studie k výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781-1914 (1938). In: Studie k sociálním dějinám, 2000, 5, s. 273-313. - Macháčová, J. - Matějček, J.: Chudé (dolní) vrstvy společnosti v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 1, s. 121-303. - Macháčová, J. - Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914. Opava 2002. - Matějček, J.: Dělnické hnutí v českých zemích do roku 1914: Emancipace dělnictva, nebo hegemonie proletariátu? In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 2, s. 153-195. - Měchýř, J.: Vzory chování dělníka v českých zemích v 19. století. In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 1, s. 99-119. Weiser, T.: Socializace proletářských vrstev. Pokus o rekonstrukci na příkladu autobiografií dělnických vůdců z českých zemí a

vilémovského Německa 1870-1918. In: Studie k sociálním dějinám 19. století, 1997, 7, s. 77-99.

⁷ Především se jedná o články publikované v periodikách Kulturní měsíčník Louny (KML) a Svobodný hlas.

⁸ Viz seznam pramenů a literatury.

⁹ Jiří Matějček: Úvodní studie k výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781-1914 (1938). In: Studie k sociálním dějinám, 2000, 5, s. 297-298.

¹⁰ Tamtéž, s. 298 an.

¹¹ Roedl, B. a kol.: Louny. Praha 2005.

¹² Roedl, B. a kol.: Louny. Praha 2005. – Louny a okolí na starých pohlednicích. Louny 2004.

Poznámky ke kapitole I.:

¹ O poměrech v české historiografii a metodách ideologického dohledu nad ní v uvedeném období srov.: Hanzal, J.: Cesty české historiografie 1945-1989. Praha 1999.

² Také literatura o výzkumu dělnictva má svou bibliografii. Srov. např.: Bajger, L.: Výběrová bibliografie publikací a článků. Průmyslové oblasti. In: Slezský sborník, 1990, č. 1-4, s.78-80, 158-160, 238-240, 318-320; 1991, č. 1, 2, 3-4, s. 78-80, 158-160, 314-316; 1992, č. 1, 2, 3-4, s. 78-80, 158-160, 306-308; 1993, č. 1-2, s. 158-160; 1994, č. 1, 2, s. 77-80, 156-158. – nebo: Macháčová, J.: Stav výzkumu a literatura k postavení dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí 1848-1914. Závěry výzkumu. In: Slezský sborník, 1987, s. 244-254.

³ Volf, M.: Naše dělnické hnutí v minulosti. Praha 1947.

⁴ Hanzal, J.: c. d., s. 70.

⁵ Přehled československých dějin, II. díl (1848-1918). Praha 1960. – Přehled československých dějin, III. díl (1918-1945). Praha 1960. – Vědeckými redaktory II. dílu byli Oldřich Říha a Július Mésároš, vědeckými redaktory III. dílu byli Václav Král, Miroslav Kropilák a Jurij Křížek.

⁶ Přehled československých dějin, II. díl (1848-1918), I. svazek (1848-1900). Praha 1960, s. 566.

- ⁷ Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, I. díl (Život). Praha 1953. - Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, II. díl (Dílo). Praha 1954.
- ⁸ Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, II. díl (Dílo). Praha 1954, s. 7.
- ⁹ Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, I. díl (Život). Praha 1953, s. 201-203 a 198.
- ¹⁰ Projekt A. Branalda a J. Klepla je vzpomenut v souvislosti s mezinárodními trendy tzv. oral history v článku: Mücke, P.: „...vyjde najevo část mnoha nitěk tvořících celé tkanivo...“ aneb Malá úvaha o vzpomínkách a historii (Netradiční zpráva o pracovním setkání Paměti a vzpomínky jako historický pramen). In: Časopis Národního muzea. Řada historická, 2005, 1-2, s. 99-104.
- ¹¹ Myška, M.: Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku. Ostrava 1962.
- ¹² Tamtéž, s. 96.
- ¹³ Tamtéž, s. 166.
- ¹⁴ Kořalka, J.: Severočestí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí. Liberec 1963.
- ¹⁵ Kořalka, J.: Vznik socialistického hnutí na Liberecku. Liberec 1956.
- ¹⁶ Kárník, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral? Socialisté na rozcestí. Praha 1968.
- ¹⁷ Tamtéž, s. 295.
- ¹⁸ Kárník, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí. Praha 1996.
- ¹⁹ Křepeláková, V.: Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914. Praha 1974.
- ²⁰ Tamtéž, s. 126-130.
- ²¹ Purš, J.: Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce. Praha 1973.
- ²² Tamtéž, s. 372.
- ²³ Tamtéž, s. 501.
- ²⁴ Urban, O.: Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha 1978. – Práce vyšla podruhé v roce 2003.
- ²⁵ Urban, O.: Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha 2003, s. 133.
- ²⁶ Tamtéž, s. 128-130.
- ²⁷ Robek, A.: K problematice etnografického studia českého dělnictva. Praha 1966.

- ²⁸ Robek, A. – Moravcová, M. a kol.: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Praha 1981.
- ²⁹ Tamtéž, s. 125-126.
- ³⁰ Srov. např. dvě studie z typických průmyslových regionů – Mostecka a Kladenska: Pokorná, L.: Etnografický obraz způsobu života lidu na Mostecku. In: Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Most 1996, s. 94-127. – Žvachtová, P.: Stravovací zvyky horníků na Kladensku. In: Středočeský vlastivědný sborník, 2004, s. 99-106.
- ³¹ Jde především o tyto publikace: Měchýř, J.: První generace. O počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách. Ústí n. L. 1973. – Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982. – Matějček, J.: Petr Cingr. Ústí n. L. 1983. – Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983. – Měchýř, J. – Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých letech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987.
- ³² Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982, s. 223.
- ³³ Matějček, J.: Formování hornictva sokolovského uhelného revíru (1830-1914). Opava 1978.
- ³⁴ Matějček, J.: Formování sociální skupiny horníků uhlí v českých zemích (1800-1914). Opava 1990.
- ³⁵ Tamtéž, s. 282.
- ³⁶ Šolle, Z.: Průkopníci. Josef Boleslav Pecka – Ladislav Zápotocký – Josef Hybeš. Praha 1975. – Šolle, Z.: Josef Boleslav Pecka. Praha 1987. – Tůma, J.: Bohuslav Vrbenský. Ústí n. L. 1980. – Galandauer, J.: Bohumír Šmeral, I. (1880-1914). Praha 1981. – Galandauer, J.: Bohumír Šmeral, II. (1914-1941). Praha 1986. – Žáček, V.: Josef Barák. Praha 1983. – Matějček, J.: Petr Cingr. Ústí n. L. 1983.
- ³⁷ Pro námi zkoumané období je to především je to: Dějiny hutnictví železa v Československu, 2. díl. Praha 1986. Pojednává o vývoji hutnictví železa od začátku průmyslové revoluce do konce 2. světové války.
- ³⁸ Macháčová, J. – Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914. Opava 2002. – Pro střední vrstvy J. Macháčová a J. Matějček rozpracovali své poznatky (a současně posunuli horní hranici zkoumaného období) ve sborníku: Macháčová, J. – Matějček, J.: O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950. Základní zjištění, hypotézy, náměty. Opava 2002. Lze předpokládat, že se časem

dočkáme podobné publikace, která by rozpracovala poznatky autorského kolektivu pro vrstvy dolní – i s posunutou horní hranicí (např. také do r. 1950).

³⁹ Macháčová, J. – Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914. Opava 2002, s. 19-24.

⁴⁰ Tamtéž, s. 149-160.

⁴¹ Tamtéž, s. 194-213.

⁴² Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003.

⁴³ Kuklík, J.: Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 143-149.

⁴⁴ Pátek, J. – Jakubec, I.: Struktura zaměstnanosti obyvatelstva v meziválečném Československu. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 181-199.

⁴⁵ Valenta, J.: Neznámý německý socialistický leták polského původu v Krušnohoří a v jižních Čechách v roce 1893. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 255-264.

⁴⁶ Jde o tyto dvě studie: Friedemann, P.: Die Rezeption des Grubenunglücks von Courrières 1906: Grenzen und Wege europäischer Solidarstrukturen. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 23-40. a Unfried, B.: „Nationalisierung“ der Arbeiterschaft in gemischtnationalen Regionen Mittel/Osteuropas: das Beispiel der Mährisch-Ostrauer Industrieregion während des Ersten Weltkriegs. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 241-253.

⁴⁷ Čechurová, J. – Štaif, J. (eds): K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004.

⁴⁸ Bareš, J.: Jablonecká industrie – sociální skladba a ekonomicko-sociální podmínky manufakturního dělnictva v 2. polovině 19. století na příkladu Jablonecka. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 126-140.

⁴⁹ Kárník, Z.: Poznámky k vývoji sociálních skupin, vrstev, stavů a tříd v dobách první republiky (Krátká úvaha). In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 113-118.

⁵⁰ Rákosník, J.: Sociální politika jako předmět historického zkoumání. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 179-192.

⁵¹ Pullmann, M.: Zneuznání, konflikt, revoluce. Místo hodnotových orientací a praktického jednání historických aktérů v dynamice sociálních hnutí. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 59-67.

⁵² Štaif, J.: Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 13-32.

Poznámky ke kapitole II.:

¹ Platí to s několika výjimkami: Obec Černochoh byla přičleněna k lounskému okresu ve 20. letech 20. století, do té doby příslušela okresu libochovíckému. - Kobulejová, H.: c. d., s. 8-9. České obce Jimlín a Opočno náležely před 1. světovou válkou do jazykově německého politického okresu žateckého. – Tutte, K. a kol.: Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde. Žatec 1904, s. 804.

² Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920, s. 1.

³ Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 15.

⁴ Schelle, K.: Vývoj správy v předválečném Československu, I. část (1918 – 1928). Brno 1991, s. 33.

⁵ Kobulejová, H.: c. d., s. 9. Více o lounské župě: Šubrt, J.: Popis župy lounské. Louny 1925.

⁶ Schelle, K.: Vývoj správy v předválečném Československu, II. část (1928 – 1939). Brno 1991, s. 75.

⁷ Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970, díl I, svazek 1. Praha 1978, s. 500-506.

⁸ Šubrt, J.: Tamtéž, s. 5. Neznalým lounského okresu doporučuji pro nejnázornější přehled turistické mapy 1: 50 000 z edice Klubu českých turistů č. 8 (Lounsko a

Džbán) a č. 10 (České středohoří - západ). O přírodních podmínkách Lounska: Houda, J.: Geomorfologie Lounska. In: KML, 1964, 5, s. 12-13 a KML 1964, 6, s. 24-25. a nejnověji: Chráněná území ČR I. Ústecko. Praha 1999, s. 134-139.

⁹ Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920, s. 7.

¹⁰ Tamtéž, s. 7.

¹¹ O vývozu chmele více: Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 15-16. O žatecké chmelařské oblasti – která zahrnuje také Lounsko – a o vývoji chmelařství srov. přehlednou studii Z. Tempíra Historie chmelařství v Žatci, která je součástí: Holodňák, P. a kol.: Žatec. Praha 2004, s. 420-449. O vzniku chmelařských spolků a vzájemném boji českých a německých chmelařů srov.: Zinnerová, A.: Český chmelařský spolek a chmelařství na Žatecku v souvislostech hospodářského vývoje českých zemí ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století (Diplomová práce), Praha, FF UK, 1988, s. 128-189.

¹² Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 15-16.

¹³ Tamtéž, s. 18.

¹⁴ O významu železnic pro odbyt severočeského uhlí srov.: Měchýř, J. - Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých letech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987, s. 90-97.

¹⁵ Lůžek, B.: Sto let železné dráhy z Prahy do Bíliny přes Slaný a Louny. In: KML, 1970, 9, s. 4-5, KML, 1970, 10, s. 8-9.

¹⁶ Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 134-149.

¹⁷ Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920, s. 42-47.

¹⁸ Profesor na lounské reálce Kamil Linhart v: Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 54.

¹⁹ První automobil v Lounech. In: KML, 1965, 4, s. 3.

²⁰ Lůžek, B.: 100 let dráhy Louny - Praha. In: KML, 1973, 5, s. 6-7.

²¹ Šmíd, J.: Velké výročí. 100 let železničních dílen v Lounech. In: KML, 1973, s. 2-3. Podrobně o dějinách dílen viz Valášková Zdena a kol.: Sto let dílen ČSD. Louny 1973.

²² Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 41.

²³ Vostřel, M.: Královské město Louny (Seminární práce), Praha, FF UK, 2002, s. 42-43. - Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 142.

²⁴ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 103. - Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 37,

- ²⁵ jar: Pivovarnictví okresu Louny. In: Svobodný hlas z 9. září 1993.
- ²⁶ Mareš, K.: Pivovar v Dolním Ročově. In: KML, 1983, 10, s. 5-7.
- ²⁷ Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 156-158.
- ²⁸ Tamtéž, s. 158-161. - Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 66-67. – Historie a současnost podnikání na Lounsku, Žatecku a Podbořansku. Žehušice 2003, s. 115-117.
- ²⁹ Louny a okolí na starých pohlednicích. Louny 2004, s. 77. Působivý snímek „Ameriky“ lze vidět: Tamtéž, s. 76.
- ³⁰ Kuča, K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. Praha 1998, s. 661.
- ³¹ Nič, J.: Architekt Jan Kotěra a naše město. In: KML, 1972, 5, s. 10-12.
- ³² Jan Kotěra (1871 – 1923). Zakladatel moderní české architektury. Praha 2001, s. 360. – V témže díle přehled celé Kotěrovy architektonické tvorby.
- ³³ Kuča, K.: c. d., s. 662. O počátcích těchto čtvrtí srov.: Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 25-26.
- ³⁴ Lůžek, B.: Vagonová kolonie. In: KML, 1972, 10, s. 6-7.
- ³⁵ Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982, s. 155.
- ³⁶ Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970, díl I, svazek 1. Praha 1978, s. 500-501. - Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 8-9. - Vaněk, Z.: Vývoj obyvatelstva ve městě Louny. In: KML, 1965, 10, s. 6-7.
- ³⁷ Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920, s. 4. - Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930, s. 11.
- ³⁸ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s.42.
- ³⁹ Hlušík, A.: Židovská komunita v Lounech 19. století. In: Svobodný hlas z 23. září 1999, 7. října 1999, 14. října 1999, 21. října 1999 a 28. října 1999.
- ⁴⁰ Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920, s. 10-11. O tendencích českožidovského asimilačního hnutí srov.: Krejčová, H.: Nástin spolkové činnosti českožidovského asimilačního hnutí. In: Sborník k problematice multietnicity. Praha 1996, s. 85-109.
- ⁴¹ Kuča, K.: c. d., s. 657. Nejnověji o otázkách asimilace židovského etnika v německém a českém prostředí srov.: Čapková, K.: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938. Praha 2005.
- ⁴² Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 29.

- ⁴³ Mezi státní a veřejné zaměstnance jsem přiřadil i vojáky, kterých bylo zanedbatelné množství - 35.
- ⁴⁴ Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 63.
- ⁴⁵ Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1920, s. 7.
- ⁴⁶ Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000, s. 444.
- ⁴⁷ Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 63.
- ⁴⁸ Tamtéž, s. 63.
- ⁴⁹ Přesné počty nelze zjistit. O velkém počtu zeměděl. dělnictva se zmiňuje: Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000, s. 477.
- ⁵⁰ Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 63.
- ⁵¹ Profese jsou uvedené spolu s místem zaměstnání v: SOkA Louny, fond Barák (neuspořádaný), Hlavní kniha členstva spolku Barák v Lounech.
- ⁵² Měchýř, J. - Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých letech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987, s. 129.
- ⁵³ O urbanistickém a architektonickém vývoji Loun srov.: Kuča, K.: c. d., s. 658-663.
- ⁵⁴ Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933, s. 142.
- ⁵⁵ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 83-84.
- ⁵⁶ Tamtéž, s. 79-83.
- ⁵⁷ Tamtéž, s. 63-64.
- ⁵⁸ Sborník Střední zemědělská technická škola. Louny 1969, s. 67.
- ⁵⁹ Almanach ke stému výročí gymnázia Václava Hlavatého v Lounech. Louny 1996, s. 9 a 15. – Podrobně o lounském školství srov.: Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 109-130.
- ⁶⁰ Vostřel, M.: Královské město Louny (Seminární práce), Praha, FF UK, 2002, s. 20 an. - Švarcová, H.: Život v Lounech ve druhé polovině 19. století podle kroniky Jana Haince (Diplomová práce), Ústí n. L., PdF UJEP, 1969, s. 40 an. - Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 23-24.
- ⁶¹ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 24-29.
- ⁶² Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005, s. 66. – O kulturním vývoji Loun nejpodrobněji viz: Roedl, B. a kol.: Louny. Praha 2005, s. 234-240 a 259-268.

Poznámky ke kapitole III.:

- ¹ Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 265.
- ² Lašťovka, M. a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895 – 1990. Praha 1998, s. 12-13.
- ³ Lůžek, B.: Státoprávní boje na Lounsku v sedmdesátých letech. In: Sborník Severočeského muzea - Historica, 1962, 3, s. 60-63.
- ⁴ Tamtéž, s. 63.
- ⁵ Tamtéž, s. 66-71.
- ⁶ Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 269. - Rozehnalová Jarmila: Družstevní směr v českém dělnickém hnutí do roku 1918 (Rigorózní práce), Praha, FF UK, 1980, s. 45.
- ⁷ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 173, Dopis ok. hejtm. od obecního úřadu Cítoliby ze 7. června 1869.
- ⁸ Viz: Příloha 1.
- ⁹ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 9.
- ¹⁰ Zmiňuje se: Lůžek, B.: Státoprávní boje na Lounsku v sedmdesátých letech. In: Sborník Severočeského muzea - Historica, 1962, 3, s. 72. Ale vzhledem k tomu, že se mýlí v roce založení cítolibského Oulu, nemusí být ani lounská pobočka prokázána. Mně se ji v materiálech SOkA Louny nepodařilo dohledat. Více o Oulech srov.: kap. IV.
- ¹¹ Srov. kap. V.
- ¹² Příloha 1.
- ¹³ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 9.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 10.
- ¹⁵ Lůžek, B.: Státoprávní boje na Lounsku v sedmdesátých letech. In: Sborník Severočeského muzea - Historica, 1962, 3, s. 74.
- ¹⁶ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 10-11.
- ¹⁷ Měchýř, J. - Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých létech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987, s. 153. Více o Václavu Vaicovi a celé "první generaci": Měchýř, J.: První generace. Ústí n. L. 1974.
- ¹⁸ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 13.
- ¹⁹ Srov. kap. VI.
- ²⁰ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 17.

- ²¹ Srov. kap. VI.
- ²² Např. roku 1912 byla prokázána defraudace v městské spořitelně, což přiosťřilo již tak vážnou politickou krizi na lounské politické scéně, která vyvrcholila jmenováním Správní komise královského města Loun r. 1913. – Roedl, B. a kol.: Louny. Praha 2005, s. 226.
- ²³ Racková, M.: c. d., s. 38.
- ²⁴ Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 488.
- ²⁵ Viz příloha 1. O "Baráku" srov. kap. VII.
- ²⁶ Racková, M.: c. d., s. 30-32.
- ²⁷ Roedl, B.: Jubileum předchůdce Průboje. In: KML, 1989, 11, s. 4.
- ²⁸ Viz příloha 1.
- ²⁹ Více o rozkolu: Kol.: Nástin dějin československého odborového hnutí. Praha 1963, s. 70-73.
- ³⁰ Viz příloha 1.
- ³¹ Viz příloha 1.
- ³² Hluštík, A.: Lounské osvěžny v minulosti. In: Svobodný hlas, 11. března 1999.
- ³³ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 21. O politice sociální demokracie a národních sociálů nejen na počátku, ale v průběhu celé 1. světové války srov.: Kárník, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí. Praha 1996.
- ³⁴ Srov. Valášková, Z. a kol.: Sto let dílen ČSD. Louny 1973.
- ³⁵ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 34-36.
- ³⁶ Tamtéž, s. 130.
- ³⁷ Tamtéž, s. 72.
- ³⁸ O pozemkové reformě a jejím pojetí v různých pol. stranách srov.: Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000.
- ³⁹ Kuprová, J.: Louny mezi světovými válkami (Rukopis), Louny, SOKA, 2003, nestr.
- ⁴⁰ Hluštík, A.: Felix civitas Luna. In: Deník Lučan, 3. prosince 1994.
- ⁴¹ Stejskalová, R.: Sociální boje na Lounsku ve 30. letech. In: Sborník okresního archivu v Lounech, 1985, 1, s. 34.
- ⁴² Příloha 1.
- ⁴³ Příloha 1. Srov. kap. VI.3.
- ⁴⁴ Stejskalová, R.: c. d., s. 29.

- ⁴⁵ Podrobně o této politice a jejích zhoubných následcích srov.: Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II., Praha 2002, s. 99-116.
- ⁴⁶ Tůma, J.: Bohuslav Vrbenský. Ústí n. L. 1980, s. 117.
- ⁴⁷ O Svazu přátel SSSR v ČSR srov.: Tamtéž, s. 113-152.
- ⁴⁸ Příloha 1.
- ⁴⁹ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 74.
- ⁵⁰ Sýkora, R.: Z historie cítolibských subotníků. In: KML, 1971, 5, s. 6-10.
- ⁵¹ SOkA Louny, fond Družstvo Dělnický dům, Zápisník družstva, Záznam z ustavující valné hromady z 12. 10. 1919 a z členské schůze 19. 3. 1926.
- ⁵² Srov. Čenkovu báseň Cítolibským subotníkům v příloze 2.
- ⁵³ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 29.
- ⁵⁴ Blažek, J.: Vzpomínka na VSL. In: KML, 1970, 12, s. 3.
- ⁵⁵ Nič, J.: Loutkové divadlo a lounští studenti. In: KML, 1974, 5, s. 7-8.
- ⁵⁶ Procházka, L.: Louny a Lounsko v literatuře. In: KML, 1961, 10, s. 3-4, KML, 1961, 11, s. 3-4, KML, 1961, 12, s. 3-4, KML, 1962, 1, s. 3-4.
- ⁵⁷ Bieblová, M.: Se dvěma zbojníky. In: KML, 1963, 3, s. 9-10.
- ⁵⁸ Nekrolog Jaroslava Krátkého. In: KML, 1963, 9, s. 1.
- ⁵⁹ Konrád, K.: Vyprávění o Jiřím Purkyňovi. Praha 1953.

Poznámky ke kapitole IV.:

- ¹ Viz podkap. III.1. a Příloha 1.
- ² Rozehnalová, J.: c. d., s. 38-41.
- ³ Viz podkap. III.1.
- ⁴ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 173, Stanovy živnostenského spolku "Oul" pro okolí cítolibské, čl. 2 a 3.
- ⁵ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 173, Stanovy živnostenského spolku "Oul" pro okolí cítolibské, čl. 3, 11 an.
- ⁶ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 173, Stanovy potravního a spořivého spolku Zeměšská včela v Zeměchách.
- ⁷ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 173, Oznámení ok. hejtmanství o zvolení nového výboru cítolibského Oulu z 10. března 1877.

- ⁸ Zpracováno podle Katalogu fondu Okresní úřad Louny (Rukopis), Louny, SOkA, 2003.
- ⁹ Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948. Praha 1999, s. 68.
- ¹⁰ Ročenka k dvacátému výročí trvání Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech. Praha 1928, s. 35.
- ¹¹ Tamtéž, s. 7.
- ¹² Tamtéž, s. 35.
- ¹³ Tamtéž, s. 36.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 8 a 24-25.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 8-9 a 38.
- ¹⁶ V pozůstalosti komunistického poslance Jaroslava Blažka jsem našel fotografii valné hromady Budoucnosti z r. 1942. - SOkA Louny, fond 310, inv. č. 17.
- ¹⁷ Ročenka k dvacátému výročí trvání Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech. Praha 1928, s. 9.
- ¹⁸ Srov. porady Družstva pro stavbu Dělnického domu v Lounech v r. 1925-1926 v: SOkA Louny, fond Družstvo "Dělnický dům" Louny, Zápisník o schůzích.
- ¹⁹ Ročenka k dvacátému výročí trvání Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech. Praha 1928, s. 10 a 18.
- ²⁰ O Chleborádově postoji k politickému životu dělnictva srov.: Reiman, M.: Z prvních dob českého dělnického hnutí. Praha 1958, s. 73 an.
- ²¹ Ročenka k dvacátému výročí trvání Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech. Praha 1928, s. 14.

Poznámky ke kapitole V.:

- ¹ Srov. pozn. 10 ke kap. III.
- ² Viz příloha 1.
- ³ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 9.
- ⁴ Tamtéž, s. 10.
- ⁵ Tamtéž, s. 10-11.
- ⁶ Nedochoval se žádný seznam členů Besedy, kde by byla uvedena povolání členů, či jiné údaje. Rozbor pochází ze soupisu zájemců o členství, které byly pořizovány a

schvalovány při každé schůzi, a jsou zapsány v: SOkA Louny, fond 30, Knihy protokolů 1877-1883, 1883-1887, 1893-1896 a 1896-1898.

⁷ Zápis z výborové schůze 14. ledna 1894. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1893-1896.

⁸ Srov. pozn. 6.

⁹ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 54.

¹⁰ Tamtéž, s. 13-34.

¹¹ Tamtéž, s. 33.

¹² Stanovy Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny, b. r., §1.

¹³ Rozbor činnosti z: SOkA Louny, fond 30, Knihy protokolů 1877-1883, 1883-1887, 1893-1896 a 1896-1898. – Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 13-36.

¹⁴ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 13.

¹⁵ Srov. humorný komentář: Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n.L. 1982, s. 223. Citováno i v této práci na s. .

¹⁶ O knihách platí také pozn. 13.

¹⁷ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 36.

¹⁸ Zápis z výborové schůze 24. ledna 1898. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1896-1898.

¹⁹ Srov. "O podporování" v: Stanovy Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny, b. r.

²⁰ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 43.

²¹ Tamtéž, s. 27.

²² Tamtéž, s. 36.

²³ Zápis z výborové schůze z 25. července 1896. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1896-1898.

²⁴ Stanovy Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny, b. r., §2.

²⁵ SOkA Louny, fond 30, Knihy protokolů 1877-1883, 1883-1887, 1893-1896, 1896-1898.

²⁶ Zápis z výborové schůze 3. května 1897. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1896-1898.

²⁷ Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983, s. 43-53.

²⁸ Tamtéž, s. 63. Čísla jsou pouze ilustrativní - obě sčítání měla svoje nedostatky v objektivitě, protože tato sčítání obě strany politicky využívaly.

- ²⁹ Tamtéž, s. 141-146. O dějinách jednotlivých českých škol v severozápadních Čechách srov. tamtéž, s. 294-327.
- ³⁰ Srov. pozn. 25.
- ³¹ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 49. Zde i výčet delších národních zábav.
- ³² Tamtéž, s. 49.
- ³³ Srov. pozn. 25.
- ³⁴ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 25.
- ³⁵ Zápis z výborové schůze 9. října 1884. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1883-1887.
- ³⁶ Srov. pozn. 25.
- ³⁷ Zápis z výborové schůze 21. února 1898. SOkA Louny, fond 30, Kniha protokolů 1896-1898.
- ³⁸ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 60-61.
- ³⁹ Vostřel, M.: Královské město Louny (Seminární práce), Praha, FF UK, 2002, s. 20.
- ⁴⁰ 100 let MO ČRS Louny. 1882 - 1982. Louny 1982, s. 9-11. - Vostřel, M.: Královské město Louny (Seminární práce), Praha, FF UK, 2002, s. 29.
- ⁴¹ Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902, s. 61.
- ⁴² Tamtéž, s. 64.

Poznámky ke kapitole VI.:

- ¹ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 14.
- ² Protokoly schůzí spolku v letech 1892-1897 se nedochovaly.
- ³ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 17.
- ⁴ Srov. přílohu 1.
- ⁵ Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983, s. 192-193.
- ⁶ Tamtéž, s. 194.
- ⁷ Galandauer, J.: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889-1921. Praha 1986, s. 19-21.
- ⁸ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 15.
- ⁹ Tamtéž, s. 15.

- ¹⁰ Rozbor Protokolní knihy dělnického vzdělávacího spolku Svornost pro Louny a okolí se sídlem v Lounech (1897-1904). Uloženo: SOkA Louny, fond 30 (společně s Řemeslnicko-dělnickou besedou - neuspořádáno).
- ¹¹ Zápis z členské schůze 26. června 1904. SOkA Louny, fond č. 30, Protokolní kniha Svornosti.
- ¹² Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982, s. 196. Viz kap. III.3.
- ¹³ Rozbor Protokolní knihy Svornosti, srov. pozn. 10.
- ¹⁴ Viz pozn. 13.
- ¹⁵ Tituly stejného zaměření doporučovala také Dělnická akademie. Srov. Galandauer, J.: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889-1921. Praha 1986, s.91.
- ¹⁶ Srov. studii: Urban, O.: Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou. In: ČsČH, 1963, 11, s. 432-444. - Galandauer, J.: Bohumír Šmeral 1880-1914. Praha 1981.
- ¹⁷ Robek, A. - Moravcová, M. a kol.: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Praha 1981, s. 64. Podrobně o 1. dělnické výstavě v Praze: Burget, E. – Kudrys, M.: „Buď práci čest!“. První dělnická výstava v Praze 1902. In: Dějiny a současnost, 2000, 3, s. 20-24.
- ¹⁸ Zápis z výborové schůze 24. února 1902. SOkA Louny, fond 30, Protokolní kniha Svornosti.
- ¹⁹ Spolek si musel půjčovat od svých movitějších členů, zvažoval prodej svého jeviště atd.
- ²⁰ Zápis z výborové schůze 24. května 1904. SOkA Louny, fond 30, Protokolární kniha Svornosti.
- ²¹ Zápis ze členské schůze 26. června 1904. SOkA Louny, fond 30, Protokolární kniha Svornosti.
- ²² Rozbor Protokolární knihy Svornosti. Srov. pozn. 10.
- ²³ Zápis z valné hromady 8. srpna 1897. SOkA Louny, fond 30, Protokolární kniha Svornosti.
- ²⁴ Zápis z valné hromady 8. února 1898. Tamtéž.
- ²⁵ Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983, s. 331.
- ²⁶ Zápis ze členské schůze 4. listopadu 1900. SOkA Louny, fond 30, Protokolární kniha Svornosti.

- ²⁷ Zápís ze členské schůze 17. dubna 1904. Tamtéž.
- ²⁸ Zápís z výborové schůze 30. listopadu 1903. Tamtéž.
- ²⁹ Zápisy ze členské schůze 6. prosince 1903 a výborové schůze 3. ledna 1904. Tamtéž. - Kletečka byl nakonec ze Svornosti vyloučen pro pomluvy spolku.
- ³⁰ Zápís ze členské schůze 26. června 1904. Tamtéž.
- ³¹ Zápís z mimořádné valné hromady 31. července 1904. Tamtéž.
- ³² Zmínka o zakladatelích pěveckého kroužku v Lounech na valné hromadě 16. ledna 1921. SOkA Louny, fond 30 (spolu se Svorností a Řemeslnicko-dělnickou besedou), inv. č. 1 - Zápísník o schůzích Pěveckého spolku dělnického "Lyra" v Lounech, nestránkováno.
- ³³ Ustavující valná hromada 21. července 1912. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1, nestr.
- ³⁴ Robek, A. - Moravcová, M. a kol.: c. d., s. 104.
- ³⁵ Rozbor Zápísníku o schůzích Pěveckého spolku dělnického "Lyra" v Lounech. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1.
- ³⁶ Srov. přílohu 1.
- ³⁷ Zápís z výborové schůze 9. prosince 1912. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1.
- ³⁸ Srov. Měchýř, J.: Vzory chování dělníka v českých zemích v 19. století. In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 1, s. 102-103.
- ³⁹ Zápisy z výborové schůze 9. srpna 1913 a valné hromady 15. března 1914. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1.
- ⁴⁰ Viz pozn. 35.
- ⁴¹ Zápís z výborové schůze 12. listopadu 1913. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1.
- ⁴² Zápís z výborové schůze 11. února 1920. Tamtéž.
- ⁴³ Zápís z členské schůze 9. června 1920. Tamtéž.
- ⁴⁴ Zápís z výborové schůze 12. října 1921. Tamtéž. A rozbor Knihy vydání 1912-1915. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 2.
- ⁴⁵ Viz pozn. 35.
- ⁴⁶ Viz pozn. 35. Srov. přílohu 1.
- ⁴⁷ Zápís z výborové schůze 16. února 1921. SOkA Louny, fond 30, inv. č. 1.
- ⁴⁸ Mucha, V.: Dějiny dělnické tělovýchovy v Československu. Praha 1975, s. 20.
- ⁴⁹ Článek Vznik a vývoj DTJ československých v brožurce Dělnická olympiáda v Praze 1915. Několik epištol. Praha 1915, s. 8. Brožurka uložena v SOkA Louny, DTJ a FDTJ Chlumčany, fond 339, Různé brožury ke spartakiádě, inv. č. 13.
- ⁵⁰ Tamtéž.

- ⁵¹ Statistika Svazu DTJ československých za rok 1912. Praha 1912. Uloženo v SOkA Louny, fond č. 339, Statistika svazu DTJ a výchovné plány, inv. č. 7. – Pro uvedení do studia sportovních a tělovýchovných spolků v Lounech srov.: Šaloun, V.: Historie tělesné výchovy a sportu v Lounech (Diplomová práce), Brandýs n. L., PdF UK, 1980.
- ⁵² Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 74.
- ⁵³ Tamtéž.
- ⁵⁴ Tamtéž.
- ⁵⁵ Statistika Svazu DTJ československých za rok 1919. Praha 1919. Uloženo v SOkA Louny, fond č. 339, inv. č. 7.
- ⁵⁶ O rozkolu v ČSDSD srovnej Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002, s. 48-56. O rozkolu ve Svazu DTJ podrobně Mucha, V.: c. d., s. 41-95.
- ⁵⁷ Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937, s. 74-75.
- ⁵⁸ Mucha, V.: c. d., s. 153.
- ⁵⁹ Srovnej přílohu 1.
- ⁶⁰ Všechny tyto DTJ byly do spolkového katastru zaregistrovány roku 1937. Srovnej přílohu 1.
- ⁶¹ Srovnej přílohu 1.
- ⁶² Statistický dotazník FDTJ - 1922, SOkA Louny, fond 339, Celoroční statistické dotazníky, inv. č. 9.
- Celý archiv jednoty veden v SOkA Louny, fond DTJ a FDTJ Chlumčany, fond 339. - Fond má prozatímní inventář.
- ⁶³ Protokol z ustavující schůze DTJ Chlumčany z 4. února 1912. SOkA Louny, fond 339, Kniha protokolů o schůzích DTJ, inv. č. 1.
- ⁶⁴ Přípis po členské schůzi 19. září 1914. Tamtéž. Neznámým pamětníkem je patrně (u jednoho přípisu je podepsán) Václav Neuman, jeden ze zakládajících členů jednoty. Proto v dalším textu uvádím vzpomínky jeho jménem. Otázkou zůstává, kdy autor tyto své přípisky realizoval. Určitě se tak stalo ještě před začátkem 60. let, kdy byl celý archiv jednoty odevzdán do Okresního archivu v Lounech.
- ⁶⁵ Celoroční statistické dotazníky 1919 - 1922. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 9.
- ⁶⁶ Přípis za výborovou schůzí 11. června 1921. Kniha protokolů o schůzích DTJ 1912 - 1921, SOkA Louny, fond 339, inv. č. 1.
- ⁶⁷ Protokol z valné hromady 4. srpna 1921 a přípis po něm. Tamtéž.
- ⁶⁸ Celoroční statistické dotazníky 1923 - 1929. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 9.

- ⁶⁹ Oznámení valné hromady JPT na 15. března 1930 Okresní politické správě v Lounech. SOkA Louny, fond 339, Oznámení valných hromad FDTJ Ok. pol. správě v Lounech, inv. č. 3.
- ⁷⁰ Celoroční statistické dotazníky 1912 - 1929. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 9. - Do roku 1927 se v dotaznících vyskytuje pouze kolonka "Organizováno politicky", od r. 1927 kolonka "Organizováno v KSČ".
- ⁷¹ Celoroční statistický dotazník 1922. Tamtéž.
- ⁷² Stanovy FDTJ, SOkA Louny, fond 339, Stanovy JPT, Stanovy okresu JPT, Stanovy FPT, Stanovy FDTJ, Stanovy okresu FDTJ, Stanovy DTJČ, inv. č. 6.
- ⁷³ Všechny stanovy tamtéž.
- ⁷⁴ Článek Slovo k mládeži v brožurce Za tělesnou výchovu! Pamětní list vydaný u příležitosti III. veřejného cvičení VI. okresu DTJ českoslovanských v Kopistech u Mostu dne 9. srpna 1914, s. 3. SOkA Louny, fond 339, Různé brožury k spartakiádě a hudba k prostým cvičením, inv. č. 13.
- ⁷⁵ Protokol ze schůze 19. května 1918. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 1.
- ⁷⁶ Článek Našim ženám v brožurce Za tělesnou výchovu!, s. 7. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 13.
- ⁷⁷ Článek K novým bojům, novým metám, buďme na stráži! v brožurce Za tělesnou výchovu!, s. 6. Tamtéž.
- ⁷⁸ Přípis za protokolem členské schůze 16. srpna 1918. Kniha protokolů o schůzích DTJ 1912 - 1921, SOkA Louny, fond 339, inv. č. 1.
- ⁷⁹ Protokol ze členské schůze 2. listopadu 1918. Tamtéž.
- ⁸⁰ Takto byli označováni váleční zbohatlíci, kteří se domohli svého majetku především machinacemi s potravinami.
- ⁸¹ Přípis za protokolem členské schůze 30. dubna 1919. Tamtéž.
- ⁸² SOkA Louny, fond č. 339, Kniha družstev DTJ 1912 - 1921, inv. č. 10. a také SOkA Louny, fond 339, Statistika Svazu DTJ a výchovné plány 1912 - 1919, inv. č. 7.
- ⁸³ Přípis za protokolem výborové schůze 20. července 1919, SOkA Louny, fond 339, inv. č. 1.
- ⁸⁴ Přípis za protokolem schůze 24. května 1919. Tamtéž.
- ⁸⁵ Přípis za protokolem členské schůze 3. dubna 1920. Tamtéž.
- ⁸⁶ Protokol z výborové schůze 27. února 1921. Tamtéž.
- ⁸⁷ SOkA Louny, fond 339, Skautský odbor, inv. č. 11.
- ⁸⁸ Rozvrh členských hodin sestavený na schůzi tech. odd. 9. února 1928. Tamtéž.

- ⁸⁹ Protokol z valné hromady 6. ledna 1919. SOkA Louny, fond 339, inv. č. 1.
- ⁹⁰ Protokol z výborové schůze 31. července 1918. Tamtéž.
- ⁹¹ Srovnej zápisy ze schůzí 16. srpna 1918 a 1. září 1918. Tamtéž.
- ⁹² Protokol ze schůze 13. prosince 1919. Tamtéž.
- ⁹³ Rozvrhy hodin uloženy v SOkA Louny, fond 339, Akce proti zákazu spartakiády 1928, inv. č. 12.
- ⁹⁴ Rozvrhy hodin. Tamtéž.
- ⁹⁵ Trestní nařízení Okresního soudu v Mostě pro Václava Maška a Jaroslava Levice. Tamtéž.
- ⁹⁶ Mucha, V.: c. d., s. 110.
- ⁹⁷ Tamtéž, s. 170 - 171.
- ⁹⁸ Plakát svolávající na protestní shromáždění uložen v SOkA Louny, fond 339, inv. č. 12.
- ⁹⁹ Koncept dopisu místního obecního zastupitelstva Policejnímu ředitelství v Praze. Tamtéž.
- ¹⁰⁰ Strojopis dopisu JPT Chlumčany. Tamtéž.
- ¹⁰¹ Dopis Okresní politické správy v Lounech představenstvu spolku JPT Chlumčany z 10. července 1928. Tamtéž.
- ¹⁰² Dopis Okresní politické správy v Lounech Josefu Křišťůfovi z 10. července 1928. Tamtéž.
- ¹⁰³ Stanovy FKOJ v Lenešicích. SOkA Louny, fond 77 (Presidiální spisy Okresního hejmanství), kart. 27 (Zabavené písemnosti SPB Lenešice).
- ¹⁰⁴ Ze schůze FKOJ Lenešice 24. dubna 1926 se dovídáme, že došlo ke sloučení tří svazů bezvěrců v ČSR a název spolku se změnil na SPB. Louny se staly sídlem obvodu proletářských bezvěrců. - SOkA Louny, fond 77, kart. 28, Kniha zápisů ze schůzí FKOJ Lenešice.
- ¹⁰⁵ Stanovy SPB v R. čsl., SOkA Louny, fond 77, kart. č. 29 (Zabavené písemnosti SPB Blšany a Telce - Skály), Stanovy SPB v R. čsl.
- ¹⁰⁶ Tiskopisy Prohlášení o výstupu z církve a Přihlášek za člena skupiny Svazu proletářských bezvěrců. Tamtéž.
- ¹⁰⁷ Tiskopis Přihlášky za člena skupiny SPB. Tamtéž.
- ¹⁰⁸ Zajímavý je i poměr mužů a žen v těchto obvodech – v obvodě Louny byl 653 mužů ku 353 ženám, v obvodě Lom u Mostu 1663 ku 1354. - Všechny tyto údaje:

Zpráva ku IV. jubilejnímu sjezdu SPB konaném 30., 31. 3. a 1. 4. 1929 v Praze, s. 8 -
Uloženo tamtéž.

¹⁰⁹ Srovnej přílohu 1.

¹¹⁰ U těchto skupin se dochovaly Soupisné listy členů pro jednotlivé roky. SOkA Louny, fond 77, kart. 29 (Zabavené písemnosti SPB Blšany a Telce - Skály, pozn.: karton je neutříděn, přimíchány i písemnosti SPB Peruc.).

¹¹¹ Kniha členů SPB Telce - Skály. SOkA Louny, fond 77, kart. č. 29.

¹¹² Kniha členů SPB Peruc. SOkA Louny, fond 77, kart. č. 29. - Viz pozn. 110.

¹¹³ Kniha protokolů SPB Peruc. SOkA Louny, fond 77, kart. 29. - Viz pozn. 110.

¹¹⁴ Kniha protokolů SPB Peruc, Zápisy ze schůzí SPB Telce - Skály, Protokol schůzí členů SPB Blšany. SOkA Louny, fond 77, kart. 29. - Kniha zápisů ze schůzí FKOJ Lenešice. SOkA Louny, fond 77, kart. 28.

¹¹⁵ Viz pozn. 110.

¹¹⁶ Brožurka Přednášky se světelnými obrazy, s. 3. SOkA Louny, fond 77, kart. 28.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Petice s pokyny ústředí SPB se dochavala v: SOkA Louny, fond 77, kart. 31 (Zabavené písemnosti FKOJ Černochoch).

¹¹⁹ Podmínky a ceny byly následující:

"Cena I.: 1. Kdo získá nejméně 8 nových členů do skupiny.

2. Kdo získá nejméně 15 občanů pro výstup z církve.

3. Kdo vybere nejméně 20 Kč na tiskový fond Majáku.

Ten obdrží 50 Kč odměny.

Cena II.: 1. Kdo získá nejméně 5 nových členů do skupiny.

2. Kdo získá nejméně 10 občanů pro výstup z církve.

3. Kdo vybere nejméně 15 Kč na tiskový fond Majáku.

Ten obdrží 30 Kč odměny.

Cena III.: 1. Kdo získá nejméně 3 nové členy do skupiny.

2. Kdo získá nejméně 6 občanů pro výstup z církve.

3. Kdo vybere nejméně 10 Kč na tiskový fond Majáku.

Ten obdrží 10 Kč odměny." - Jednotlivé způsoby šlo také kombinovat. - Kniha protokolů SPB Peruc. SOkA Louny, fond 77, kart. 29.

¹²⁰ Zápis z mimořádné schůze 17. 8. 1926. Zápisy ze schůzí SPB Telce - Skály. SOkA Louny, fond 77, kart. 29.

¹²¹ Zápis ze členské schůze 5. 9. 1926. Tamtéž.

- ¹²² Valná schůze SPB Lenešice 15. 2. 1931. Kniha zápisů ze schůzí FKOJ Lenešice. SOkA Louny, fond 77, kart. 28.
- ¹²³ Srov. pozn. 114.
- ¹²⁴ Zápisy ze schůzí SPB Telce - Skály. SOkA Louny, fond 77, kart. 29.
- ¹²⁵ Kniha zápisů ze schůzí FKOJ Lenešice. SOkA Louny, fond 77, kart. 28.
- ¹²⁶ Např. zápisy ze schůzí 25. 9. 1930, 5. 2. 1933, 5. 4. 1933, 1. 7. 1933, 22. 7. 1933. Tamtéž.

Poznámky ke kapitole VII.:

- ¹ Zápis z ustavující valné schůze 28. února 1897. SOkA Louny, fond 18 - Barák Louny (neutříděno), Zápisy 1897-1899. A Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. SOkA Louny, fond 18, Pamětní kniha podpůrného a vzdělávacího spolku Barák v Lounech, nestrán.
- ² Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. SOkA Louny, fond 18, Pamětní kniha podpůrného a vzdělávacího spolku Barák v Lounech, nestrán.
- ³ Žáček, V.: Josef Barák. Praha 1983. V tomto podrobném Barákově životopise i další informace o této osobnosti.
- ⁴ Stanovy - "Barák" - podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva v Lounech. Louny, b. r., s. 3 a 6-7.
- ⁵ Tamtéž, s. 3.
- ⁶ Tamtéž, s. 26.
- ⁷ Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. SOkA Louny, fond 18, Pamětní kniha podpůrného a vzdělávacího spolku Barák v Lounech, nestrán.
- ⁸ Činnost národního dělnictva ve spolku "Barák" v roce 1898. Louny 1899, s. 5.
- ⁹ Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. Viz pozn. 7.
- ¹⁰ Tamtéž.
- ¹¹ Tamtéž.
- ¹² Proslov posledního předsedy Baráku při sloučení s Řemeslnicko-dělnickou besedou a Pozvánka na mimořádnou valnou hromadu 26. května 1940. Obojí založeno v Pamětní knize... Viz pozn. 7.
- ¹³ Rozbor členstva v letech 1897-1900 podle: SOkA Louny, fond 18, Hlavní kniha členstva spolku Barák v Lounech 1897-1900, nestrán.

- ¹⁴ Viz pozn. 7.
- ¹⁵ Seznam předsedů spolku Barák založen v: SOkA Louny, fond 18, Hlavní kniha členstva spolku Barák v Lounech 1897-1900, nestrán.
- ¹⁶ Seznam členů z r. 1940 založen tamtéž.
- ¹⁷ Zápis z ustavující valné schůze 28. února 1897. SOkA Louny, fond 18, Zápisy 1897-1899, nestrán.
- ¹⁸ Zápis ze schůze vzdělávacího odboru Baráku 18. listopadu 1897. SOkA Louny, fond 18, Zápis vzdělávacího odboru při podpůrném a vzdělávacím spolku Barák, nestrán.
- ¹⁹ Zápis z výborových schůzí 11. a 26. února 1898. Viz pozn. 16. - Činnost národního dělnictva ve spolku "Barák" v roce 1898. Louny 1899, s. 10. - Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. Viz pozn. 7.
- ²⁰ Zápis ze schůze vzdělávacího odboru Baráku 31. srpna 1897. Viz pozn. 18.
- ²¹ Srov. SOkA Louny, fond 18, Zápis vzdělávacího odboru při podpůrném a vzdělávacím spolku Barák, nestrán.
- ²² Srov. SOkA Louny, fond 18, Zápisy 1897-1899, Zápis jednatelský 1900-1905, Zápis 1905-1912, Protokol 1913-1935, Zápis popůrného spolku Barák v Lounech 1935-1940.
- ²³ Zápis v výborové schůze 11. srpna 1897. SOkA Louny, fond 18, Zápisy 1897-1899.
- ²⁴ Zápis z výborové schůze 12. dubna 1897. Tamtéž.
- ²⁵ Zápis z výborové schůze 13. června 1897. Tamtéž.
- ²⁶ Rozbor proveden na základě: SOkA Louny, fond 18, Kniha účetní spolku Barák v Lounech 1897, Kniha příjmů a vydání spolku Barák v Lounech, Zápisy 1897-1899, Zápis jednatelský 1900-1905, Zápis 1905-1912, Protokol 1913-1935.
- ²⁷ Zápis z výborové schůze 2. října 1897. SOkA Louny, fond 18, Zápisy 1897-1899.
- ²⁸ Zápisy z výborové schůze 12. března 1932 a valné hromady 28. ledna 1934. SOkA Louny, fond 18, Protokol 1913-1935.
- ²⁹ Činnost národního dělnictva ve spolku "Barák" v roce 1898. Louny 1899, s. 6.
- ³⁰ Zápis z výborové schůze 28. března 1898. SOkA Louny, fond 18, Zápisy 1897-1899.
- ³¹ Barák platil každoročně paušální poplatek straně národních sociálů. SOkA Louny, fond 18, Kniha účetní spolku Barák 1897, Pokladní kniha 1914, Kniha příjmů a vydání spolku Barák v Lounech.

- ³² Přítomní zástupci spolků a korporací při slavnostní akademii spolku Barák v Lounech pořádané na počest 100. narozenin a 50. výročí úmrtí J. Baráka 7. října 1933. SOkA Louny, fond 18, Pamětní kniha podpůrného a vzdělávacího spolku Barák v Lounech.
- ³³ Pozvánka ke slavnostní akademii. Založena v Pamětní knize. Viz pozn. 32.
- ³⁴ Strojopis hry Sen. SOkA Louny, fond 18, Fr. Rafael: Sen.
- ³⁵ Čtyřicet let spolku Barák v Lounech. SOkA Louny, fond 18, Pamětní kniha podpůrného a vzdělávacího spolku Barák v Lounech, nestrán.
- ³⁶ Rozbor viz pozn. 26.
- ³⁷ Zápis z výborové schůze 18. prosince 1905. SOkA Louny, fond 18, Zápis jednatelský 1900-1905.
- ³⁸ Stanovy - "Barák" - podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva v Lounech. Louny, b. r., s. 39.
- ³⁹ Činnost národního dělnictva ve spolku "Barák" v roce 1898. Louny 1899, s. 5-6.
- ⁴⁰ Tamtéž.

Poznámky ke kapitole VIII.:

- ¹ Zápis z ustavující valné hromady 13. června 1897. SOkA Louny, fond Česká družina, Protokol politického a národohospodářského spolku Česká družina v Lounech (dále jen Protokol České družiny).
- ² Zápis ze schůze 30. června 1897. Tamtéž.
- ³ Rozbor let 1897-1903 v Protokolu České družiny. Tamtéž.
- ⁴ Lounské lidové listy, 4. června 1898.
- ⁵ Rozbor Protokolu České družiny. SOkA Louny, fond Česká družina.
- ⁶ Zápisy z výborových schůzí z 31. srpna 1897 a 5. října 1897. SOkA Louny, fond Česká družina, Protokol České družiny.
- ⁷ Rezoluce zmíněna v zápisu výborové schůze 24. srpna 1897. Tamtéž.
- ⁸ Článek Veřejná schůze lidu. Lounské lidové listy, 8. dubna 1899.
- ⁹ Lučan, 1. října 1898.
- ¹⁰ Zápisy z výborových schůzí 30. července 1898 a 4. října 1898. SOkA Louny, fond Česká družina, Protokol České družiny.
- ¹¹ Zápisy z výborových schůzí 14. července 1897 a 30. července 1898. Tamtéž.

- ¹² Zápis ze schůze 8. února 1898. Tamtéž.
- ¹³ Zápis z výborové schůze 21. června 1898. Tamtéž.
- ¹⁴ Rozbor let 1897-1903 v Protokolu České družiny. SOkA Louny, fond Česká družina.
- ¹⁵ Zápis z výborové schůze 25. října 1898. SOkA Louny, fond Česká družina, Protokol České družiny.
- ¹⁶ Zápis z výborové schůze 24. května 1898. Tamtéž.
- ¹⁷ Zápis z výborové schůze 5. července 1898. Tamtéž.
- ¹⁸ Zápis z výborových schůzí 28. března 1899 a 13. ledna 1900. Tamtéž.
- ¹⁹ Lounské lidové listy, 4. června 1898.
- ²⁰ Článek Glosa o ženské otázce. Lounské lidové listy, 8. dubna 1899.
- ²¹ Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 486-487.
- ²² Zápis z valné hromady 26. dubna 1900. SOkA Louny, fond Česká družina, Protokol České družiny.
- ²³ Protokol České družiny po roce 1904. Tamtéž.
- ²⁴ Zápis z výborové schůze 19. června 1918. Tamtéž.

Poznámky ke kapitole IX.:

- ¹ O pasivní rezistenci železničářů srov. Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983, s. 245.
- ² O hnutí za volební reformu r. 1905 srov. Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s. 518-531. Daleko šířeji: Kodedová, O.: Lidové hnutí a ohlas první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Praha 1980.
- ³ Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Rok 1905. Praha 1959, s. 241.
- ⁴ Tamtéž, s. 269-270.
- ⁵ Tamtéž, s. 308.
- ⁶ Tamtéž, s. 455.
- ⁷ Tamtéž, s. 485.
- ⁸ Opis rozsudku krajského soudu v Mostě nad Rudolfem Pejskou. SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 176.

- ⁹ Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Rok 1905. Praha 1959, s. 485-487. A opisy rozsudků krajského soudu v Mostě. SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 176.
- ¹⁰ Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Rok 1905. Praha 1959, s. 487.
- ¹¹ Tamtéž, s. 487.
- ¹² Tamtéž, s. 487.
- ¹³ "Hodiny revoluce" přetiskuje v obrazové příloze Kodedová, O.: c. d.
- ¹⁴ Soudní protokol krajského soudu v Mostě s A. Salačem. SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 176.
- ¹⁵ Přesnější než pojem anarchismus by zde byl neodvislý socialismus. Srov.: Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983, s. 285-293. - Tejnor, L.: Sociální kořeny anarchismu v severních Čechách 1900-1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 1974, s. 156-188.
- ¹⁶ Viz pozn. 15. Vůbec nejucelenější představu o anarchistických teoriích od vzniku anarchismu až po současnost přináší: Tomek, V. – Slačálek, O.: Anarchismus. Svoboda proti moci. Praha 2006.
- ¹⁷ SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 176, Protokol sepsaný u ok. hejtmanství 15. prosince 1905.
- ¹⁸ Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000, s. 135-136.
- ¹⁹ Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948. Praha 1999, s. 161-165. Ke vzniku rad srov. Kárník, Z.: Za československou republiku rad. Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917-1920. Praha 1963.
- ²⁰ Článek I. ustavující župní sjezd VI. (lounské) župy. Průboj, 10. prosince 1920.
- ²¹ Šmeralova řeč přetištěna tamtéž.
- ²² Průboj, 11. prosince 1920.
- ²³ Průboj, 11. prosince 1920.
- ²⁴ Dopis vrchního strážmistra v Lenešicích ok. soudu v Lounech z 15. prosince 1920. SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 177, Stávka zemědělského dělnictva v lounském okrese.
- ²⁵ Tamtéž.
- ²⁶ Tamtéž.

- ²⁷ Srov. ostatní písemnosti: SOkA Louny, fond Okresní úřad, kart. 177, Stávka zemědělského dělnictva v lounském okrese.
- ²⁸ Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 50.
- ²⁹ Průboj, 14. prosince 1920.
- ³⁰ Článek Neslýchaný čin "Obrany sklářů". Průboj, 14. ledna 1921.
- ³¹ Průboj 14. prosince 1920.
- ³² Průboj 14. ledna 1921. - Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989, s. 50-51.
- ³³ Např. Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000, s. 142-147.
- ³⁴ O pozemkové reformě srov. tamtéž, s. 439 an.
- ³⁵ O zásobovací situaci za 1. světové války jednala také lounská ČSDSD. Srov. SOkA Louny, fond 36 (Sociální demokracie), Kniha zápisů schůzí 1914-1925.
- ³⁶ Zápisy ze schůzí lounské ČSDSD z 4. listopadu a 16. prosince 1918. SOkA Louny, fond 36, Kniha zápisů schůzí 1914-1925.
- ³⁷ Průboj, 14. prosince 1920.

Seznam pramenů a literatury

A. SEZNAM PRAMENŮ

a) Archivní prameny:

SOkA Louny, fond Barák (č. 18).

SOkA Louny, fond Česká družina.

SOkA Louny, fond Družstvo Dělnický dům.

SOkA Louny, fond DTJ a FDTJ Chlumčany (č. 339).

SOkA Louny, fond Lyra (č. 30).

SOkA Louny, fond Okresní hejtmanství (č. 77).

SOkA Louny, fond Okresní úřad.

SOkA Louny, fond Pozůstalost Jaroslava Blažka (č. 310).

SOkA Louny, fond Řemeslnicko-dělnická beseda (č. 30).

SOkA Louny, fond Sociální demokracie (č. 36).

SOkA Louny, fond Svornost (č. 30).

Pozn.: Fondy Řemeslnicko-dělnická beseda, Svornost a Lyra jsou uloženy v jednom kartonu, tzv. fond 30.

b) Tištěné prameny:

Almanach Spořitelny města Loun. Louny 1933.

Činnost národního dělnictva ve spolku "Barák" v roce 1898. Louny 1899.

Dělnická olympiáda v Praze 1915. Několik epištol. Praha 1915.

Monografie města Loun a okresu lounského. Louny 1937.

Památník Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny 1902.

Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948. Praha 1999.

Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Rok 1905. Praha 1959.

Ročenka k dvacátému výročí trvání Všeobecného konsumního spolku Budoucnost v Lounech. Praha 1928.(uloženo ve fondu 310)

Stanovy - Barák - podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva v Lounech.
Louny, b.r.
Stanovy Řemeslnicko-dělnické besedy v Lounech. Louny, b.r.
Statistika Svazu DTJ československých za rok 1912. Praha 1912.
Statistika Svazu DTJ československých za rok 1919. Praha 1919.
Šubrt, J.: Popis lounského okresu. Louny 1920.
Šubrt, J.: Popis župy lounské. Louny 1925.
Šubrt, J.: Statistika okresu lounského. Louny 1930.
Tutte, K. a kol.: Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde. Žatec 1904.

c) Noviny a časopisy:

Lounské lidové listy, r. 1898, 1899.
Lučan, r. 1898.
Průboj, r. 1920, 1921.

d) Vzpomínky pamětníků:

Bieblová, M.: Se dvěma zbojníky. In: KML, 1963, 3, s. 9-10.
Blažek, J.: Vzpomínka na VSL. In: KML, 1970, 12, s. 3-4.
Konrád, K.: Vyprávění o Jiřím Purkyňovi. Praha 1953.

B. SEZNAM LITERATURY

a) Archivní pomůcky:

Katalog fondu Okresní úřad Louny. Louny, SOkA, 2003.
Okresní archiv v Lounech. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1956.
Regionální noviny a časopisy. Inventurní soupis. Louny, SOkA, 1982.

b) Mapy:

České středohoří - západ. Edice Klubu českých turistů č. 10 (1:50 000), Praha 1993.
Lounsko a Džbán. Edice Klubu českých turistů č. 8 (1:50 000), Praha 1997.

c) Literatura:

- Almanach ke stému výročí gymnázia Václava Hlavatého v Lounech, Louny 1996.
- Bajger, L.: Výběrová bibliografie publikací a článků. Průmyslové oblasti. In: Slezský sborník, 1990, č. 1-4, s. 78-80, 158-160, 238-240, 318-320; 1991, č. 1, 2, 3-4, s. 78-80, 158-160, 314-316; 1992, č. 1, 2, 3-4, s. 78-80, 158-160, 306-308; 1993, č. 1-2, s. 158-160; 1994, č. 1, 2, s. 77-80, 156-158.
- Bareš, J.: Jablonecká industrie – sociální skladba a ekonomicko-sociální podmínky manufakturního dělnictva v 2. polovině 19. století na příkladu Jablonecka. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 126-140.
- Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, I. díl (Život). Praha 1953.
- Branald, A. – Klepl, J.: Hrdinové všedních dnů. Jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění, II. díl (Dílo). Praha 1954.
- Burget, E. – Kudrys, M.: „Bud' práci čest!“. První dělnická výstava v Praze 1902. In: Dějiny a současnost, 2000, 3, s. 20-24.
- Čapková, K.: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938. Praha 2005.
- Čechurová, J. – Štaif, J. (eds): K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004.
- Dějiny hutnictví železa v Československu, 2. díl. Praha 1986.
- Friedemann, P.: Die Rezeption des Grubenunglücks von Courrières 1906: Grenzen und Wege europäischer Solidarstrukturen. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 23-40.
- Galandaauer, J.: Bohumír Šmeral, I. (1880-1914). Praha 1981.
- Galandaauer, J.: Bohumír Šmeral, II. (1914-1941). Praha 1986.
- Galandaauer, J.: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889-1921. Praha 1986.
- Hanzal, J.: Cesty české historiografie 1945-1989. Praha 1999.
- Historie a současnost podnikání na Lounsku, Žatecku a Podbořansku. Žehušice 2003.
- Hluštík, A.: Felix civitas Luna. In: Deník Lučan, 7. října - 3. prosince 1994.
- Hluštík, A.: Lounské osvěžny v minulosti. In: Svobodný hlas, 7. ledna - 11. března 1999.

- Hlušík, A.: Židovská komunita v Lounech 19. století. In: Svobodný hlas, 2. září - 4. listopadu 1999.
- Holodňák, P. a kol.: Žatec. Praha 2004.
- Houda, J.: Geomorfologie Lounska. In: KML, 1964, 5, s. 12-13, KML, 1964, 6, s. 24-25.
- Chráněná území ČR I. Ústecko. Praha 1999.
- Jan Kotěra (1871 – 1923). Zakladatel moderní české architektury. Praha 2001.
- (jar): Pivovarnictví okresu Louny. In: Svobodný hlas, 9. září 1993.
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I., Praha 2000.
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II., Praha 2002.
- Kárník, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral? Socialisté na rozcestí. Praha 1968.
- Kárník, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí. Praha 1996.
- Kárník, Z.: Poznámky k vývoji sociálních skupin, vrstev, stavů a tříd v dobách první republiky (Krátká úvaha). In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 113-118.
- Kárník, Z.: Za československou republiku rad. Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917-1920. Praha 1963.
- Kobulejová, H.: Dělnické hnutí na Lounsku (Diplomová práce), Plzeň, PdF ZČU, 1980.
- Kodedová, O.: Lidové hnutí a ohlas první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907. Praha 1980.
- Kořalka, J.: Severočestí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí. Liberec 1963.
- Kořalka, J.: Vznik socialistického hnutí na Liberecku. Liberec 1956.
- Krejčová, H.: Nástin spolkové činnosti českožidovského asimilačního hnutí. In: Sborník k problematice multietnicity. Praha 1996, s. 85-109.
- Křepeláková, V.: Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914. Praha 1974.
- Kuča, K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III., Praha 1998.
- Kuklík, J.: Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 143-149.
- Kuprová, J.: Louny mezi světovými válkami (Rukopis), Louny, SOkA, 2003.

- Lašťovka, M. a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895 – 1990. Praha 1998.
- Louny a okolí na starých pohlednicích. Louny 2004.
- Lůžek, B.: Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku. Louny 1989.
- Lůžek, B.: Dráha Louny - Libochovice. In: KML, 1970, 11, s. 8-9, 1970, 12, s. 4-5.
- Lůžek, B.: Státoprávní boje na Lounsku v sedmdesátých letech. In: Sborník Severočeského muzea - Historica, 1962, 3, s. 59-75.
- Lůžek, B.: 100 let dráhy Louny - Praha. In: KML, 1973, 5, s. 6-7.
- Lůžek, B.: Sto let železné dráhy z Prahy do Bíliny přes Slaný a Louny. In: KML, 1970, 9, s. 4-5, KML, 1970, 10, s. 8-9.
- Lůžek, B.: Vagónová kolonie. In: KML, 1972, 10, s. 6-7.
- Machačová, J.: Stav výzkumu a literatura k postavení dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí 1848-1914. Závěry výzkumu. In: Slezský sborník, 1987, s. 244-254.
- Machačová, J. - Matějček, J.: Chudé (dolní) vrstvy společnosti v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 1, s. 121-303.
- Machačová, J. – Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914. Opava 2002.
- Machačová, J. – Matějček, J.: O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950. Základní zjištění, hypotézy, náměty. Opava 2002.
- Mareš, K.: Pivovar v Dolním Ročově. In: KML, 1983, 10, s. 5-7.
- Matějček, J.: Dělnické hnutí v českých zemích do roku 1914: Emancipace dělnictva, nebo hegemonie proletariátu? In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 2, s. 153-195.
- Matějček, J.: Formování hornictva sokolovského uhelného revíru (1830-1914). Opava 1978.
- Matějček, J.: Formování sociální skupiny horníků uhlí v českých zemích (1800-1914). Opava 1990.
- Matějček, J.: Petr Cingr. Ústí n. L. 1983.
- Matějček, J.: Rozhovory s mlčenlivými svědky. Ústí n. L. 1982.
- Matějček, J.: Úvodní studie k výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781-1914 (1938). In: Studie k sociálním dějinám, 2000, 5, s. 273-313.
- Měchýř, J.: Bouřlivý kraj. Ústí n. L. 1983.

- Měchýř, J.: První generace. O počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách. Ústí n. L. 1973.
- Měchýř, J.: Vzory chování dělníka v českých zemích v 19. století. In: Studie k sociálním dějinám, 1998, 1, s. 99-119.
- Měchýř, J. - Matějček, J.: Černé milióny. Vyprávění o mladých létech a dospívání severočeského uhelného dolování. Ústí n. L. 1987.
- Mucha, V.: Dějiny dělnické tělovýchovy v Československu. Praha 1975.
- Mücke, P.: „...vyjde najevo část mnoha nitěk tvořících celé tkanivo...“ aneb Malá úvaha o vzpomínkách a historii (Netradiční zpráva o pracovním setkání Paměti a vzpomínky jako historický pramen). In: Časopis Národního muzea. Řada historická, 2005, 1-2, s. 99-104.
- Myška, M.: Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku. Ostrava 1962. Nástin dějin československého odborového hnutí. Praha 1963.
- Nekrolog Jaroslava Krátkého. In: KML, 1963, 9, s. 1.
- Nič, J.: Architekt Jan Kotěra a naše město. In: KML, 1972, 5, s. 10-12.
- Nič, J.: Loutkové divadlo a lounští studenti. In: KML, 1974, 5, s. 7-8.
- Pátek, J. – Jakubec, I.: Struktura zaměstnanosti obyvatelstva v meziválečném Československu. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1999/1, Studia historica LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 181-199.
- Pokorná, L.: Etnografický obraz způsobu života lidu na Mostecku. In: Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Most 1996, s. 94-127.
- Procházka, L.: Louny a Lounsko v literatuře. In: KML, 1961, 10, s. 3-4, KML, 1961, 11, s. 3-4, KML, 1961, 12, s. 3-4, KML, 1962, 1, s. 3-4.
- První automobil v Lounech. In: KML, 1965, 4, s. 3.
- Přehled československých dějin, II. díl (1848-1918). Praha 1960.
- Přehled československých dějin, III. díl (1918-1945). Praha 1960.
- Pullmann, M.: Zneuznání, konflikt, revoluce. Místo hodnotových orientací a praktického jednání historických aktérů v dynamice sociálních hnutí. In: K novověkým dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 59-67.
- Purš, J.: Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce. Praha 1973.
- Racková, M.: Počátky dělnického tisku na Lounsku (Diplomová práce), b.m., SOKA Louny, b.r.
- Rákosník, J.: Sociální politika jako předmět historického zkoumání. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 179-192.

- Reiman, M.: Z prvních dob českého dělnického hnutí. Praha 1958.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970, díl I, svazek 1. Praha 1978.
- Robek, A.: K problematice etnografického studia českého dělnictva. Praha 1966.
- Robek, A. - Moravcová, M. a kol.: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Praha 1981.
- Roedl, B.: Jubileum předchůdce Průboje. In: KML, 1989, 11, s. 4-5.
- Roedl, B. a kol.: Louny. Praha 2005.
- Rozehnalová, J.: Družstevní směr v českém dělnickém hnutí do roku 1918 (Rigorózní práce), Praha, FF UK, 1980.
- Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002.
- Sborník Střední zemědělská technická škola. Louny 1969.
- Schelle, K.: Vývoj správy v předválečném Československu, I. část (1918 – 1927), II. část (1928 – 1939). Brno 1991.
- Stejskalová, R.: Sociální boje na Lounsku ve 30. letech. In: Sborník okresního archivu v Lounech, 1985, 1, s. 28-36.
- 100 let MO ČRS Louny. 1882 - 1982. Louny 1982.
- Sýkora, R.: Z historie cítolibských subotníků. In: KML, 1971, 5, s. 6-10.
- Šaloun, V.: Historie tělesné výchovy a sportu v Lounech (Diplomová práce), Brandýs n. L., PdF UK, 1980.
- Šmíd, J.: Velké výročí. 100 let železničních dílen v Lounech. In: KML, 1973, s. 2-3.
- Šolle, Z.: Josef Boleslav Pecka. Praha 1987.
- Šolle, Z.: Průkopníci. Josef Boleslav Pecka – Ladislav Zápotocký – Josef Hybeš. Praha 1975.
- Štaif, J.: Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 13-32.
- Švarcová, H.: Život v Lounech ve druhé polovině 19. století podle kroniky Jana Haince (Diplomová práce), Ústí n. L., PdF UJEP, 1969.
- Tejnor, L.: Sociální kořeny anarchismu v severních Čechách 1900-1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 1974.
- Tomek, V. – Slačálek, O.: Anarchismus. Svoboda proti moci. Praha 2006.
- Tůma, J.: Bohuslav Vrbenský. Ústí n. L. 1980.
- Tůma, J. - Požárský, J.: Čas bojů a vítězství. Ústí n. L. 1988.

- Unfried, B.: „Nationalisierung“ der Arbeiterschaft in gemischtnationalen Regionen Mittel/Osteuropas: das Beispiel der Mährisch-Ostrauer Industrieregion während des Ersten Weltkriegs. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 1999/1, *Studia historica* LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 241-253.
- Urban, O.: Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou. In: *ČsČH*, 1963, 11, s. 432-444.
- Urban, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha 1982.
- Urban, O.: Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha 1978¹, 2003².
- Valášková, Z. a kol.: Sto let dílen ČSD. Louny 1973.
- Valenta, J.: Neznámý německý socialistický leták polského původu v Krušnohoří a v jižních Čechách v roce 1893. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 1999/1, *Studia historica* LI – Pocta Zdeňku Kárníkovi. Praha 2003, s. 255-264.
- Vaněk, Z.: Vývoj obyvatelstva ve městě Louny. In: *KML*, 1965, 10, s. 6-7.
- Volf, M.: Naše dělnické hnutí v minulosti. Praha 1947.
- Vostřel, M.: Královské město Louny (Seminární práce), Praha, FF UK, 2002.
- Vostřel, M.: Město Louny v letech 1880 – 1914 (Diplomová práce), Praha, FF UK, 2005.
- Weiser, T.: Socializace proletářských vrstev. Pokus o rekonstrukci na příkladu autobiografií dělnických vůdců z českých zemí a vilémovského Německa 1870-1918. *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 1997, 7, s. 77-99.
- Zinnerová, A.: Český chmelařský spolek a chmelařství na Žatecku v souvislostech hospodářského vývoje českých zemí ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století (Diplomová práce), Praha, FF UK, 1988.
- Žáček, V.: Josef Barák. Praha 1983.
- Žvachtová, P.: Stravovací zvyky horníků na Kladensku. In: *Středočeský vlastivědný sborník*, 2004, s. 99-106.

Příloha 1.

***Přehled českých dělnických spolků na
Lounsku v letech 1868 - 1938***

Zpracováno podle:

Katastr spolků 1888 - 1935 (SOkA Louny, fond Okresní hejtmanství č. 77, inv. č. 308),
Katastr spolků 1935 - 1948 (SOA Louny, fond Okresní hejtmanství č. 77, inv. č. 309),
Katalog fondu Okresní úřad Louny.

Spolky jsou řazeny podle příslušnosti k obci a podle doby svého vzniku. Letopočty označují dobu, pro kterou je spolek doložen, či jiné (potom vždy vysvětlené) změny.

BLŠANY

FDTJ (1921-1923)

Odbočka sociálně demokratických bezvěrců (1920)

FKOJ (1922), r. 1927 změna názvu na SPB (1933 – konec činnosti)

BRLOH

Všeodborová vzdělávací a podpůrná jednota národně sociální "Palacký" (1902-1906)

DTJ (1919)

BRODEC

Občanská beseda (1898-1903)

DTJ (1919)

CÍTOLIBY

Potravní spolek "Oul" (1869-1880)

Živnostenský spolek spojených řemesel cítolibských (1873-1901)

Národně vzdělávací spolek dělnický "Havlíček" (1898), r. 1919 změna názvu na

Dělnický vzdělávací a podporující se beseda "Havlíček" (1940 - ukončení činnosti)

Místní skupina Zemské jednoty zřízenců drah v Král. českém (1905-1922)

DTJ (1919)

Odbočka Jednoty zřízenců čsl. drah (1919-1939)

FDTJ (1921), r. 1926 změna názvu na JPT

Sdružení dělnické mládeže "Skauti práce" (1923)

SPB (1927)

Dělnický divadelní ochotnický spolek "Vesna" (1928-1943)

Odbočka Národního sdružení železničních zaměstnanců (1929), r. 1936 změna názvu
na Sjednocení národních železničářů v ČSR (1939 - likvidováno)

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1933-1938)

Svaz přátel SSSR v ČSR (1936-1939)

Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1936-1940)

DTJ (1937-1938)

ČERNČICE

DTJ (1904), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1926 změna názvu na JPT (1939)
Odbočka Národního sdružení pomocného dělnictva a zřízenců pivovarských v Král.
českém (1909-1913)
Místní odbočka Všeodborového svazu zemědělského a lesního dělnictva Čsl. strany
socialistické (1921)
SPB (1927-1933)
Místní organizace Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců (1930-1938)
Místní odbočka Unie socialistických svobodných myslitelů v Rep. čsl. (1934-1938)
Svaz přátel SSSR v ČSR (1935-1939)

ČERNOCHOV

FKOJ (1922), r. 1927 změna názvu na SPB
Místní organizace Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců (1933-1938)

DIVICE

DTJ (1920)

DOBROMĚŘICE

FDTJ (1922), r. 1927 změna názvu na JPT (1929)
DTJ (1937-1940)

DOMOUŠICE

DTJ (1921), r. 1922 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1936)
Dramatický odbor "Marx" (1922)
Místní skupina MVS v ČSR, sekce hornická (1924)

DONÍN

Čtenářsko-vzdělávací a podpůrný spolek (1897-1898)

HOŘANY

DTJ (1919)
FKOJ (1922)

HŘÍŠKOV

Spolek vzájemně se podporujících řemeslníků (1873)
Spolek vzájemně se podporujících dělníků (1893-1942)
DTJ (1919), r. 1922 změna názvu na FDTJ (1925)

HŘIVČICE

Občanská vzdělávací beseda (1898-1904)
FDTJ (1923), r. 1927 změna názvu na JPT
Místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců (1935-1936)

Jednota zaměstnanců čsl. drah (1936-1937)

HŘIVICE

DTJ (1919), r. 1922 změna názvu na FDTJ (1924)

Místní skupina Unie železničních zaměstnanců v Čsl. republice (1920-1939)

Mezinárodní federace železničářů (1922-1924)

Unie železničních zaměstnanců (1922-1937)

Místní skupina MVS v ČSR, sekce hornická (1923)

Místní skupina MVS v ČSR, sekce železniční (1925-1928)

SPB (1927)

Místní organizace Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců (1930-1937)

CHLUMČANY

Vzájemně se podporující dělnický spolek (1893-1940)

DTJ (1912), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1926 změna názvu na JPT (1936)

Spolek vzájemně se podporujících dělníků "Chlum" (1912-1936)

Místní skupina Svazu cihlářských dělníků a spřízněných oborů v Rakousku (1912-1923)

Místní skupina Svazu horníků v Českosl. republice (1922)

Místní skupina MVS v ČSR, sekce hlínodělná (1925)

Dělnický divadelní ochotnický spolek "Ozvěna" (1928-1938)

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1930-1938)

Svaz přátel SSSR v ČSR (1938-1939)

CHOŽOV

DTJ (1919), r. 1922 změna názvu na FDTJ

CHRABERCE

DTJ (1920)

LENEŠICE

Potravní spolek sv. Šimona a Judy (1869-1882)

Dělnická beseda (1891), r. 1906 změna názvu na Všeodborový spolek dělnický "Budoucnost" (1919)

Spolek národních dělníků "Havlíček" (1898-1940)

DTJ (1919), r. 1922 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1938)

Ústřední jednota zřízenců cukrovarnických (1919-1925)

Jednota zaměstnanců čsl. drah (1923-1939)

FKOJ (1925), r. 1927 změna názvu na SPB (1933)

Národní sdružení odborových organizací v Praze, sekce zaměstnanců cukrovarů (1921-1937)

Odbočka Sjednocení národních železničářů ČSR (1930-1939)

Odbor Organizace zaměstnanectva cukrovarnického (1931-1939)

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1933-1938)

Svaz přátel SSSR v ČSR (1936-1939)

DTJ (1937-1939)

LÍŠTANY

Dělnická beseda (1893-1916)

DTJ (1912), r. 1922 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1938)

SPB (1929-1933)

LOUNY

Řemeslnicko-dělnická beseda (1877-1940)

Filiálka Ústředního spolku knihtiskařů a písmolejců v Čechách "Typografická beseda" (1883-1938)

Spolek vzájemně se podporujících dělníků obuvnických (1883)

Dělnický vzdělávací spolek "Svornost" (1892), r. 1904 změna názvu na Všeodborový spolek dělnický

Řemeslnicko-živnostenská jednota v Lounech (1892-1942)

Řemeslnicko-dělnický spolek "Radost" (1893-1902)

Místní odbor Spolku vzájemně se podporujících kočujících obchodníků v Čechách (1893-1894)

Místní skupina Odborného spolku obuvníků v Království českém (1895-1897)

Řemeslnicko-dělnická jednota (1896-1904)

Místní skupina Odborného spolku obuvníků v Čechách (1896-1898)

Podpůrný a vzdělávací spolek národního dělnictva "Barák" (1897), r. 1940 sloučení s Řemeslnicko-dělnickou besedou Spolek strojívedců (1897-1921)

Odborný spolek stavebních dělníků a jejich pomocníků v Čechách (1898-1901)

Spolek strojních topičů u státní dráhy Praha - Moldava (1899)

Místní skupina Zemské jednoty zřízenců drah v Král. českém (1899), r. 1919 změna názvu na Jednotu zřízenců čsl. drah (1934)

Místní odbor Národního sdružení českých kovopracovníků v Království českém (1900-1904)

Klub skladmistrů c. k. ředitelství státních drah v Praze (1901-1903)

DTJ (1902), r. 1922 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1938)

Místní odbočka Národního sdružení československých dělníků a dělnic krejčovských a příbuzných odvětví v Království českém (1902-1909)

Místní skupina Odborového spolku pekařských dělníků v Království českém (1902), r. 1909 změna názvu na Svaz československého dělnictva pekařského v Rakousku, r. 1921 změna názvu na Místní skupinu dělnictva pekařského Ústředního svazu potravních odborů v ČSR (1939)

Filiálka Odborného spolku obchodního pomocnictva v Čechách v Praze (1903-1905)

Odbor Ústřední jednoty zřízenců cukrovarnických v Království českém (1904)

Podpůrná a invalidní jednota dělníků mlynářských, pekařských, cukrářských atd. při společenství pekařů, mlynářů atd. (1904-1911)

Místní skupina Spolku obuvníků v Rakousku (1906-1907)

Skupina Československého svazu obchodních a dopravních zřízenců a příbuzných odvětví v Rakousku (1906)

Místní skupina Svazu československých obuvníků v Rakousku (1906-1926)

Místní skupina Svazu dělníků mlynářských (1906-1926)

Místní odbočka Národního odborového sdružení československých dřevopracovníků, r. 1920 změna názvu na Sdružení čsl. dřevopracovníků (1922)

Místní odbočka Národního sdružení pomocného dělnictva i zřízenců pivovarských v Království českém (1907-1919)

Místní skupina Ústředního svazu zedníků v Rakousku (1907-1923)

Místní skupina Zemské jednoty národně-sociálních živnostníků v Král. českém (1907-1910)

Vzájemně dobročinný spolek obchodnicko-živnostenský (1907-1923)

Místní skupina Svazu dřevodělníků v Rakousku (1909), r. 1921 změna názvu na Svaz českých dřevodělníků v Rep. čsl.

Místní skupina Spolku žen a dívek při domácí výrobě a práci zaměstnaných (1909)

Sdružení venkovských živnostníků v Lounech (1909-1910)

Spolek řemeslníků rakouských drah (1910), r. 1921 změna názvu na Spolek řemeslníků čsl. drah (1939)

Všeodborové sdružení národně sociální pro Království české (1910-1912)

Místní skupina Říšského svazu dělnictva lučebního v Rakousku (1910-1912)

Místní skupina Ústředního svazu českých zedníků v Rakousku (1911-1923)

Odborné sdružení československých stavebních dělníků v Král. českém (1911)

Místní odbočka Národně odborového sdružení československých dělníků pekařských (1912)

Místní skupina Československého svazu železničních zřízenců v Rakousku (1912), r. 1920 změna názvu na Unii železničních zaměstnanců v Československé republice

Pěvecký spolek dělnický "Lyra" v Lounech (1912-1938)

Odbočka Národního odborového sdružení sladovníků, bednářů a pivovarských zřízenců v Král. českém (1913-1920)

Dělnický cyklistický spolek (1913)

Místní skupina Ústředního spolku číšníků (1913)

Místní skupina Ústředního svazu dělnictva různých živností a průmyslu v Rakousku (1914-1923)

Okresní DTJ (1919), r. změna názvu na 43. okres FDTJ, r. 1926 změna názvu na 43. okres proletářské tělovýchovy (1939)

Živnostenská rada - volné sdružení čsl. socialistických živnostníků (1919)

Odbočka Svazu dílovedoucích a četařů čsl. státních drah (1919-1939)

Odbočka Odborového sdružení sladovníků, bednářů a dělnictva pivovarů, sladoven, lihovarů a vinných sklepů v Čsl. rep. (1920-1939)

Filiálka spolku "Typografia" v Praze (1920-1940)

Místní odbor krejčích Svazu dělnictva oděvního průmyslu (1920)

Místní odbor Odborového sdružení čsl. kovopracovníků (1920)

Spolek divadelních ochotníků "Máj" (1920-1938)

Místní odbor Ústředního spolku železničních topičů v Rep. čsl. (1920-1939)

Odbočka Čsl. svazu zedníků, tesařů, pomoc. dělníků, cihlářů a příbuzných odvětví (1920)

Místní odbor Federace strojvůdců v Čsl. republice (1921-1939)

FKOJ (1922), r. změna názvu na SPB (1933)

Národní sdružení odborových organizací, sekce všeodborová (1922-1939)

MVS v ČSR, skupina lučební (1923)

MVS v ČSR, sekce kovodělná (1923)

Sdružení dělnické mládeže "Skauti práce" (1923)

Skupina Československého svazu obchodních a dopravních dělníků a příb. odvětví (1923-1939)

MVS v ČSR, sekce železniční (1925)

Odbočka Čsl. obce bývalých námořníků revolucionářů (1925)

MVS v ČSR, sekce hlínodělná, skupina cihlářů (1926)

Národní sdružení odborových organizací v Praze, sekce zaměst. cukrovarů (1927-1939)

Odbočka Ústřední jednoty číšnictva "Otakar" (1927)

Učňovská besídka (1927-1941)

Okresní organizace Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců (1928)
Skupina Spolku dělmistrů ČSD (1928-1938)
Místní skupina VI. Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1930-1939)
Místní skupina Mezinárodní federace železničářů v Čsl. republice (1930-1932)
Národní fronta železničářů (1930-1937)
Místní odbor Jednoty čsl. živnostníků a obchodníků národně sociálních pro Čechy (1931-1937)
Místní skupina Ústředního svazu tesařů v Čsl. rep. (1933-1938)
Odbočka Unie zaměstnanců lučebních, pohorních a keramických oborů v Rep. čsl. (1933-1938)
Dělnická odbočka Akademie vzdělávacího ústředí čsl. spolků dělnických (1933)
Místní odbočka Unie socialistických svobodných myslitelů v Rep. čsl. (1933-1938)
Dělnická akademie v Praze se sídlem v Lounech (1933-1940: přehlédnuty stanovy - bez závady)
Odbočka Ústřední školy dělnické, vzdělávacího ústředí Čsl. strany nár. socialistické pro Louny a okolí (1934-1938)
Místní organizace Odborové jednoty republikánských zaměstnanců (1934-1938)
Sjednocení národních železničářů ČSR (1934-1938)
Místní skupina Svazu dělnických volnomyšlenkářů v Lomu u Mostu (1935-1939)
Místní skupina V. Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1935-1939)
Místní skupina Průmyslového svazu dělnictva stavebního v ČSR (1936-1938)
Svaz přátel SSSR v ČSR (1936-1939)
Obvodní spolek Svazu přátel SSSR v ČSR (1937-1939)
Místní skupina IV. Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1937-1939)
Národní sdružení odborových organizací, sekce všeodborová, odbočka pivovarských zaměstnanců (1937-1939)
Místní organizace Odborové jednoty republikánských zaměstnanců, skupina zeměděl. a lesních dělníků (1937)
Odbočka Jednoty stavebního a keramického dělnictva v Republice československé (1937-1939)
DTJ (1937)
Jednota čsl. horníků a hutníků pro Republiku čsl. (1938)
Místní organizace Odborové jednoty republikánských zaměstnanců, skupina stavební (1938)
Společnost přátel demokratického Španělska (1938-1941)

OBORA

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1933-1938)

OPOČNO

DTJ (1919)

PANENSKÝ TÝNEC

Potravní spolek "Oul" (1868-1876)

Zásobní spolek (1874)

Národní sdružení odborových organizací, sekce všeodborová (1928-1930)

Místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců (1935)

PERUC

Potravní spolek "Důvěra" (1872-1883)

Řemeslnické a živnostenské společenstvo "Oldřich" (1898)

Všeodborová vzdělávací a podpůrná jednota pracujícího lidu "Havlíček" (1901-1940)

DTJ (1919), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1928 změna názvu na JPT (1937)

Místní odbočka Všeodborového svazu zeměděl. a lesního dělnictva Čsl. strany socialistické (1921)

MVS v ČSR, sekce zeměděl. a lesních dělníků (1925)

SPB (1927-1933)

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1930-1936)

Místní skupina Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1937-1939)

PNĚTLUKY

Všeodborová vzdělávací a podpůrná jednota pracujícího lidu "Havlíček" (1901-1921)

DTJ (1919), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1933)

MVS v ČSR, sekce hornická (1924)

Národní sdružení odb. organizací, sekce všeodborová (1931-1934)

Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1933-1938)

POCHVÁLOV

DTJ (1919-1942)

Místní skupina Svazu horníků v ČSR (1935-1939)

Místní organizace Odborové jednoty republik. zaměstnanců, skupina všeodborová (1937-1938)

RADONICE

DTJ (1919)

RANÁ

FDTJ (1921)

ROČOV

Řemeslnický spolek (1877-1880)

Spolek vzájemně se podporujících dělníků (1897-1905)

Vzdělávací spolek národního dělnictva, řemeslnictva a rolnictva "Havlíček" (1898-1910)

DTJ (1919), r. 1921 změna názvu na FDTJ (1924)

Místní odbočka Všeobecného svazu zemědělského a lesního dělnictva Čsl. strany socialistické (1921)

Místní organizace Volné myšlenky československé (1921-1925)

MVS v ČSR, sekce hornická (1924-1925)

SLAVĚTÍN

Řemeslnicko-živnostenský podpůrný spolek (1913-1923)

DTJ (1920), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1928)

Spolek dělnických divadelních ochotníků "Rozkvět" (1923)
SPB (1928)
Místní organizace Odborové jednoty zeměděl. a lesních zaměstnanců (1930-1938)

SMOLNICE

Potravní spolek "Oul" (1871)
Spolek vzájemně se podporujících dělníků a řemeslníků (1877-1937)
FDTJ (1921)
Místní organizace Odb. jednoty zeměd. a lesních zaměstnanců (1930-1938)

SOLOPYSKY

Místní organizace Odb. jednoty zeměd. a lesních zaměstnanců (1930-1938)
DTJ (1920-1932)

STRADONICE

Jednota pracujícího lidu "Pokrok" (1904-1914)
Místní organizace Odborové jednoty zeměd. a lesních zaměstnanců (1933-1936)

TELCE – SKÁLY

DTJ (1911), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1938)
SPB (1927-1933)
Místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců (1933-1938)
Svaz přátel SSSR v ČSR (1938-1939)

TOUCHOVICE

Národně sociální vzdělávací a podpůrná jednota pracujícího lidu "Havlíček"
(1903-1942)
DTJ (1919)
Místní odbočka Všeodborového svazu zemědělského a lesního dělnictva Čsl. strany
socialistické (1921)

TOUŽETÍN

DTJ (1920)
Místní odbočka Všeodborového svazu zemědělského a lesního dělnictva Čsl. strany
socialistické (1921-1927)
FDTJ (1922-1925)
Místní odbočka Federace zemědělských, lesních dělníků a malodomkářů se sídlem v
Mostě (1924)
Místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců (1935-1938)

TŘEBOC

DTJ (1919), r. 1922 změna názvu na FDTJ, r. 1926 změna názvu na JPT (1937)
MVS v ČSR, sekce hornická (1923-1925)

TŘTĚNO

Jednota pracujícího lidu "Kozina" (1904-1909)

Místní organizace Odborové jednoty zemědělců a lesních zaměstnanců (1930-1938)

ÚLOVICE

Místní organizace Odborové jednoty zeměd. a lesních zaměstnanců (1930-1938)

VELTĚŽE

Dělnická beseda (1896-1905)

Dělnický podpůrný spolek "Beseda" (1915-1921)

DTJ (1913), r. 1921 změna názvu na FDTJ, r. 1927 změna názvu na JPT (1933)

Dělnický spolek divadelních ochotníků "Vesna" (1923)

SPB (1927)

Místní organizace Odborové jednoty zemědělců a lesních zaměstnanců (1930-1936)

Národní sdružení odborových organizací, sekce všeodborová (1935-1936)

VINAŘICE

Vzájemně se podporující spolek dělnický (1890), r. 1906 změna názvu na Všeodborový spolek dělnický (1911)

DTJ (1920), r. 1921 změna názvu na FDTJ

VLČÍ

Spolek vzájemně se podporujících dělníků "Beseda dělnická" (1896-1901)

Místní odbočka Všeodborového svazu zemědělského a lesního dělnictva Čsl. strany socialistické (1922)

VRBNO NAD LESY

Odbor Zemské jednoty zřízenců drah v Král. českém (1906)

Odbočka Jednoty zřízenců čsl. drah (1919-1939)

Sdružení drobného lidu venkovského pro okres lounský (1919)

Odbočka Jednoty zaměstnanců ČSD (1929-1939)

Odbočka Sdružení národ. železničářů Rep. čsl. (1930-1938)

Místní organizace Odborové jednoty zemědělců a lesních zaměstnanců (1930-1935)

Místní skupina Unie železničních zaměstnanců v ČSR (1935-39)

DTJ (1936-1938)

VRŠOVICE

DTJ (1920), r. 1921 změna názvu na FDTJ (1922)

Místní organizace Odborové jednoty republ. zaměstnanců (1935-1937)

ZBRAŠÍN

DTJ (1914)

ZEMĚCHY

Potravní spolek "Včela" (1869-1876)

DTJ (1914), r. 1921 změna názvu na FDTJ (1924)

Odbočka Sdružení národních železničářů ČSR (1930-1938)

ŽEROTÍN

DTJ (1920), r. 1921 změna názvu na FDTJ (1922)

Příloha 2.

Dvě básně Čeňka Zemana

Citolibským Subotníkům

Citolibští subotníci
v těžké době, v těžké chvíli,
svornou prací do úmoru
měšťáckému světu k vzdoru
vlastní krb si postavili.

Kapličku si pořídili
přepychu a cetek prostou,
jejich čin necht' vzorem stálým
všechněm bezradným a malým -
rudé kapličky at' rostou.

Proletářský azyl hrdý
zbudovali ruku v ruce,
posvěcený potem píle,
stánek, z něž lze každé chvíle
zřídít baštu revoluce.

A než rok se s rokem sejde,
než zapadne věků v moři,
necht' z těch rukou rabů chudých
tucet vzroste kaplí rudých
od Žbánu až k Rudohoří.

Rudou kapli postavili
prostou boha, svaté chasy,
jakou nikdy nerozdrť
kapitálu draví chrti,
ani černých pekel d'asi.

Citolibští subotníci,
proletáři tvrdých pěstí,
svatý slib Vám v ruce kladem
jíti Vaším za příkladem. –
Mějte zdar a hodně štěstí!

Průboj 15. září 1921

Pod divickou tvrzí

Podleská zákoutí!
Já, rudý golem,
stokrát jsem prošel vás
po stranách, dolem.
Stokráte bloudil jsem
ve vašich klínech
za žářem sluníčka,
za tichem v stínech.

Dvacet let předlouhých
tady jsem slýchal
jak český sedláček
pod tíhou vzdychal.

Přišel čas převratu,
poroby amen,
na statku zbytkovém
sedláček pánem.

Na obrat vpravil se
v moresy šlechty,
má svoje otroky,
heloty, knechty...

Doba však změní vše,
vyrovná, zvrátí.

Ztratí se bohové,
ztratí se svatí,
ztratí se grófové,
výsady, řády -
jenom ti otroci
povládnou tady.

ze sbírky *Z kraje, kde
chmel roste* (1931)
(přetiskl KML, 1960, 12, s.7.)